

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILDA KASTAMONU VİLAYETİ'NDE SALGIN
HASTALIKLAR

YÜKSEK LİSANS

Hazırlayan
Seda ÖZDEMİR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Selma TURHAN SARIKÖSE

Karabük

Eylül, 2019

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**XIX. YÜZYILDA KASTAMONU VİLAYETİ'NDE SALGIN
HASTALIKLAR**

YÜKSEK LİSANS

**Hazırlayan
Seda ÖZDEMİR**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Selma TURHAN SARIKÖSE**

Karabük

Eylül, 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZET	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
GİRİŞ.....	12
ARAŞTIRMANIN AMACI	12
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	14
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ.....	15
KASTAMONU’NUN COĞRAFI YAPISI VE TARİHİ	15
1. Kastamonu’nun Coğrafi ve İdari Yapısı	15
2. Kastamonu Tarihi.....	18
BİRİNCİ BÖLÜM	23
1. XIX. YÜZYILDA KASTAMONU’DA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR.....	23
1.1. Salgın Hastalıklar	23
1.1.2. Kolera.....	24
1.1.3. Çiçek.....	29
1.1.4. Cüzzam	31
1.1.5. Tifo.....	33
1.1.6. Frengi	34
1.2. Hayvan Hastalıkları.....	37

1.2.1. Veba-i Bakari	37
İKİNCİ BÖLÜM.....	42
2. XIX. YÜZYILDA KASTAMONU VİLAYETİ'NDE SALGIN HASTALIKLAR.....	42
2.1. Kastamonu Vilayeti'nde Frengi Salgınları İle Mücadele.....	42
2.1.2. Doktor, Eczacı ve İlaç Gönderilmesi.....	44
2.1.3. Hastanelerin İnşası	51
2.1.3.1. Kastamonu Frengi Hastanesi.....	52
2.1.3.2. İnebolu Hastanesi.....	54
2.1.3.3. Safranbolu Frengi Hastanesi.....	56
2.1.3.4. Sinop Hastanesi	59
2.1.4. Kastamonu Vilayeti'nde Açılan Diğer Hastaneler ve Islahı	59
2.1.5. Kastamonu'ya Gönderilen Doktor, Eczacılara verilen Maaşlar ve Yol Masrafları.....	61
2.1.6. Hastane ve Eczanelere Yapılan Masraflar	65
2.1.7. Sıhhiye-i Umumiye'nin Korunması.....	67
2.1.8. 1898 Tarihinde Frenginin Tedavisi İçin Çıkarılan Nizamname.....	68
2.1.9. 23 Kanunuevvel 313/4 Ocak 1898 Tarihinde Alınan Kararlar.....	71
2.1.10. Frenginin Tedavisi İçin Alınan Önlemler	74
2.2. Cüzzam	79
2.2.1. Cüzzamlıların İskânı	80
2.3. Kolera	81
2.3.1. Koleraya Karşı Alınan Önlemler.....	81
2.4. Çiçek	83
2.4.1. Gönderilen Çiçek Aşıları	84
2.5. Tifo.....	84
2.6. Kuduz	85
2.7. Hayvan Hastalıkları.....	86
2.7.1. Veba-i Bakari	86
2.7.2. Veba-i Bakari için Alınan Önlemler	87

SONUÇ	89
KAYNAKÇA.....	91
ÖZGEÇMİŞ	99

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Seda ÖZDEMİR'e ait "XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Salgın Hastalıklar" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Prof. Dr. Seyfullah KARA	
Danışman Üye	: Dr. Öğretim Üyesi Selma Turhan SARIKÖSE	
Üye	: Dr. Öğretim Üyesi Hakan TÜRKKAN	
Üye	:
Üye	:

Tez Sınavı Tarihi: 20.09.2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Seda ÖZDEMİR

İmza

ÖNSÖZ

Salgın hastalıkların, tarihin en eski dönemlerinden itibaren insan üzerinde yıkıcı etkileri olmuştur. Büyük oranda ölümlere yol açan hastalıklar imparatorlukları yıkmış, devletleri ve toplumları derinden etkilemiş hatta medeniyetlerin yok olmasına sebep olmuştur. Hastalıkların Avrupa gibi Anadolu'da da yıkıcı etkileri görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda uzun süren savaşlar ve ekonomik sıkıntılar hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde cüzzam, veba, kolera, çiçek, tifo ve frengi salgınları görülmüştür. Osmanlı'da görülen salgınlar birçok insanın ölümüne yol açmış olup demografik yapıyı etkilemiştir. Halkın, salgınların bulunduğu yerden başka bir yere göç etmesi hastalıkların yayılmasına yol açmış, bu durum tarımı ve ticareti olumsuz etkilemiştir. Salgınların halk gibi askerler üzerinde de kötü etkileri görülmüştür. Bu çalışmada, XIX. yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde görülen salgın hastalıklar arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir.

Tez, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Kastamonu'nun coğrafi konumu ve tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde XIX. yüzyılda Kastamonu'da görülen salgın hastalıklar ve bu hastalıkların etkileri ile bulaşma yolları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde XIX. yüzyılda Kastamonu'da görülen hastalıklar arşiv belgeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Başta frengi olmak üzere görülen hastalıklar ile ilgili alınan tedbirler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda salgınların önlenmesi için kurulan hastanelerden bahsedilmiştir. Daha sonra XIX. yüzyılda Kastamonu'da görülen, kolera, cüzzam, çiçek, tifo ve veba-i bakari hastalığı hakkında bilgiler verilmiştir.

Araştırma sürecinde her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Selma Turhan SARIKÖSE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım esnasındaki yardımlarından dolayı değerli hocam Prof. Dr. Barış SARIKÖSE'ye teşekkür ederim. Ayrıca tezimi hazırlarken maddi manevi her türlü yanımda olan aileme ve manevi desteğini esirgemeyen arkadaşım Niğmet AKBULUT'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Seda Özdemir

Karabük, 2019

ÖZET

Salgın hastalıklar tarihin hemen hemen her döneminde görülmüş olup Dünya'nın farklı bölgelerine yayılan bu hastalıklar ciddi ölümlere yol açmıştır. Cüzzam, veba, kolera, çiçek, tifo, frengi salgınları Osmanlı Devleti için de felaketlere sebep olmuştur.

XIX. yüzyılda hastalıkların görüldüğü Osmanlı Devleti vilayetlerinden biri de Kastamonu'dur. Kastamonu'da salgınlar 93 Harbi sonrası artmış olup, önemli bir kıyı kent olması hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Kastamonu'da XIX. yüzyılda cüzzam, kolera, çiçek, tifo ve frengi salgınları görülmüştür. Bu hastalıklar can ve mal kaybına yol açmıştır. Kastamonu'da özellikle frengi büyük kayıplara sebep olmuştur. Devlet bu hastalıkları önlemek için bölgeye ilaç göndermiş ayrıca hekim ve eczacıları bölgeye tayin etmiştir. Karantinahaneler ve hastaneler açılmıştır. Bu çalışmada XIX. yüzyılda Kastamonu Vilayeti'ndeki salgın hastalıklar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XIX. yüzyıl, Kastamonu, Salgın Hastalık, Frengi, Kolera, Çiçek, Tifo, Cüzzam.

ABSTRACT

Epidemic diseases almost were seen in each period of history and these diseases which was spread to the world's different regions gave rise to significant death. These epidemic diseases such as leprosy, plague, cholera, smallpox, typhoid and syphilis caused catastrophic events in Ottoman as well.

One of the provinces of Ottoman was Kastamonu where the diseases were in XIX'th century. Epidemic diseases increased in Kastamonu after the '93 War and the spread of diseases facilitated because Kastamonu was an important coastal town.

Leprosy, cholera, smallpox, typhoid and syphilis epidemic diseases were seen in Kastamonu in XIX'th century. These diseases caused the loss of life and property. Especially syphilis caused the significant losses in Kastamonu. Government sent medicine to the region for preventing the diseases, also assigned doctors and pharmacist. Quarantine and hospitals were opened. In this study, information was given about epidemic diseases in Kastamonu in XIX'th century.

Keywords: XIX'th century, Kastamonu, Syphilis, Cholera, Smallpox, Typhoid, Leprosy.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Salgın Hastalıklar
Tezin Yazarı	Seda ÖZDEMİR
Tezin Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Selma TURHAN SARIKÖSE
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	20.09.2019
Tezin Alanı	Tarih
Tezin Yeri	KBÜ/SBE
Tezin Sayfa Sayısı	99
Anahtar Kelimeler	XIX. yy., Osmanlı, Kastamonu, Salgın, Kolera, Frengi, Cüzzam

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Epidemic Diseases In Kastamonu Province XIX'th Century
Author of the Thesis	Seda ÖZDEMİR
Advisor of the Thesis	Asistant Professor Selma TURHAN SARIKÖSE
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	20.09.2019
Field of the Thesis	History
Place of the Thesis	KBU/SBE
Total Page Number	99
Keywords	XIX'th Century, Ottoman, Kastamonu, Plague, Cholera, Syphilis, Leprosy.

KISALTMALAR

- a.g.e** : Adı geçen eser
a.g.m : Adı geçen makale
a.g.md : Adı geçen madde
a.g.t : Adı geçen tez
A.Ü : Ankara Üniversitesi
COA : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C : Cilt
Çev : Çeviren
G.Ü : Gazi Üniversitesi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
İ.Ü : İstanbul Üniversitesi
S : Sayfa
S : Sayı
Yay : Yayınları
Yy : Yüzyıl
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TTK : Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI

İlkçağlardan itibaren salgın hastalıklar toplumları ve devletleri derinden etkilediğinden sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri yönden zararları olmuştur. Salgın hastalıkların ortaya çıkmasında sağlıklı ortamlar, alt yapı yetersizliği, hijyen koşullarına uyulmaması, sağlık personelinin eksik olması, ekolojik dengenin bozulması, göçler, savaşlar ve doğal afetler etkili olmuştur. Tarih boyunca hastalıklar için de en etkili olanları; veba, cüzzam, kolera, çiçek ve frengidir. Savaşlar ve göçler hastalıkların bir bölgeden başka bir bölgeye yayılmasına yol açmıştır.¹ Hastalıklardan dolayı halk zayıf düşmüş ve ziraat faaliyetleri de bundan olumsuz etkilendiğinden halk kıtlıkla karşı karşıya kalmıştır.² Kıtlık, depremler, yangın ve sel baskınları sonucu salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır.³

Salgınlar, mikropların uygun ortamı bulmasıyla ortaya çıkmış, bu mikroplar çoğalarak insanları tehdit eder hale gelmiştir. Hastalıkların meydana gelmesindeki bir diğer unsur da temiz olmayan ortamlardır.⁴ Salgınların yaygın olduğu dönemler mevsimlere göre değişmektedir. Hastalıkların geniş alanlara yayılmasındaki neden Osmanlı Devleti içinde ard arda girilen savaşlardır.⁵ Osmanlı'da cüzzam, kolera, çiçek, tifo ve frengi gibi salgınların dönem dönem görüldüğü bilinmektedir.

Salgın hastalıklar Avrupa ve Asya'yı tehdit etmiştir. XIX. yüzyılda batıda alınan önlemlere bakılarak çalışmalar yapılmış ve önlemler alınmaya başlanmıştır. Daha çok Tanzimat Dönemi'nden sonra sağlık alanında önlemler alınmıştır.⁶

Görülen hastalıklar büyük yıkımlara sebep olmuştur. İnanç sistemlerine dayanan geleneksel tedavi yöntemleri uygulanmıştır. Salgınların devam etmesiyle hastalıkları

¹ Sıdıka Bulduk-Emre Özgür Bulduk, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkan Vilayetleri'nde Görülen Bazı Salgın Hastalıklar", 5. *Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, Nobel Tıp Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 1197.

² Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, Libra Kitap Yayınları, İstanbul, 2010, s.96-97.

³ Erler, *a.g.e.*, s.94-97.

⁴ Orhan Kılıç, *Eskiçağ'dan Yakınçağ'a Genel Hatlarıyla Dünya'da ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2004, s. 63-64.

⁵ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, TTK, Ankara 2010, s. 8-10.

⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 2013, s.304-309.

denetim altına almak için “karantina” yöntemi uygulanmıştır. Karantinada, hastalıklı bir yerden gelen yolcular, taşıma hayvanları ve mallar sıkı kontrol altına alınmıştır.⁷

Salgınlardan dolayı azalan işgücü tarım, sanayi ve diğer alanlarda üretimin azalmasına yol açmıştır. Birçok kişinin ölümü çarşı-pazarların boşalmasına sebep olmuştur. Ekonomik hayatta iç ve dış ticaret zaman zaman durma noktasına gelmiştir. Toplum düzeni bozulmuş eşkiyalık gibi uygunsuz davranışlar görülmüştür.⁸

Hastalıklar içinde cüzzam, bilinen en eski salgındır. Osmanlı’da cüzzamlı olduğu anlaşılan kişiler sosyal çevrelerinden uzaklaştırılmışlardır. Cüzzamın Osmanlı Devleti’ne girişi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte II. Murat ve Yavuz Sultan Selim Dönemi’nde cüzzamhaneler yapıldığı bilinmektedir.⁹

Hindistan’ın Ganj Nehri kıyılarında görülen kolera Osmanlı’ya 1831 yılında girmiştir. Osmanlı Devleti’nde 1847-1848 yıllarında büyük bir kolera salgını görülmüş Karadeniz sahili, Rumeli, Balkanlar ve Anadolu’ya yayılmıştır.¹⁰ 1893-1895 tarihlerinde Karadeniz sahili ve Anadolu’nun tamamında kolera salgınlarının görüldüğü bilinmektedir. Bu tarihlerde İzmir, Bursa, Kütahya, Ankara, Antalya, Çankırı, Konya, Yozgat, Kayseri, Sivas, Malatya ve Kastamonu’da kolera görülmüştür. 1893-1894 Kolera salgınına en çok yakalanan kesim askerler olup siviller arasında ise başta ev hanımlarıdır. Hastalığa yakalananların çoğu evi olmayan insanlar ve yaşadıkları yerlerin temizlik şartlarına uygun olmamasından dolayı fakara kesimi sarsmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında salgına karşı tedavi yöntemleri uygulanmıştır.¹¹

Salgın hastalıklardan frengi, Avrupalı gezginler vasıtasıyla çeşitli bölgelerde yayılma alanı bulmuştur. Kayıtlara göre frengi insanların kafasından dizlerine bütün vücudunu saran bir hastalık olup birkaç ay içinde öldürücü olmaktadır.¹² Frengi, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı’da görülmüş ve 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşları ile geniş yayılma alanı bulmuştur. Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılda Kastamonu

⁷ Oya Dağlar Macar, *Balkan Savaşları’nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Yayınları, İstanbul 2012, s.20.

⁸ Kılıç, *a.g.e.*, s. 108-110.

⁹ Meriç Aybar, “İlletli Cüzzam: “Osmanlı Dağılma Dönemi”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.33, 2018, s.506-507

¹⁰ Özdemir, *a.g.e.*, s.34.

¹¹ Mesut Ayar, “XIX. Asırda Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgınları”, 90-96.

¹² Macar, *a.g.e.*, s.20-22.

Vilayeti frenginin en yaygın görüldüğü yerlerdendir.¹³ Kastamonu, Karadeniz bölgesinde Avrupa ve Rusya'ya açılan önemli bir liman şehri olduğundan bu bölgeye uğrayan gemilerden yabancı kadın ve erkekler çeşitli hastalıklar getirmişlerdir.¹⁴ Kastamonu'dan İstanbul'a çalışmaya gidenlerden bazıları umumhanelerden frengiye yakalanmıştır. Kaptıkları hastalıkları köylerine döndüklerinde eşlerine bulaştırmışlardır.¹⁵ Frenginin, XIX. yüzyılda Kastamonu'da ciddi etkileri görülmüştür. Devlet frengi ile mücadele için hastaneler açmış, eczacı ve doktorlar göndermiştir.

Bulaşıcı hastalıkların yayılmasıyla mürur nizamı uygulanmıştır. İstanbul'dan gidenlere karantinadan, sıhhiye tezkeresi ve mürur tezkeresi almaları söylenmiş olup tezkereleri verme görevini İhtisap Nezareti sıhhiye memurlarına vermiştir. Akdeniz ve Karadeniz kıyılarından gelen tüm gemiler karantinaya alınmış, kara ve deniz yoluyla gelen yolcuların mürur tezkereleri kontrol edilmiştir. Bu yöntemle salgın hastalıkların başka yere taşınmasına engel olunmaya çalışılmıştır.¹⁶

Osmanlı nüfusu için hayvancılık ekonomik anlamda önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden hayvancılık iklim değişikliklerine doğrudan sıkı sıkıya bağlıdır. Aşırı sıcaklık ve yağış fazlalığı besin kaynaklarını ve hayvancılığın sürülerini tehlikeye atmaktadır.¹⁷ Hayvanlara zarar veren salgın hastalıklar Osmanlı ekonomisini kötü etkilemiştir.¹⁸ Veba-i bakari Osmanlı'da 1847 yılından itibaren aralıklarla görülmüş olup, Kastamonu'da 1890 yılında ortaya çıkmıştır.¹⁹ Araştırmada XIX. yüzyılda Kastamonu'da frengi, kolera, çiçek, cüzzam, tifo ve hayvan hastalıklarının yayılması hakkında bilgi verilmiştir.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmanın dönemi XIX. yüzyıldır. Kastamonu'da XIX. yüzyılda görülen salgın hastalıklardan bahsedilmiştir. XIX. yüzyılda Kastamonu merkez ve bu vilayete

¹³ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İ.Ü. Yayınları, İstanbul 2010, s.107.

¹⁴ Kamil Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu'da Hastaneler", *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, G.Ü İletişim Fakültesi, Ankara 2005, s.119.

¹⁵ Uğuroğlu Barlas, "Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s.197.

¹⁶ Nalan Turna, *19.yy'den 20.yy'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkereleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2013, s.77-78.

¹⁷ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.9.

¹⁸ Erler, *a.g.e.*, s. 94-97.

¹⁹ Mehmet Ak, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakari (Sığır Vebası)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sy.39, Ankara 2016, s.219.

bağlı kazalardaki salgınlar değerlendirilmiştir. Özellikle Kastamonu'nun Safranbolu kazasında, Taşköprü, Cide ve İnebolu'da görülen frenginin yayılma alanı hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde Kastamonu bölgesindeki frengi salgınları ile ilgili çok sayıda belgeye ulaşılmıştır.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

Araştırmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. XIX. yüzyıla ait Kastamonu belgelerden salgın hastalıklar hakkında bilgiler tespit edilmiştir. Öncelikle Kastamonu coğrafi yapısı ve tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra salgın hastalıklarla ilgili olan kitaplar ve makalelerden yararlanılmıştır.

KASTAMONU'NUN COĞRAFİ YAPISI VE TARİHİ

1. Kastamonu'nun Coğrafi ve İdari Yapısı

Kastamonu şehri Batı Karadeniz'de yer alıp, doğuda 33° 34' boylamı Kuzey'de 41° 42' enlemleri arasında yer almaktadır. Kastamonu'nun doğal sınırını doğuda Sinop ve Çorum güneyde Çankırı, batıda da Bartın ve Zonguldak oluşturmaktadır. Günümüzde “*Kastamonu'nun izdüşüm alanı 12. 982 km², gerçek alanı ise 13.699 km²'dir.*” Bölge dağlarla çevrilidir.²⁰ Kastamonu sahil bölgesinde İsfendiyar Dağları bulunmaktadır. Dağlar, doğuda yükselerek 1140 metreyi bulurken, batıda alçalarak 1500 metreyi bulup sarp araziler meydana getirerek Zonguldak bölgesine girmektedir. Kastamonu bölgesinin güneyinde oluşan sıradağlar ise Gökırmak'a doğru alçalmıştır.²¹

Gökırmak Vadisi Kızılırmak'ın başlıca kollarından biridir ve Ilgaz Dağı'nın kuzeyinde denizden 790 metre yüksekte yer almaktadır.²² Kastamonu'da ovalık alan az olmakla birlikte bölgenin en önemli ovasını Gökırmak Vadisi oluşturur. Gökırmak Vadisi 120 km. uzunluğunda, 20-30 km. genişliğinde olup Daday ve Taşköprü ilçelerini kapsamaktadır. Platolar, Küre-Ilgaz dağları arasındaki bölgenin %22'sini oluşturur. Gökırmak, Devrez Çayı, Devrekani Çayı ve Araç Çayı ile bu akarsuların kollarından oluşan akarsular bulunmaktadır. Gökırmak Vadisi'nin kollarından biri de

²⁰Kemal Kutgün Eyüpgiller, *Bir Kent Tarihi*, Eren yayınları, İstanbul 1999, s.27.

²¹İhsan Ozanoğlu, *Kastamonu Kütüğü*, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul 1952, s.12.

²²İlhan Şahin, “Kastamonu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.585.

Karaçomak Deresi'dir.²³ 1894 yılı Kastamonu coğrafi konumu doğusunda Trabzon, Sivas, güneyinde Ankara, batısında İzmit Sancağı, kuzey bölgesi ise Karadeniz ile çevrilidir.²⁴

Kastamonu'da iklim, sahil kısmında yazın serin, kışın ise soğuk, denize bakan yamaçlarda ve dağlık alanlarda ise nemli ve genellikle yağmurludur.²⁵ Kastamonu kıyı bölgesinin dışında hakim olan iklim, kışları soğuk ve karlı geçmektedir. “Yıllık ortalama sıcaklık 9.7⁰C olan Kastamonu'da Ocak ayı ortalaması -1.2⁰C, Temmuz ayı ortalaması ise 20.1⁰C'dır. En yüksek sıcaklık Temmuz ayında 38.9⁰C olarak ölçülürken, en düşük sıcaklık Ocak ayında -26.9⁰C olarak tespit edilmiştir.”²⁶ İklimi yağışlı olan Kastamonu, hayvancılık için uygun bir bölgedir. Ormanlık ve dağlık olması sebebiyle nüfusun büyük bir bölümü geçimini hayvancılıktan sağlar.²⁷

Kastamonu'da 1487 tapu tahririne göre 43 mahalle, 1530'da 46 mahalle ve 1582'de 48 mahalle, 1711 ve 1712 tarihli sicil defteri avarız haneleri tahririne göre 41 mahalle vardı. 1766 ve 1767 tarihli defterlerde 42 mahalle mevcutken, XVIII. yüzyılın sonunda mahalle sayısı 49'a yükselmiştir.²⁸

Kastamonu, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak konumundaydı. Kastamonu Sancağı'na bağlı 7 kaza bulunmaktaydı. Kastamonu (Merkez), Safranbolu, İnebolu, Tosya, Taşköprü, Daday ve Araç kazalarıydı.²⁹

Kastamonu, Anadolu Eyaleti bölününce 1826'da ortaya çıkmıştır.³⁰ Kastamonu, Osmanlı idaresindeyken Anadolu Eyaleti'nin 14 sancağının içinde yer almaktaydı. İdari olarak zaman zaman değişikliğe gidilerek, II. Mahmut döneminde Ankara'ya bağlanmıştır. 1877'de Cide ve İskilip kazaları Kastamonu Sancağı'na bağlanmıştır. Kastamonu sancağının, Devrekani, Taşkiri, Küre-i Nühas, Hoşalay, Gineulu, Cide,

²³Eyüpgiller, *a.g.e.*, s. 27.

²⁴Necdet Hayta-Uğur Ünal, “1312 (1894) Yılı Kastamonu Vilayeti Salnamesine göre Kastamonu Vilayeti”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu 2001, s.39.

²⁵Ozanoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

²⁶Eyüpgiller, *a.g.e.*, s. 27.

²⁷ Caner Yücel, “Temettuat Defter'lerine Göre Kastamonu Şehri”, (Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2011, s.20.

²⁸ Fahri Maden, *XVII. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu*, Roza Yayınları, İstanbul 2012, s.22.

²⁹ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın Ortalarında Kastamonu Sancağı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu 2001, s. 3-4.

³⁰ Yılmaz Öztuna, “Kastamonu”, *Büyük Tarih Ansiklopedisi*, C.1, Bateş Yayınları, Ankara 1992, s. 362.

Güney, Aynaroz, Saney ve Azdavay en büyük kazalarıyken, Gökçedağ, Çilence, Akyürgen ve Cediden küçük kazalarıdır.³¹

1877 verilerine göre Kastamonu Vilayeti Safranbolu Kazası'nda bir rüşdiye, telgrafhane, civarda zührevi hastalık yaygın olduğundan Frengi ve Gureba Hastanesi kurumlarının olduğu bilinmektedir.³²

Kastamonu nüfusu 1894 yılında yabancılar dahil 424.600 olup çoğunluğu Türk ve Müslüman olan vilayette nüfusun on iki bini Hristiyan'dır.³³ 1894 yılı Vilayet Salnamesine göre Kastamonu nüfusu 946.958 olup bu nüfusun 925.244'ü Müslüman, 16.092'si Rum ve 5.621'ini Ermeniler oluşturmaktadır. Bu rakamlardan Kastamonu nüfusunun %98'inin Müslümanlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kastamonu Vilayeti sınırları içinde 4.943 nüfuslu Sinop Kazası Rum nüfusunun en kalabalık olduğu yer iken Boyabat Kazası ise 1.840 nüfusuyla Ermenilerin en kalabalık olduğu yerdir.³⁴

Kastamonu Vilayeti 1908'de 50.700 km²'lik yüzölçümü ile 1.211.000 nüfusa sahiptir. Vilayette dört sancak (il), 22 kaza (ilçe), 49 nahiye (bucak) ve 4.015 köy bulunmaktadır. Kastamonu merkez sancağı 1. sınıf kazayken, Zonguldak ise Bolu Sancağı'na bağlı 3. sınıf kazaydı.³⁵ Kastamonu XIX. yüzyılın sonunda Kastamonu (merkez liva), Sinop Sancağı, Bolu Sancağı ve Kengri (Çankırı) Sancağı'ndan oluşuyordu.

Günümüzde geniş bir yerleşim yeri olan Kastamonu Vilayeti'nin, 13.100 km² alanı, 20 ilçesi ve 1.071 köyü bulunmaktadır. Coğrafi bakımdan 170 km uzunluğunda sahili vardır ve bölgenin % 60'ı ormanlık alanla kaplıdır. Kastamonu ilinde yapılan 1997 yılındaki son nüfus sayımına göre nüfusu 362.000'dir.³⁶

³¹ Özkaya, "a.g.m.", s.3-4.

³² İlber Ortaylı, "19. yüzyıl Kastamonu Vilayeti'ndeki Yapısal Değişim Üzerine", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1*, Turhan Kitapevi, Ankara 2000, s. 106.

³³ Doktor Kemal, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kastamonu Vilayeti*, Öğüd Matbaası, Ankara 2013, s.19.

³⁴ Necdet Hayta-Uğur Ünal, "1312 (1894) Yılı Kastamonu Vilayeti Salnamesine göre Kastamonu Vilayeti", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu 2001, s.39.

³⁵ Öztuna, "a.g.md.", s. 362.

³⁶ Enis Yeter, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri Açılış Konuşması 1*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu, 2001, s. İX.

2. Kastamonu Tarihi

Kastamonu'nun ne zaman kurulduğu ve isminin nerden geldiği bilinmemektedir. Bu bölgenin en eski kavimlerinden biri olan Kaşka kavmi buraya “Tummana” adını vermiştir, “Tummana” şehir anlamına gelmektedir. Bölge bu yüzden Gastumanna ismiyle anılmış olup “Kaşkalar'ın şehri” anlamına gelmektedir. İlerleyen zamanlarda bu isim Kastamonu şekline dönüşmüştür.³⁷ Kastamonu kelimesinin, Hititler tarafından mağlup edilmiş bir kavim olan Gas'lardan geldiğine dair bir kanıt yoktur. Kastamonu'dan Bizans devrinde ve Türklerin Anadolu'yu fetihlerinde bahsedilmiştir. Bölgenin tarihi, yazılı Hitit tarihi belgeleriyle ortaya çıkmaktadır.³⁸ Hitit belgelerinde Tumanna bölgesi, Hitit İmparatoru I. Şuppilulium zamanında da Kastamonu bölgesinin Tumanna adı verilen bölge olduğu düşünülmektedir.³⁹

Karadeniz bölgesinin önemli bir ticaret merkezi olan Kastamonu, birçok krallık tarafından ele geçirilmiştir. Bunlar Hitit, Lidya, Frigya, Pers ve Pontus krallıkları olup daha sonra Roma ve Bizans İmparatorluklarının hakimiyetine geçmiştir. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Kastamonu, Paflagonya olarak bilinmektedir.⁴⁰

İlkçağ'da Paflagonya olarak bilinen bölgenin içinde yer alan Kastamonu, Hitit egemenliğinden sonra M.Ö. 1230'da Frigler, M.Ö. 695'te Kimmerler ve MÖ. 652-625'te Lidya Kralı Ardis'in hakimiyetinde bulunmuştur. Pers İmparatoru II. Kiros MÖ.546'da Paflagonya'da hakimiyetini sağlamıştır. Bölgenin yönetimi Persli yöneticilerin eline geçmiştir. Persli yöneticiler, M.Ö. 323 yılında Büyük İskender'in ölümünden sonra bağımsız olmuşlardır. Ancak Pontuslu Mitridates Ktistes M.Ö.323'te bölgede hakimiyetini sağlamıştır.⁴¹ Büyük İskender MÖ. 333'te Paflagonya bölgesini işgal etmiş ve Kastamonu dahil Anadolu'nun tamamını ele geçirmiştir. Kastamonu bölgesi Hellenistik Dönem'de Pontus Devleti'nin merkezi konumundaydı. M.Ö. 57 yılında Roma'nın zaferiyle sonuçlanan Pontus Savaş'larında Kastamonu Roma

³⁷ Şahin, “a.g.md.”, s.585.

³⁸ Komisyon, “Kastamonu”, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, MEB Yay., İstanbul 1967, s.399.

³⁹ Özhan Öztürk, *Pontus Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, Enesis Kitap, Ankara, 2011, s.272.

⁴⁰ İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 80.

⁴¹ Eyüpgiller, a.g.e., s. 40.

İmparatorluğu'nun hakimiyetine geçmiştir. Kastamonu, Roma Dönemi'nde Romalıların konsül vekili ya da valileri tarafından yönetilmiştir.⁴²

Kastamonu'da Türk hakimiyeti 1074 yılında Selçuklu ve Danişmendliler tarafından kurulmuştur. Emir Karatekin Çankırı bölgesini fethetmiş ve sonra Sinop'u kuşatarak bölgede üstünlüğünü sağlamış olup Sinop, Kastamonu ve Çankırı'da bir süre hakimiyet sağlamıştır.⁴³ Malazgirt Savaşı'ndan sonra Süleymanşah tarafından Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuştur. Kastamonu şehrini ilk feth eden Anadolu Selçuklu Hükümdarı Süleymanşah'tır.⁴⁴ “Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşma harekâtının başladığı 1074 yılında 100.000 çadır ahalisiyle ilk yerleşim yerlerinden biri olan Kastamonu'da, Prof. Dr. Faruk Sümer'in tespitine göre altı tane Kayı, iki tane Karaevli, beş tane Dodurga, dokuz tane Avşar, beş tane Çavuldur, altı tane Çepni, sekiz tane Eymür, altı tane Yüreğir, sekiz tane İğdir, üç tane Büğdüz ve bir tane Bayındır adını taşıyan yerleşim alanının mevcudiyeti, Oğuz iskânının yoğunluğuna ve halkının da öz be öz Türkmen nüfus barındırdığına delalet eder.”⁴⁵

Malazgirt Savaşı'ndan sonra 1071-1178 yıllarında Malatya, Sivas, Kayseri, Tokat, Niksar, Çorum, Çankırı, Kastamonu, Elbistan ve Orta Karadeniz bölgesinin büyük bir bölümünde Danişmendliler tarafından bir devlet kurulmuştur. 1075'te Çorum alındıktan sonra Danişmendliler tarafından Bizans'ın elinde olan Sivas, Kayseri, Tokat, Amasya, Niksar ve Kastamonu ele geçirilmiştir. Bu şehirlerde Danişmendliler birçok cami, medrese, zaviye, köprü ve sağlık kurumları inşa etmişlerdir ancak bunların çoğu yok olmuştur ve Danişmendli'lerden günümüze Kastamonu bölgesinde hiçbir şey kalmamıştır.⁴⁶

Anadolu Selçuklu Devleti'nin iç bölgelere çekilme stratejisinden dolayı I. Haçlı Seferi sonunda 1096'da Kastamonu kaybedilmiştir.⁴⁷ Kastamonu bir yüz yıl kadar Danişmendli, Selçuklu ve Bizans mücadelelerine sahne olmuştur. Kastamonu bölgesi

⁴² Refik Turan, “Kastamonu'nun Türkler Tarafından Fethi ve İskanı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği Yay. Kastamonu 2001, , s. 1; Maden, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁴³ Maden, *a.g.e.*, s.3.

⁴⁴ Turan, “*a.g.m.*”, s. 1.

⁴⁵ Ahmet Rifat Güzey, “XVII. Yüzyıl Sonu, XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu İl Özel İdare Müdürlüğü, Kastamonu 2001, s. 122.

⁴⁶Kamil Şahin, “Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Kastamonu'da Tıp Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu 2001, , 41-42.

⁴⁷ Maden, *a.g.e.*, s. 3.

tekrar Selçuklu yönetimine I. İzzettin Keykavus döneminde katılmıştır.⁴⁸ 1143'e kadar Danişmendliler'de kalmış, Türk egemenliğine Selçuklu-Danişmendli ittifakından sonra geçmiştir.⁴⁹

Kastamonu'da II. Kılıçarslan'ın oğlu Muineddin Mesud Safranbolu'yu almış ve 1186 yılında Kastamonu Muineddin Mesud'un eline geçmiştir. Selçuklulardan sonra Hüsameddin Çoban Kastamonu bölgesinde beyliğini ilan etmiştir. Hüsameddin Çoban öldükten sonra beyliğin başında Alp Yürek bulunmuştur.⁵⁰ Kastamonu ve bölgesi bir asır Çobanoğulları hakimiyetinde kalmış, şehir Çobanoğulları döneminde ilmi ve kültürel açıdan gelişmiştir.⁵¹

Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus 1280 yılında ölmüş, Moğol hakimiyetini kabul etmesiyle yerine oğlu Mesud geçmiştir. Sultan Mesud Moğollar ve Selçuklu Devleti'yle mücadele etmiş olup, bu mücadelede ona Çobanoğullarından Yavlak Arslan yardım etmiştir. Bu mücadelede sonunda Şemseddin Yaman Candar'a Eflani ve bölgesi mükafat olarak verilmiş, Candaroğulları Beyliği 1292'de merkezi Eflani olarak kurulmuştur. Candaroğulları'nın başına geçen Süleyman Paşa Kastamonu'yu beyliğin merkezi yapmıştır.⁵² Yıldırım Bayezid, Kastamonu'yu Osmanlı Devleti'ne bağlamak için mücadelelerde bulunmuştur. Fakat Kadı Burhaneddin'in Candaroğulları'na katılmasıyla Yıldırım Bayezid geri çekilmiştir.⁵³

Yıldırım Bayezid Kastamonu'ya 1392 yılında tekrar girmiş ve Kastamonu'yu almıştır. Candaroğullarıyla uzun süren mücadele sona ermiş olup Kastamonu Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Yıldırım Bayezid bu mücadele sonunda Süleyman Paşa'yı öldürtmüştür.⁵⁴ Ancak Timur'un Ankara Savaşı'nda galip gelmesiyle Süleyman Paşa'nın oğlu İsfendiyar'a İnebolu, Çankırı, Kalecik ve Kastamonu bölgesini geri vermiştir.⁵⁵

⁴⁸ Burhan Şahin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kastamonu Nüfusu", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, www.akademikbakis.org, s. 2.

⁴⁹ Maden, *a.g.e.*, s. 3.

⁵⁰ Öztürk, *a.g.e.*, s. 273.

⁵¹ Yaşar Yücel, "Çobanoğulları", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.8, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 354.

⁵² Öztürk, *a.g.e.*, s. 273.

⁵³ Maden, *a.g.e.*, s.6.

⁵⁴ Maden, *a.g.e.*, s.6.

⁵⁵ Öztürk, *a.g.e.*, s.275.

Candaroğulları Beyliği'nin başına Ankara Savaşı ile (1402) İsfendiyar Bey geçmiştir. İsfendiyar'ın oğlu Kasım Kastamonu ve Çankırı çevresini istemiş, mücadelede başarısız olunca Çelebi Mehmet'e sığınmıştır. Bu durum ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Çelebi Mehmet'in bu yerlerin Kasım'a verilmesi teklifini İsfendiyar Bey reddetmiştir. Çelebi Mehmet Kastamonu'ya doğru harekete geçmiş, İsfendiyar'ın bulunduğu Sinop ve çevresini kuşatmıştır. Padişahın vefatından sonra İsfendiyar Bey Çankırı, Kalecik ve Tosya çevresinden Kasım'ı çıkarmıştır. İsfendiyar Bey'e 1423'te yapılan anlaşmayla Kastamonu ve Bakır Küresi verilmiştir. Candaroğulları gerektiğinde Osmanlı Devleti'ne yardım göndermiş ve Oğlu Kasım'a ise istediği yerler verilmiştir.⁵⁶

Kastamonu bölgesini 1461 yılında Osmanlı hakimiyetine alan Fatih Sultan Mehmet, Candaroğulları Beyliği'ne son vermiştir.⁵⁷ Kastamonu bölgesinde Osmanlı valisi olarak görev yapan Kızıl Ahmet Bey, Trabzon çevresine çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmet kendisine bağlı olmadığını görünce Kastamonu'dan uzaklaştırmış ve Rumeli'de Mora Sancağı'nı Kızıl Ahmet'e bırakmıştır. Kastamonu idaresi Osmanlı Devleti'nde kalmış olup Fatih'in Kastamonu'yu Osmanlı Devleti'ne katmasıyla bir süre barış ve sessizlik içinde kalmıştır. Kastamonu'daki bu sessizlik 1564'te yaşanan kıtlıkla birlikte sona ermiştir.⁵⁸

Yaşanan kıtlıktan dolayı huzursuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Buğday almaya gelen tüccarlar 1573 ve 1575 yılında Kastamonu eşkiyaları tarafından saldırıya maruz kalmışlardır. Kastamonu bölgesinde bu dönemde suhte isyanları çıkmış olup, bu isyanlar Sinop'a kadar yayılmıştır. Bu dönemde suhte isyanlarının en yoğun olduğu yerler Kastamonu, Bolu ve Canik civarındaki yerlerdir.⁵⁹ Alınan önlemlere rağmen isyanlar durdurulamamış ve Celali isyanları Kastamonu bölgesini etkilemiştir. Bolu-Gerede arasında 1581 yılında Köroğlu Ruşen maddi yönden zengin olanların Kastamonu'ya gitmelerine sebep olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren Kastamonu'yu Celaliler karıştırmıştır. 1603'te Yularkastı isimli Celali Kastamonu bölgesinde birkaç kez karışıklık çıkarmıştır ve XIX. yüzyılda da isyanlar sürdüğü bilinmektedir.⁶⁰

⁵⁶Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.148.

⁵⁷Şahin, "a.g.m.", s.2.

⁵⁸Maden, a.g.e., s.9.

⁵⁹Maden, a.g.e., s.9.

⁶⁰Eyüpgiller, a.g.e., s. 43.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa XIX.yy'da Anadolu'yu karıştırmak için bazı isyanların yanında olmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın desteklediği isyanlardan birisi Tahmiscioğlu ayaklanmasıdır. Tahmiscioğlu 1833'te kardeşi K r Ahmed'i ve birçok yeniçeriye yanına almıştır. Kastamonu bölgesinde ayaklanma çıkarmış ve bölgeyi ele ge irmış olup ayaklanmanın nedeni olarak Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye bağlı subayların ahlak dışı hareketlerini vergi vermemelerini sözde neden olarak göstermiştir.⁶¹

Osmanlı Dönemi'nde Kastamonu önemli bir idari merkezdir. Sinop, Zonguldak, Bolu'yu kapsayan büyük bir vilayet olup Milli Mücadele Dönemi'nde önemli bir yerleşim yeriye. Ankara'ya yiyecek, giyecek, cephane, silah nakli İnebolu-Kastamonu g zerg hından sağlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde, Mustafa Kemal Atatürk Kastamonu ziyaretinde 1925 yılında Kılık-Kıyafet yeniliğini ilk defa burada açıklamıştır.⁶² Bütün bu bilgiler doğrultusunda Kastamonu'nun tarih boyunca önemli bir vilayet olduğu görülmektedir.

⁶¹  zt rk, *a.g.e.*, s. 277.

⁶²Atalay-Mortan, *a.g.e.*, s. 80.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. XIX. YÜZYILDA KASTAMONU'DA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR

1.1. Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar adından da anlaşılacağı üzere mikropla yayılmaya müsait hastalıklardır.⁶³ Hastalık kelimesinin tanımına bakılırsa, hücre ve dokularda anormal farklılıkların görüldüğü vaziyettir. Hastalıkların virüs, bakteri ve mikroplarla bulaşarak insan hayatında birçok etkisi bulunmakta olup bunlar; biyolojik, psikolojik ve sosyal etkilerdir. İnsanlar hasta haldeyken vücudun normal dengesi bozulur, bundan dolayı hastanın kendisinin ve yakınlarının yaşam kalitesi düşer.⁶⁴

Mikropların artmasıyla hastalıklar ortaya çıkmış olup, insanlara taşıyıcı yoluyla bulaşan hastalıklar sonucu önemli salgınlar meydana gelmiştir. Bu salgınların ortaya çıkması insanların hayatını tehdit eder hale getirmiştir.⁶⁵

İnsanların ölümünün başlıca nedenlerinden biri olan hastalıklar tarih boyunca dünyanın farklı coğrafyalarında yayılmıştır. Hastalıklar İmparatorlukları derinden etkilemiş olup, Roma ve İmparatorluğu'nun yok olma sebeplerinden biri olarak bilinmektedir. Salgınlar ordularla birlikte yayıldıkları bölgenin kalelerini ve şehrin mimari yapılarını da etkilemiştir. Ön Asya'da, Selçuklu Anadolu'sundaki salgınların en büyük etkisi, kitle ölümlerinin yol açtığı büyük nüfus kayıplarıdır.⁶⁶

Salgın hastalıkların geniş bölgelere yayılmasında kervanlar, çerçiler, asker sevkıyatları, göçler ve hac seyahatleri gibi faktörler etkili olmuştur. Hastalıkların yayılmasında kışla, hastane, hastalıktan ölen kişinin eşyalarının kullanılması, çöpler, lağım ve kirli sular diğer etkenler içinde söylenebilir.⁶⁷ Aynı zamanda XIX. yüzyılda fuhuşun yaygınlaşmasıyla frengi salgınları ortaya çıkmış olup, daha çok Karadeniz bölgesinde yayılma alanı bulmuştur. Bu yüzden hastalıkların ortaya çıkmasında iki

⁶³H. Braun, *Bulaşıcı Hastalıklar*, (Çev.: Ziya Öktem), Maarif Vekaleti, Ankara 1944, s.1.

⁶⁴ Selma Turhan Sarıköse, "XIX. yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar", (Selçuk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 33.

⁶⁵Kılıç, *a.g.e.*, s. 63-66.

⁶⁶Özdemir, *a.g.e.*, s. 3-5.

⁶⁷Abdülkadir Gül, "XIX. yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, Erzurum 2009, s. 240-242.

önemli unsur etkili olmuş olup bu unsurlar yaşam tarzı ve hijyene uygun olmayan ortamlardır.⁶⁸

Hastalıklarda alınan önlemlerdeki tedavi yöntemlerine bakıldığında dini ve doğal ilaçlar olarak görülmekle birlikte diğer önemli tedavi yöntemi ise psikolojik tedbirdir. Bulaşıcı hastalıkları önlemek için alınacak en önemli tedbir, mikrobun bulunarak aşı ve antibiyotiğin keşfedilmesi olup mikropların çoğalmasını sağlayan etkenlerin ortadan kaldırılmasıdır. Fakat mikropların bulunması ve tedavi için kullanılan ilaçlar XIX. yüzyılda ortaya çıkmış olduğundan XIX. yüzyıl ortalarına kadar hastalıkların önlenmesi için çok bir şey yapılamamıştır. İnsanların hastalıktan kurtulmak için başvurduğu yollardan biri hastalığın yayıldığı yerden göç iken, diğer bir yol ise hastalığı taşıyanların toplumdan uzaklaştırılmasıdır.⁶⁹

*“Salgın hastalıkları önlemenin en etkili yöntemlerinden biri, karantina gibi önleyici önlemlerdi. 1837-1838’de Bab-ı Seraaskeri’de (Harbiye Nezareti) ‘Sıhhiye Dairesi’, 1838’de ‘Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye’ (Karantina Meclisi) kurulmuştur. 1840’ta ise Mekteb-i Tıbbiye’de ‘Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye’ kurulmuştur”.*⁷⁰

1.1.2. Kolera

Kolera tanım olarak Latince’den “colos” kalın bağırsak anlamına gelen ve “reo” akmak kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Sıvıların mide ve bağırsaklardan fişkırması anlamına gelmektedir.⁷¹

Kolera, epidemi ve pandemi halinde yayılmış olup, belirtilerinde ise bulantısız kusma, karın ağrısı şiddetli ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybı görülen bir hastalıktır. Enfeksiyon hastalığı olarak da bilinen koleraya, eğer kısa sürede çözüm bulunmazsa öldürücü bir hastalık haline dönüşmektedir.⁷² Kolera salgınının nedeni kanalizasyonların bozuk olmasından kaynaklanıp içme sularına sızan sulardan bulaşmaktadır. Bulaşma yollarındaki bir diğer neden ise hasta kişilerin atıkları

⁶⁸ Kılıç, a.g.e., s.63-66.

⁶⁹ Kılıç, a.g.e., s.71-72.

⁷⁰ Zeki Tez, *Tıbbın Gizemli Tarihi*, Hayy Kitap Yayınları, İstanbul 2010, s.274.

⁷¹ Nilüfer Gökçe, “1893-1894 Kolera Salgınları Karşısında Edirne’de Alınan Koruyucu Sağlık Önlemlerinin Edirne Gazetesine Yansımaları”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2001, s.45.

⁷² Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti’nde Kolera (İstanbul Örneği 1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 4.

olmuştur. Bu sebeplerden dolayı hastalığın yayılmaması için kanalizasyon sistemlerinin sağlam olması gereklidir.⁷³

Kolera, “Vibrio cholerae” mikrobu kirli içme suları ve yiyeceklerin ağız yolu alımıyla başlar. Etkileri 2-3 gün sonra görülüp mikrop bağırsaklara yerleşerek hastalık oluşur. Bunun etkisiyle hastanın susuzlukla birlikte derisi kurur, vücut ısısı düşer ve daha sonra kramplar başlayıp hastanın derisi morarır birkaç gün içinde ise hastanın ölümü gerçekleşir. Kolera mikrobu düşük sıcaklıklarda, ılık ve nemli ortamlarda yaşar ve bu koşullarda mikrobun arttığı görülmüştür. Bundan dolayı hastalığın yayıldığı mevsim yaz mevsimi olarak bilinmektedir. Koleranın en kolay yayılma yolu su ile olmakla birlikte diğer bir yol ise mikroplu suyla yıkanan yiyeceklerdir. Hastalığın etkisi insanın sindirim sisteminde görülmüştür. İnsanın mikroplu bir yemeği yemesi veya mikroplu bir şeye dokunmasıyla, elini ağızına götürmesi mikrobun bulaştırmaktadır. Kolera mikrobu kıyafet, yiyecek, banyo ve özellikle tuvalet ile de yayılmakta olduğundan pislikten bulaşan bir hastalık olduğu görülmektedir. Bu yüzden koleradan korunmanın yolu temizlikten geçmektedir. Hastalığın kalabalık yerlerde, kışla, okul, hapisane ve hastane gibi mekanlarda salgına dönüşmesi tehlikesi daha yüksektir.⁷⁴

Kolera ilk defa Hindistan’ın Ganj Nehri sahillerinde, özellikle Bengal eyaletinde görülmüştür.⁷⁵ Hindistan’ın Ganj Nehri’nde görülen kolera, Hintlilerin dini alışkanlıklarından dolayı diğer bölgelere yayılmış olup, Hintliler dini inançlarına göre Ganj Nehri’nde yıkanarak günahlarından arındıklarını düşünüyorlardı. Zamanla tüm Güneydoğu Asya’ya yayılan kolera salgınının asıl nedeni olarak İngilizler bilinmektedir. İngilizlerin, Hindistan’da yaptığı savaşlardan dolayı ordusu koleraya yakalandığından hasta olan Hintlileri yurtdışına göndermiştir. Hastalığın yayılmasındaki diğer bir etken de gemilerde önlem alınmadığından bir limandan diğer limana geçerken mikrobun yayılmasına yol açmıştır.⁷⁶

Kolera batıya karayolu ve deniz yolu ile bulaşmıştır. Karayolundan Hindistan’ın kuzeyi, Afganistan, İran, Orta-Asya ve Rusya deniz yolundan ise Kızıldeniz kıyıları,

⁷³ Turhan Sarıköse, *a.g.t.*, s. 39.

⁷⁴ Mesut Ayar, “XIX. Asırda Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgınları”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca yayınları, İstanbul 2015, s.79-80.

⁷⁵ Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.1326.

⁷⁶ Ayar, “*a.g.m.*”, s. 80-81.

Mısır ve Akdeniz yolu ile yayılmıştır. Koleranın bulaştığı diğer yollardan biri de Basra Körfezi'dir.⁷⁷ Hem ticari hem de hac bölgesi olarak önemli bir yere sahip olan Meşhed'e hastalık bulaştığında bütün bölgelere yayılmıştır. Denizyolundan Batum ve Bayezid'den İran Körfezi'ne kadarki hat kolera için sağlık hizmetleriyle denetlemeye alınmıştır.⁷⁸

Ulaşılan verilere göre salgın hastalıklar içinde en ölümcül hastalık olan vebanın XIX. yüzyılda yerini kolera salgınına bıraktığı söylenebilir.⁷⁹ Kolera, hekimlerin dikkatini ilk kez 1817 yılında çekmiştir. 1817 büyük kolera salgını İndia British bölgesinde görülmüş olup, 1819 yılında Kuzey Nepal, Birmanya ve Siyam'da, 1821'de Çin, 1822'de Japonya'da görülmüştür. Daha sonra Hint Okyanusu'ndan batıya oradan Basra Körfezi'ne geçmiş ve Basra, Bağdat üzerinden Anadolu ve Akdeniz'e ulaşmıştır. 1822 yılında ilk kez Osmanlı topraklarında belirmiştir.⁸⁰ İran, Hindistan'a yakın olmasından dolayı XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti için salgın tehdidi oluşturmuştur. Kolera 1823 senesinde Dicle ve Fırat'tan Diyarbakır, Urfa ve Halep'e yayılmıştır.⁸¹ 1823'ten 1830 yılına kadar salgın görülmemiş ancak 1830 yılı sonunda İran Hazar Denizi boyunca İran ve Rusya'da tekrar ortaya çıkmıştır. 1831 yılında İngiltere'de görülen kolera Amerika'ya gelmiştir. Yakın-Doğu'da 1837'de görülen kolera 1838, 1839 ve 1840 senelerinin hac mevsimlerinde Hicaz bölgesinde belirmiştir. Hindistan ve Çin'de de 1841 yılında kolera salgını görülmüştür.⁸² Hindistan bölgesinin dışında altı kere kolera salgını görülmüştür. Bu salgınlar 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899 tarihleri arasında görülmüştür.⁸³ Salgın yıllarının etkili olanı 1817 kolera salgını olmuş bu tarihten sonra da 1826-1837, 1840-1849, 1856, 1863-1865, 1879-1884, 1891-1896, 1914-1918 tarihlerinde büyük salgınlar yaşanmıştır. Bu salgınların bazıları Türkiye'de etkili olmuş, İstanbul'da sekiz kolera salgını görülmüştür. Bu tarihler 1830 ve 1914 arasında 1847, 1848, 1865, 1872, 1890,

⁷⁷ Gülşen Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 1.

⁷⁸ Orhan Koloğlu, "XIX. yüzyılda Hac yoluyla Koleranın Yayılması ve Hanikin Karantina Doktorunun Anıları", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 61-62.

⁷⁹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁰ Gül, "*a.g.m.*", s.242.

⁸¹ Ayar, "*a.g.m.*", s. 83.

⁸² Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 2.

⁸³ Ayar, "*a.g.m.*", s. 82.

1892, 1907 yıllarıdır. Bu salgınların dışında Avrupa’da 1854 yılında Londra’da 14 bin kolera vakası ve 618 ölüm görülmüştür.⁸⁴

Salgın, İstanbul’da 1831’de görülmüştür. Kolera hekim ve politikacılarda endişeye yol açmış olup, salgına karşı korunma tedbirleri alınsa da büyük ölümlere sebep olmuştur. Avrupa koleradan harap hale gelmiştir.⁸⁵ Hastalığın önlenmesi için zamanın Hekimi Mustafa Behçet Efendi Karadeniz bölgesinden gelecek olan gemileri karantinaya tabi tutmuştur. Kolerayı önlemek amacıyla 1838 tarihinde “Meclis-i Tahaffuz-u Ula” ya da “Meclis-i Kebir-i Umur-u Sıhhiye” olarak adlandırılan salgınları önlemek için bir meclis kurulmuştur.⁸⁶ Hastalık Rusya, Anadolu, Doğu Akdeniz ve Balkanlar’da 1848 tarihinde vuku bulmuştur. Doğu bölgesinde 1858’de görülen kolera Avrupa’da görülmüş ve bu salgın Hicaz bölgesinde de hissedilmiştir. 1832’deki Fransa’da 100 binden fazla kişinin ölümüne neden olan salgın ile 1854’teki Fransa’da 140 bin insanın ölümüne yol açan salgın en çok iz bırakan iki salgındır. Ayrıca salgın için alınan tedbirlerin uygulanmasını sağlamak için ilk uluslararası sağlık konferansı 1851’de Paris’te toplanmıştır.⁸⁷

Salgınlardan 1863 salgını denizyoluyla Hindistan’dan Kızıldeniz’e, yine denizyoluyla Bombay’dan Hintli hacılarla Hicaz bölgesine ulaşmış ve 30.000 kişi bu salgınla ölmüştür. Kolera, 1864’te Süveyş, İskenderiye ardından Beyrut, Marsilya, Tulon, Paris, Cezayir ve İstanbul’a taşınmıştır. Hastalık 1865 yılında Hicaz’da büyük bir salgına yol açmıştır. Büyük kayıplara sebep olan salgın Hicaz’dan Kızıldeniz-Mısır yoluyla Avrupa’ya ulaşmıştır. Fransa, doğudaki koleranın önüne geçilmesi için bir konferans toplanması teklifini sunmuştur. Konferansın İstanbul’da yapılması şartıyla Osmanlı Devleti de katılmıştır ve 1866 İstanbul Sıhhiye Konferansı toplanmıştır. Konferansta koleranın Hindistan’dan geldiği kararı yer almıştır. Ayrıca konferansta Babülmendep Boğazı’na Hintli hacıların koleradan korunması için bir tahaffuzhane inşa edilmesi kararı alınmıştır. 1865 yılında ise Hicaz’da başlayan salgın Akdeniz, Karadeniz ve Irak’a kadar yayılmıştır. Rusya’da 1870 yılında görülen kolera salgını

⁸⁴ Özdemir, *a.g.e.*, s. 33-34.

⁸⁵ Gülden Sarıyıldız, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İ.Ü. E.F Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2001, s. 310.

⁸⁶ Gökçe, “*a.g.m.*”, s.46.

⁸⁷ Ayar, “*a.g.m.*”, s.82-83.

İstanbul'a kadar gelmiştir.⁸⁸ Salgın 1871'de Baltık Limanlarından Almanya'nın kuzeyine ve Rusya'ya yayılmıştır. 1874'te toplanan konferansta şehirlerin temizliği ve hijyeniyle ilgili konular görüşülmüşse de karara varılamamıştır.⁸⁹ 1884'te İspanya'da 120 bin kişi, 1884-1885 senelerinde İtalya'da 18 bin kişi koleradan ölmüştür. Amerika'da ise 1880-1890 yıllarında 500 bin kişi koleradan ölmüştür.⁹⁰

Hindistan'da XIX. yüzyılda yayılmış olan kolera, bağırsak hastalığı olarak bilinir. Hastalığın nedeni 1883'da Robert Koch (1843-1910) tarafından bulunmuş ve kolera vibriyonunu, koma basili olarak adlandırılmıştır.⁹¹

Hastalığın Osmanlı Devleti topraklarına geliş yoluyla ilgili farklı görüşler olduğu bilinmekle birlikte Osmanlılar salgının Rusya'dan geldiğini söylemişlerdir. Rusya'dan gelen muhacirler salgını bulaştırmışlardır. Fakat H.Özdemir ve Doktor Lamec Saad kolera'nın hac yoluyla geldiğini söylemişlerdir.⁹²

Salgın Kabil, Meşhet, Herat Tahran, Semerkant ve Hazar Denizi'ne kadar görülmüş Bakü, Astrahan, Petersburg ve Moskova'da yayıldıktan sonra Hamburg ve New York'ta da yayılmıştır.⁹³ Hastalık 1892 yılında Paris ve Rusya'da ortaya çıktıktan sonra Avrupa'ya ulaşmış ve büyük bir alana yayılmıştır. Bu salgından Kuzey Amerika, Arabistan ve Doğu Afrika kıyıları etkilenmiştir. Kolera 1892-93 yılının kışında bitmiş gibi görünse de sıcakların çoğalmasıyla tekrar ortaya çıkmıştır.⁹⁴ Koleradan Mekke'de 1893 yılında hac esnasında 40 bin kişi salgından ölmüş ve yine 1893 yılında İstanbul'a yayılmıştır.⁹⁵ Rusya, Almanya, Belçika, Hollanda, Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda 1894 yılında kolera salgını görülmüştür. 1895 yılında Fransa ve Rusya'da salgının etkisi azalmaktayken, Galiçya, Osmanlı, Mısır ve Fas'a doğru salgın yayılmaktaydı. Avrupa'da kolera 1898 yılında tamamen ortadan

⁸⁸ Gökçe, "a.g.m.", s.46.

⁸⁹ Ayar, a.g.e., s.17.

⁹⁰ Ayar, "a.g.m.", s. 82-83.

⁹¹ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul 2010, s. 73.

⁹² Barış Sarıköse, "XIX. Yüzyılda Konya ve Çevresinde Kolera Salgınları", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi (20-24 Mayıs 2008) Bildiri Kitabı*, C.II. Konya 2008, s.1230.

⁹³ Sarıyıldız, a.g.e., s.3.

⁹⁴ Ayar, a.g.e., s. 18-21.

⁹⁵ Sarıköse, "a.g.m.", s.1230.

kaybolmuş olup 1899 yılından sonra görülmemiş olup fakat Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda hastalık tekrardan ortaya çıkmıştır.⁹⁶

1.1.3. Çiçek

Çiçek hastalığı ilk kez M.Ö. 1122'de Çin'de görülmüştür.⁹⁷ Çin kayıtlarında “variola” olarak geçmekte olan hastalıktan, Hindistan Sanskrit metinlerinde söz edilmiştir. Hastalık Mısır Firavunu V. Ramses'in mumyalanmış kafatasında görülmüştür. Çiçek hastalığı, “Poxviridae” familyasından olan “variola” mikrobuyla yayılmış olup insanda ve evcil hayvanlarda görülür.⁹⁸

Çiçek salgını her yaş ve cinste görülmekle birlikte yaraların içinde bulunan virüs, hastanın eşyalarıyla, sineklerle ve virüslü hava yoluyla bulaşmaktadır. Hastalarda 30-40°C ateş görülür ve hastalığın başlangıcı 3-4 gün sürer. Bu dönemde kırmızı izler görülüp yüz, baş, göğüs, sırt, kol ve bacaklarda kabarcıklar ortaya çıkar.⁹⁹

İnsandan insana bulaşan çiçek, damlacık yolu ile lezyonlara yakın temas halindeyken bulaşmaktadır. Bulaşma yollarından bir diğeri ise hastalığı taşıyan kişinin kullandığı kıyafetler, yatak, çarşaf gibi eşyalarla ve hasta ile aynı havayı solumaktır. Hastalık 7-14 günde bir kuluçka dönemi sonrası yüksek ateş, baş ve vücut ağrıları ile 3-4 gün devam eder. Çiçek hastalığında, yüzde belirgin olarak pembe renkli döküntüler görülüp iyileşme süresi 3-4 haftadır.¹⁰⁰ Hastalığın en sık görüldüğü mevsim yaz mevsimidir. En ağır olan çiçek, kara renkte ve benefşe (mor) renkte olan sonra yeşil, kızıl ve sarı renkli olanıdır. Tehlikesiz olan çiçek hastalığı ise beyaz renkli olandır.¹⁰¹ Hastalık kişilere tükürük yoluyla geçmekte ölüm oranı ise %20-60 arasındadır. Yaşayan hastalarda da körlük ve kötü yara izleri görülür. Bebekler ve beş yaş altı çocuklarda ölüm oranı ise %80-100 arasında görülür. Çiçek hastalığını İspanyollar ve Portekizliler Amerika'ya taşımışlardır. Bu hastalığın Aztek ve İnka uygarlıklarında yıkıcı etkileri görülmüştür. Amerikalılar, çiçek hastalığını

⁹⁶ Ayar, *a.g.e.*, s. 18-21.

⁹⁷ Özdemir, *a.g.e.*, s. 16.

⁹⁸ Ayhan Yüksel, “ Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Bir Aşı Kampanyası”, *Osmanlı'da Salgın Hastalıklar*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015, s. 209.

⁹⁹ Gül, *a.g.m.*, s.262.

¹⁰⁰ Kılıç, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁰¹ Osman Şevki Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 16.

battaniyelere bulaştırmış ve Kızılderililere vererek biyolojik silah olarak kullanmışlardır.¹⁰²

Hastalık M.Ö. 7. yy'da Hindistan'dan yayılmış daha sonra Fransa, Mısır, İspanya ve tüm Avrupa'da görülmüştür.¹⁰³ Çiçek hastalığının ilk kez yayıldığı yerler hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan biri M.Ö. 10.000 yıllarında, kuzey-doğu Afrika, Çin veya İndus vadisindeki çiftçi topluluklarından çıkmış olabileceği diğeri ise 3.000 yıl önce ilk kez Hindistan veya Mısır'da yayıldığı görüşleridir.¹⁰⁴ Çiçek virüsü Eski Dünya'da Kolomb'dan önce ortaya çıkmış olup virüs, maymunlarda ve ineklerde görülen döküntülü korpoks hastalığıyla bağlantılıdır. İlk kez Ortadoğu'da insanların hayvanları evcilleştirmesiyle virüs insan parazitine dönüşmüştür. Çiçek virüsü bulaşan kişilerde, çürümüş et kokusu ve daha ağır hastalarda irinli kabarcık şeklinde belirtiler görülmüştür. Aynı zamanda yüz ve sırt bölgesi kan içinde lekeler, ciltte kırmızı ve sarı lekeler görülürken iç organlarda zarar oluşturmuştur. Uzun süren tedavilerde yaşayanların çoğunda göz kaybı ve cilt bozukluğu görülmüştür.¹⁰⁵

Hastalık eski çağlardan itibaren insanlığı derinden etkilemiştir. Çin, İran ve Mısır'da görülen hastalık Haçlı Seferleri ile Avrupa'ya ulaşmıştır. İspanyollar tarafından Amerika'ya taşınan hastalık XVI. asırda artmış daha sonra İngiltere'de ortaya çıkan hastalık I. James'in hükümdarlığında da (1603-1625) görülmüştür.¹⁰⁶

Çiçek, XVII. yüzyılın sonunda orta ya da çok şiddetli bir şekilde ortaya çıkmış ve Avrupa'da görülen çocuk ölümlerinin neredeyse üçte birinin nedeni çiçek hastalığı olarak kabul edilmektedir. Her beş yetiştikten dördü çiçeğe yakalanmış ve Avrupalı bir şair çiçek hastalığı için “ Öyle iğrenç bir hastalık ki, ahirette, ruh gövdeye dönmek istemeyecektir,” demiştir.¹⁰⁷

Çiçek aşısı ilk defa Hindistan ve Çin'de uygulanmıştır. Tarihte büyük kıyımlara ve sakatlıklara neden olan bu hastalığa karşı, Hindistan ve Çin'de 1000 yıl önce, hafif çiçek çıkarmış hastalardan alınan irinler kullanılmıştır. Orta Asya, Kafkasya ve Anadolu'da da bahar aylarında çiçek çıkararak hastaların iltihapları aşı yapılacak kişinin

¹⁰² Turhan Sarıköse, *a.g.t.*, s. 49-50.

¹⁰³ Yıldırım, “*a.g.m.*”, s.1331.

¹⁰⁴ Kılıç, *a.g.e.*, s. 32-33.

¹⁰⁵ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 96-97.

¹⁰⁶ Çiftçioğlu, *a.g.t.*, s. 80.

¹⁰⁷ Nikiforuk, *a.g.e.*, s.97.

derisine sürerek hastalığın iyileşmesini sağlamışlardır.¹⁰⁸ Avrupa’da çiçek hastalığından XVIII. yüzyılda yaklaşık 60 milyon kişi ölmüştür.¹⁰⁹ Hastalığın tedavisi için çiçek aşısı uygulaması İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde XVIII. asır başlarında uygulanmaya başlamıştır. Osmanlı hekimi Emanuel Timonius ve Lady Mary Montagu’nun “Türk usulü Çiçek Aşısı”nı Avrupa’ya tanıttasından sonra çiçek aşısı uygulanmaya başlamıştır.¹¹⁰

Çiçek aşısının Anadolu’da hangi tarihlerde uygulandığına dair kesin bir tarih yoktur. 18. yüzyıl başlarında Edirne’de yapıldığı bilinen aşıya Telkih-i Cüderi (çiçek aşısı) adı verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanan çiçek aşısından bahseden ilk kişi Emmanuel Timonius’dur.¹¹¹ Çiçek aşısı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yapıldığı bilinmekle birlikte 1717 yılında Lady Montague İngiltere’de dostuna yazdığı mektupta Türkiye’de aşının uygulanmasına dikkat çekmiştir.¹¹²

Çiçek aşısını 1796 yılında Edward Jenner’in uyguladığı da bilinmektedir. Jenner’in yaptığı çiçek aşısı, inek çiçek aşısıyla aşılanmış ve sağlıklı kişilere yapılmıştır. Aşı daha da geliştirilerek İstanbul’da 1800’de uygulanmıştır.¹¹³

Çiçek aşısı Osmanlı kayıtlarında “*telkih-i cederi*” olarak geçmektedir. Çiçek aşısının XIX. yüzyılda daha düzenli uygulanmış olup XX. yüzyılda çiçek aşısı üretimi tüm dünyadaki aşılama kampanyaları ile kontrole alınmış ve salgının önüne geçilmiştir.¹¹⁴

1.1.4. Cüzzam

Cüzzam kelime olarak cezem kökünden türemiş ve cezem kökünden türeyen meczûmda kötürüm anlamına gelmektedir. Arabistan bölgesinde çok eskiden beri bilinen bir hastalık olan cüzzam, ciltte oluşan lekelerden meydana gelir. İslam tıbbında fil hastalığı ve aslan hastalığı olarak da bilinmektedir.¹¹⁵ Cüzzamın sebebi

¹⁰⁸ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul, 2010, s. 331.

¹⁰⁹ Bayat, *a.g.e.*, s. 332.

¹¹⁰ Yüksel, “*a.g.m.*”, s.210.

¹¹¹ Yıldırım, “*a.g.m.*”, s.1332-1333.

¹¹² Süheyl Ünver, “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar”, *Tanzimat*, C.1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.952-953.

¹¹³ İnci Hot, “Tanzimat Sonrası Osmanlı’da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca yayınları, İstanbul 2015, s. 141.

¹¹⁴ Turhan Sarıköse, *a.g.t.*, s. 52.

¹¹⁵ M. Zeki Pakalın, “Cüzzam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.150.

“Mycobacteriumleprae” mikrobi olup kronik ve sistemik enfeksiyon hastalığıdır.¹¹⁶ Üç türlü cüzzam salgını vardır. Bunların en şiddetlisi olan Lepramalı cüzzam, deride kırmızı şişlik şeklinde ciltte belirir el ve yüzlerde şişkinlik meydana gelir. Sini cüzzam, deride pembe veya esmer şeklinde lekeler meydana gelir ve lepramalı cüzzama göre daha azdır. Kişide sinirsel etkiler bırakır ve vücut hissini kaybederler felç ve ağrılar ortaya çıkar. Tüberkülozm Cüzzam ise tüberküloz hastalığına benzeyen bu tür cüzzam ciltte kabarcık şeklinde görülmüştür.¹¹⁷

En eski deri hastalığı olan cüzzamın belirtileri; eklem ağrıları, soluk ten, kaş ve saç dökülmesi olup konuşma bozukluğu, bakışlar ve yürüyüşler bozukluktur. Kaslardaki hisler zamanla azalır, el ve ayaklar kullanılmaz hale gelir. Cüzzamlı hastanın hayatta kalma süresi 10 yıl kadardır.¹¹⁸ Cüzzamın bulaşma yolu bir cüzzamıyla yatmak ya da hastayla aynı nefesi solumaktır. Hastalığın bulaşıcı olup olmadığı tartışılmakla birlikte Ortaçağ’da cüzzam ciddi bir bulaşıcı hastalık olarak bilinmektedir.¹¹⁹

Cüzzam tarih boyunca birçok yerde lepra olarak anılmıştır. Cüzzamdan M.Ö. 5000’li yıllarda Çin kaynaklarında bahsedilmiştir.¹²⁰ Avrupa’da yayılma gösteren bu hastalık M.Ö. 14. ve 15. yy’larda Avrupa’dan kaybolmuş daha sonra cüzzam Anadolu’ya İskitler ve Hititler zamanında yayılmıştır.¹²¹ Cüzzam’ın görüldüğü ilk yer bilinmemektedir. Ortaçağ’ın en yaygın ve korkunç bir hastalığıdır ve Haçlı savaşlarıyla yayılmıştır. Hindistan, Güney Çin, Mezopotamya ve Mısır, Fenike, Filistin bölgelerinde cüzzam salgınına rastlanmıştır. Cüzzam hastalığını ilk tesbit eden kişi Kapodokyalı “Aretaeus” olup, hastalığın bulaşıcı olduğunu tespit etmiştir.¹²²

Cüzzamı Ortaçağ hekimleri cinsel ilişkiyle bulaşan bir hastalık olarak tanımlamışlardır. Cüzzamlı hastalar Eski Çin ve Hindistan’da görüldüğünde hemen yakılmış hastalığa yakalananlar toplumdan uzaklaştırılmış ve ayrı yerde gözetim

¹¹⁶ Hot, “a.g.m.”, s. 139.

¹¹⁷ Pakalın, “a.g.m.”, 150.

¹¹⁸ Kılıç, a.g.e., s. 40-41; Nikiforuk, a.g.e., s. 54.

¹¹⁹ Nikiforuk, a.g.e., 54.

¹²⁰ Nazım Beratlı, *Kıbrıs Miskinhanesi: Cüzzam ve Kıbrıs (1830-2001)*, Kalkedon Yay., İstanbul 2013, s.23.

¹²¹ Mukadder Gün, “Cüzzam’a Adanmış Bir Yaşam: Cüzzam Hastalığı ve Türkiye’de Cüzzam’la Mücadelenin Kurumsallaşmasında Öncü Bir Asker Hekim Dr. Ethem Utku”, 5. *Balkan, Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2011, s. 216.

¹²² Palalı, “a.g.m.”, s.151.

altında tutulmuşlardır. Hastalara ayrılan yerlere kimseyle görüşmelerine izin verilmezdi ve halk cüzzamlı hastalardan nefret ederdi.¹²³

Cüzzamlıların tedavisi için Selçuklular zamanında Sivas, Tokat, Kastamonu, Kayseri, Konya ve Adana'da Osmanlılar zamanında ise II. Murad Dönemi'nde cüzzamhaneler açılmıştır. 1514'te Yavuz Sultan Selim zamanında Üsküdar-Kadıköy yolunda Karacaahmet Miskinler tekkesi açılmış bu tekke 1938 yılında yanıncaya kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.¹²⁴ Cüzzamlı hastalar için açılan cüzzam evleri Avrupa'da hastane anlayışını etkilemiş olup, ilk hastaneler cüzzamlılar için açılmıştır. Cüzzam XIX.yy'dan sonra çok fazla görülmemiştir.¹²⁵

Yetersiz beslenme, kötü yaşam şartları hastalığın artmasına neden olmuştur. Teşhis ve tedavisi olan bir hastalıktır. Hastalığın etkeni ilk kez Avrupa'da 1878'de Armauer Hansen tarafından bulunmuş ve bundan dolayı Hansen hastalığı olarak da adlandırılmaktadır.¹²⁶

1.1.5. Tifo

Tifo Yunanca tifos kelimesinden türemiştir. “Tifos” duman, buharlaşma, dalgınlık anlamına gelmektedir. Tifo'ya yakalanan hastalar dalgın olurlar.¹²⁷ Hastalığın belirtilerinde halsizlik, yüksek ateş ve kol ve bacaklarda ağrı görülmekle birlikte kişilerin belli bölgelerinde kırmızı lekeler görülmektedir.¹²⁸ Tifo kirli sulardan bulaşmaktadır.¹²⁹ Yaz aylarında tifonun yayılmasında sivrisinekler de etkili olmaktadır. Tifoya yakalanan çocuklar yaşlılara nispeten daha hafif atlatırlar. Tifolu hastalardan korunmak için mikrop çıkaranların tespit edilmesi, hastaların ayırt edilmesi ve tifo hastalığını taşıyanların zararsız hale getirilmesi gereklidir.¹³⁰

Tifonun bulaşmasında lağım suları önemli bir etkidir. Ağız yoluyla bulaşan bu hastalık, lağım sularıyla yıkanan sebze ve meyvelerle insanlara bulaşmaktadır. Tifonun

¹²³ Kılıç, “a.g.e.”, s. 41.

¹²⁴ Palalı, “a.g.m.”, s. 152.

¹²⁵ Kılıç, a.g.e., s.41- 42; Nikiforuk, a.g.e., s. 52.

¹²⁶ Gün, a.g.e, s. 216.

¹²⁷ Ziya Öktem, *Bulaşıcı Hastalıklar*, Maarif Matbaası, Ankara 1944, s. 93.

¹²⁸ Hot, “a.g.m.”, s. 140.

¹²⁹ Çiftçioğlu, a.g.t., s. 94.

¹³⁰ Öktem, a.g.e., s. 94.

bulaşmasını engellemek için temiz suların kullanılması ve lağım sularının ortadan kaldırılması gereklidir.¹³¹

1.1.6. Frengi

Frenginin ilk defa Avrupa'da ortaya çıktığı bilinmekle birlikte farklı görüşler bulunmaktadır. Birinci görüş Avrupa'da frenginin Eski Çağlardan önce var olduğu, ikinci görüşe göre 15. asrın sonunda Kristof Kolomb'un arkadaşları İspanya'ya getirmişlerdir. Frengi ilk defa İspanya'da 1493 yılında Barselona bölgesinden tüm Avrupa'ya yayılmış ve İspanya bölgesinde frengiye birçok kişi yakalanmış olup hastalığa Hint lekesi anlamına gelen Sevilde adını vermişlerdir.¹³² Yaygın olarak frenginin, Amerika'nın keşfedilmesiyle Avrupa'ya geldiğine inanılmaktadır. Hastalık İspanyol kadınlarına ve erkeklerine bulaşarak Avrupa'ya taşınmış, Portekizlilerce başka bölgelere de taşınmıştır. Avrupa'dan Osmanlı Devletine gelen Yahudi kadınlar frengi illetinin Osmanlı ülkelerinde görülmesine yol açmıştır.¹³³ Osmanlı Devleti İspanya'ya bir gemi göndererek Yahudileri İstanbul'a, Müslümanları Afrika kıtasına getirmiştir. Ancak bu yardım frenginin Osmanlı ülkelerinde yayılmasına yol açmıştır. Osmanlı halkının Avrupa ile münasebeti olmamasından dolayı hastalık Avrupa'daki kadar çok fazla yayılmamıştır.¹³⁴

Frengi, İspanya bölgesinden İtalya'ya İspanyol askerleri tarafından getirilmiştir. Bu askerler frengiyi 1495 yılında İsviçre, Finlandiya, Fransa, Almanya, Hollanda, İngiltere, İskoçya, Venedik, Arnavut, Dalmaçya ve Yunan adalarına getirmişlerdir. Hastalık 1499 yılında Polonya'dan Rusya'ya yayılmış olup ilerleyen zamanlarda Avrupa'dan, Anadolu, Asya ve Suriye'ye arkasından Hindistan'a sirayet etmiştir.¹³⁵

Frengi, Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1806-1812 yıllarında görülmüştür. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 1854 Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında daha da yayılmıştır. Frengi, fırıncılık yapmak için Rusya'ya gidenlerin hastalığa yakalandıktan sonra bu kişiler Sinop, Bolu ve Kastamonu bölgesine bütün

¹³¹ Öktem, *a.g.e.*, s. 93-95.

¹³² Hülya Öztürk, "Hulusi Behçet-Frengi'nin Tarihi ve Geçirdiği Evreler", *5.Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2011, s. 151.

¹³³ Hot, "*a.g.m.*", s.118.

¹³⁴ Öztürk, "*a.g.m.*", s. 152.

¹³⁵ Öztürk, "*a.g.m.*", s. 152.

Karadeniz sahili boyunca hastalığı yaymışlardır. Daha sonra hastalık Anadolu'nun çeşitli bölgelerine de sirayet etmiştir.¹³⁶ Frengi özellikle Kastamonu, Bolu, Sinop, Bartın ve Düzce bölgelerinde görülmüştür. Hastalıkta ölü doğumlar ve okul çocuğu ölümleri yaygındır. ¹³⁷ Frengi, 1889-1887, 1893, 1895, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902 ve 1904 tarihlerinde Anadolu'da, Ortadoğu, Rumeli ve Balkanlar'da salgın şeklinde görülmüştür. 1888 yılında Erzurum, 1889'da Kastamonu ve İzmir'de, 1890 yılında ise Van, Aydın ve İzmir vilayetlerinde görülmüştür.¹³⁸

Kırım Savaşı'ndan sonra frengiyi önlemek için fuhuş kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bunun için 1856-1858 yıllarında İstanbul'da ilk kez genelev açılmış ve buralarda özellikle Rum, Ermeni ve Yahudi kadınlar çalışmıştır.¹³⁹ Bundan dolayı fuhuş Anadolu'da yaygınlaşmaya başlamış olduğundan 1859'da fuhuşun önlenmesi için bir emirname çıkarılmıştır.¹⁴⁰ İstanbul Beyoğlu'nda fuhuşla mücadele amacıyla 1869-1870 yılında sağlık komisyonu oluşturulmuştur. Dr. Michael ve Dr. Handanyan kadınların sağlık kontrolünden geçirilmesine dair bir rapor hazırlamışlardır. . “Bu raporda; genel sağlığın temininin hükümetin esas görevi olduğu, frenginin insan sağlığı üzerinde önemli etkileri bulunduğu, bu nedenle Beyoğlu ve Galata'da bulunan genelevlerin sürekli teftiş edilip, fahişelerin sağlık kontrollerinin yapılması gerektiği bildirilmiştir.” Altıncı Belediye Dairesi başkanlığında bir kurul oluşturularak Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi'nce bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve genelevlerdeki kadınların sağlık kontrolleri yapılmıştır.¹⁴¹ XIX. yüzyıldan itibaren Rusya ve Balkanlar'dan İstanbul ve Anadolu'ya binlerce insan göç etmiştir. Bu göçlere İstanbul, Samsun ve Sinop gibi illerde bulunan İngiliz, Fransız ve Piyomente askerleri de eklenmiştir. ¹⁴² 1879 yılından itibaren teftiş ve muayenelerin yapılması için hekim, memur, belediye çavuşu görevlendirilmiştir. Muayenelerin kolay yapılabilmesi için Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi açılmıştır. Almanya'dan 1883 yılında ordunun yenilenmesi için getirilen Baron Von Goltz 1843-1916 yıllarında padişaha frengi hastalığıyla mücadele edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Frengiyle mücadele için Ernst Von Düring tavsiye edilmiş ve Dr. Düring

¹³⁶ Akın, “a.g.m.”, s.1623.

¹³⁷ Mehmet Temel, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele”, *Türkler*, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.171.

¹³⁸ Gül, “a.g.m.”, s.259.

¹³⁹ Yıldırım, “a.g.m.”, s. 1329-1330.

¹⁴⁰ Temel, “a.g.m.”, s. 169.

¹⁴¹ Yıldırım, “a.g.m.”, s. 1329-1330.

¹⁴² Temel, “a.g.m.”, s. 169.

Osmanlı Devleti'nde 1889-1902 yılları arasında görev yapmıştır. ¹⁴³ Ernst Von Düring 1889 yılında Osmanlı Sefareti'nde bir sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşmeyle cilt hastalıkları profesörü olarak tayin edilmiş daha sonra Haydarpaşa Askeri Hastanesi müdür yardımcılığı görevi verilmiştir. ¹⁴⁴

Osmanlı ile Ernst Von Düring arasında 1892 ve 1898 yıllarında sözleşme imzalanmış olup bu sözleşmeler tıp tarihi araştırmaları için önemli bir vesika olmuştur. 1898 yılında yapılan sözleşmeyle Düring'e Paşa'lık unvanı verilmiş ve Kastamonu'daki hastane ve hekimleri her üç ayda bir teftiş etmesi belirtilmiştir. Dr. Düring'in en önemli hizmetlerinden biri de Ankara ve Kastamonu Vilayetleri Sağlık Genel Müfettişliği'ni üstlenmesi olmuştur. Türkiye'de ilk frengi teşkilatının kurucusudur. ¹⁴⁵ 1897'de çıkarılan "Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi" uygulanmıştır. Hastalıkla mücadele için 18 Ekim 1915'te "Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti" hakkında nizamname çıkarılmıştır. Buna göre hastalıkların yayılmasını önleyecek bir örgüt kurulacak İstanbul Polis Genel Müdürlüğü'ne bağlı olacaktır. Bu nizamnameden sonra zührevi hastalıklarla mücadele Sağlık Müdürlüğüne devredilmiştir. ¹⁴⁶ I. Dünya Savaşı'nda frengililerin askerliği ertelenerek hastalığın yayılması önlenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde de frengi ile mücadele devam etmiştir. 1925 yılında Emraz-ı Zühreviye komisyonları kurulmuştur. ¹⁴⁷

Hiçbir millet frenginin kendisinden geldiğine inanmamıştır. Frengi İngilizler'de *Fransız Hastalığı*, Fransızlar'da *İtalyan veya Napoli hastalığı*, Japonlar'da ise *Portekiz veya Çinli hastalığı* olarak bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise *illet-i efrenci*, *marazı efrenci*, *daiül-efrenc*, *Frenk uyuzu* olarak bilinmektedir. ¹⁴⁸ Frengi ilk olarak hayvanlardan insanlara bulaşmakta olup, ikinci olarak zührevi hastalık olarak ve üçüncü olarak ise insan cildinde oluşan yaralar ve döküntüler yoluyla insanlara bulaşmaktadır. ¹⁴⁹ Frenginin nedeni "Treponema Pallidum" denilen bakteridir. Frengi cinsel yolla bulaşan bir hastalık olmakla birlikte beyin, sinir sistemi, gözler ve

¹⁴³ Yıldırım, "a.g.m.", s. 1329-1330.

¹⁴⁴ Arslan Terzioğlu, "Prof. Dr. Dr. H.c. Ernst von Düring Paşa (1858-1944) ve Onun Osmanlı Devleti ile Yaptığı iki Orijinal Sözleşme", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.267, İstanbul 2009, s.51.

¹⁴⁵ Terzioğlu, "a.g.m.", s.53-55.

¹⁴⁶ Temel, "a.g.m.", s.171-172.

¹⁴⁷ Bulut, "a.g.m.", s.115.

¹⁴⁸ Şennur Şenel, "19. yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.13, S.1, Manisa 2015, s. 258-259.

¹⁴⁹ Gül, "a.g.m.", s. 256.

kemiklere zarar vermektedir. Hastalık insandan insana öpme ve cinsel temasla bulaşmaktadır.¹⁵⁰ Frengi çoğunlukla çocuklar, mahkumlar, kadınlar, erkekler, askerlerde görülmüştür. Hastalığın sonraki dönemlerinde burun ve yüzlerde izler ortaya çıktığından dolayı cilt hastalığı olarak da bilinmektedir.¹⁵¹

Hastalığın ilk safhası 4-6 haftada biraz iyileşme görülebilir. 1-6 ay içinde ikinci safhada iyileşme açıkça görülür. Bütün vücutta avuç içi kadar pembe-kırmızı bir döküntü oluşur ve vücudun hastalığı kendiliğinden atması mümkün değildir. Frengi bulaşmış bir kadın doğum yaptığında bebeğin frengili doğma olasılığı çok yüksektir. Hastalık için Ortaçağ ve Yeniçağ arasında birçok tedavi yöntemi uygulanmış ancak başarılı olunamamıştır. 1928’de Sir Alexander Fleming’in penisilini keşfine kadar tedavi yöntemi yoktu.¹⁵² Frengi’nin tedavisi pahalı olduğu için hastalık doğal seyrine bırakılmıştır.¹⁵³ Avrupa’da toplumda hissedilen din baskısından dolayı halkın ortak kullanılan banyolarda eğlenmesi frenginin yayılmasına yol açmış olup, nesilden nesile geçerek toplumlarda büyük bir tehlike yaratmıştır. Hastalık genetik yolla bebeklere de aktarılmaktaydı. Frengi’nin yaygın olduğu toplumlarda frengililer dışlanmış ve toplumla bağlantılarını kesmişlerdir. Frengili hastaların toplumda dışlanması hastalıklarının gizlemelerine sebep olmuş, böyle olunca hastalık hızla yayılmaya devam etmiştir.¹⁵⁴ Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılın son döneminde toplumsal bir hastalık haline gelen frengi, fuhuş kontrol altına alınarak azaltılmaya çalışılmıştır.¹⁵⁵

1.2. Hayvan Hastalıkları

1.2.1. Veba-i Bakari

Veba-i bakari XIX. yüzyılda görülen bir hayvan hastalığıdır ve sığır vebası olarak bilinmektedir. Osmanlı Devleti’nin ekonomik olarak hayvancılıkta gerilemesine sebep olmuştur. Hastalığın belirtilerinde ilk olarak hayvan iştahsız olur ve başını

¹⁵⁰ Çiftçioğlu, *a.g.t.*, s. 70.

¹⁵¹ Gül, “*a.g.m.*”, s. 256-257.

¹⁵² Rıdvan Akın, “Birinci Meclis Döneminde Frengi ile Mücadele: Frengi’nin Men’i ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun ve Genel Sağlık Sorunları”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.2, Konya 2008, s. 1619-1620.

¹⁵³ Özdemir, *a.g.e.*, s.399.

¹⁵⁴ Fatma Bulut, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Miras “Frengi””, *Tarih Okulu Dergisi*, 2009, S.3, s. 110-111.

¹⁵⁵ Zehra Betül Atasoy, “Erken Cumhuriyet İstanbul’unda Frengi ve Fuhuşun Mekansal Yansımaları”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s.215.

aşağıya eğer, cildi terli veya kuru ve gözü yaşlıdır. Hayvanın burun delikleri suludur ve hızlı nefes alıp verir, ağzı yapışkanlı, dili kuru ve sıklıkla öksürür. Hasta olan hayvanın yürümesi zorlaşır, burun ve ağızından köpüklü su akar. Hayvanın susuzluğu artar, vücudunda titremeler görülür ve hastalığın 1-2-3'üncü gününde ishal görülür. Eğer hastalığa yakalanan inek ise sütü de kesilir. Hastalığın son evresine doğru hayvanın ağızından akan salyalar kokar, terlemesi artar ve hayvan güçsüz duruma düşer yerden kalkamaz. Hayvanların hastalığın 3'üncü günden 7'nci güne öldüğü görülmüştür. Bu hastalıktan mandaların %70'nin kurtulduğu görülmüş olup veba-i bakari hastalığından ölen hayvanların çoğu malaklardır.¹⁵⁶

Sığır vebası İlk Çağlardan beri görülen bir hastalık olup, ilk defa Çin'in doğusunda görüldüğü tahmin edilmektedir. Hastalık Çin'den Avrupa'nın içlerine kadar gelmiş Rusya'da da veba-i bakari görülmüştür.¹⁵⁷

Sığır vebası Asya, Avrupa ve Afrika bölgesinde savaşlarda ortaya çıkmıştır. İlk sığır vebası salgını 1709-1711 yıllarında Moskova, Lehistan, Macaristan Prusya, Avusturya, Güney Almanya, İsviçre, İtalya, Fransa, Hollanda ve İngiltere'ye yayılmıştır. 1711-1714 yıllarında 1.500.000 hayvan salgından ölmüştür. 17. yüzyılın sonlarında Avrupa'da 200.000.000 hayvan telef olmuştur. Avrupa'da 1740 ve 1750 tarihleri arasında 3.000.000 hayvan hastalıktan ölmüştür. Yine İngiltere'de 80.000 hayvan 1745-1757 yıllarında hastalıktan ölmüş, 3.000.000 hayvan ise yok olmuştur.¹⁵⁸

Veba-i bakari XIX. yüzyılda da yayılmaya devam etmiştir. 1828 yılında Macaristan'da görülen sığır vebasından 30 bin hayvan ölmüştür. Hastalık 1849 yılında Macaristan'da tekrar görülmüş ve 1865 yılına kadar 350.000 hayvan hastalıktan telef olmuş, Avusturya'da da 1864'e kadar 75.000 hayvan, İtalya'da ise 50.000 hayvan ölmüştür. 1871-1872 yıllarında yapılan Fransa-Prusya savaşında 100.000'e yakın hayvan, 1873'te Macaristan'da 166.000 hayvan telef olmuştur.¹⁵⁹

Salgınların meydana gelmesi karantinaların oluşmasını sağlamıştır. XIX. yüzyılda hastalıklara karşı modern karantinalar kurulmuştur. III. Selim Dönemi'nde vebanın ortadan kaldırılması için çalışılmıştır. Rumlar'ın olan Yedikule Hastanesi

¹⁵⁶ Zeynel Özlü, "19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Hazırlanan İki Risale: Veba-i Bakari ve Zatülcenb", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.12/23, Ankara 2014, s.102-103.

¹⁵⁷ Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 21/1-2, Ankara 1974, s.229.

¹⁵⁸ Ak, "a.g.m.", s.217.

¹⁵⁹ Erk, "a.g.m.", s. 222.

İtalyan doktorlara verilmiştir. Bu hekimlere Osmanlı Devleti'ndeki sığır vebası hakkında araştırma yapmaları için ayrıcalıklar verilmiştir.¹⁶⁰

Veba-i bakari virüsünün tedavisi için kullanılan deney hayvanı sığırdır. Diğer hayvanlar virüs için deney olarak kullanılamazlar. Çift tırnaklı hayvanlarda görülen hastalık çok yüksek ateşli ve bulaşıcıdır. Daha çok Asya ve Afrika bölgelerinin belli bölgelerinde görülmüştür. Hastalık bulunduğu bölgelerde ekonomik zararlara sebep olmuş, bu yüzden diğer hastalıklara göre önemi büyüktür. Veba-i bakari bulunmayan bölgeler de bu hastalık için ciddi tedbirler almışlardır.¹⁶¹

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nden sonra veba-i bakari görülmüştür. 1877-1878 Rus Harbi'nden sonra Osmanlı'da Doğu bölgelerinde birçok kayıplara yol açmıştır. Bu tarihten sonra sıklıkla görülmüştür. Sığır vebası ile baş edebilmek için sivil baytarlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden 1842 yılında Askeri Baytar Mektebi açılmış fakat yeterli olmamıştır. İstanbul Kağıthane'de 1887'de görülen hastalık Rusya'dan getirilen hayvanlardan yayılmıştır. Karadeniz Boğazı Tahaffuzhanesinde bir baytar bulundurulması gerekmiştir ancak bütün sınır kapılarında baytar istihdam edilememiştir. Hastalıktan dolayı Anadolu'da hayvanların sayısı azalmış ve bu yüzden hayvanlar Rusya'dan ithal edilmeye başlanmıştır. Bu da hastalığın yayılmasına yol açmıştır. Mülkiye Baytar Mektebi 1889'da açılmıştır.¹⁶² Sığır vebasından 1898-1908 yılına kadar büyük bir salgın görülmemiştir.¹⁶³ Güney Afrika bölgesinde 1897-1898'de 2.280.000 hayvan ölmüş olup, 1906 yılına kadar Mısır'da 500.000 hayvan zayi olmuştur.¹⁶⁴

Hastalık Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde görülmüş olup, sığırların ırkına göre dirençleri farklıydı. Anadolu'daki sığırlar çok dirençliyken, Kırım, Odesa, Kars, Halep ve Mısır ırkları çabuk telef olmuşlardır. Halk hastalığa karşı duyarsız kalmış olduğundan hayvanları muayene ettirmekten kaçınmışlar ve bu hastalığın yayılmasına yol açmıştır. Anadolu'da kurulan panayırlardaki memurların kaldırılarak Rumeli'ye gönderilmesi de hastalığın yayılmasına sebep olmuştur. Veba-i bakari halkı ekonomik

¹⁶⁰ Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, TTK, C.58, S.222, Ankara 1994, s.331.

¹⁶¹ Hüseyin K.Urman-H.Cahit Özcan-Namık Buharlılar-Fikret Tanzer, "Sığır Vebasının Klinik ve Patalojik Yönleri Üzerine Araştırmalar", *A. Ü. Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, C.20/4, Ankara 1973, s.588.

¹⁶² Ak, "a.g.m.", s.220.

¹⁶³ Erk, "a.g.m.", s.233.

¹⁶⁴ Ak, "a.g.m.", s.218.

olarak da zarara düşürmüştür. 1906'da Bolu Gerede'de hastalıktan ölen hayvanlar için muhtaç olan halka 8.000 kuruş para verilmiştir.¹⁶⁵

İslam Uygarlığı dönemi veteriner hekimlik gelişmeleri genel olarak Osmanlı'da da görülmüştür. Hayvan hastalıkları ve besicilik konusundaki eserler aynı özellikte olup bu eserleri yazanlara "baytar" denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de veteriner hekim karşılığı "baytar" sözcüğü kullanılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde veteriner hekimlik 1842 yılında başlamış ve bu zamana kadar hayvan yetiştiriciliği, beslenmesi ve hastalıkların tedavisi bazı sanatkârlar tarafından yapılmıştır. Osmanlı toplumunda babadan oğula usta-çırak ilişkisi şeklinde görülmüştür. Hayvanların tedavileri sahipleri tarafından yapılmaktaydı. Osmanlı'da sarayda veteriner hizmetlerini nalbandlar yapmaktaydı. XVI. yüzyılda üç farklı gruptan oluşan hasahır nalbandları bulunmaktaydı. İlk grup hayvanların hastalıklarının tedavisinden sorumludur. Osmanlıda halkın elinde bulunan hayvanların hastalıklarından baytar sorumludur. Baytarlar ve sarayda görevli bulunan nalbandlar bilgilerinin nesilden nesile aktarmışlar ve bunların yazılı kaynaklarına ise baytarnâme denilmiştir.¹⁶⁶ Osmanlı Dönemi'nde halk ve ordu içinde hayvan hekimliğinde baytarnâmelerdeki yöntemler uygulanmıştır. Baytarnâmelerde hayvanların hastalıkları ve tedavi yöntemleri hakkında bilgileri verilmiştir. Baytarnâmelerde hayvanlara verilen ilaçlar insanlara verilen ilaçlardan daha kuvvetli olduğu bilgisi verilmiş ve kan alma uygulaması yapılmıştır.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde hayvan hastalıklarıyla mücadele için ilk sivil baytarlık mektebi 1889 yılında kurulmuştur. Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti'nden 1909'dan sonra Genel Müdürlüğe dönüştürülmüştür.¹⁶⁸ Sığır vebası ile mücadele için mülkiye baytarları taşranın ihtiyacını karşılayacak kadar yeterli değildi. Bu yüzden salgın olan bölgelere askeri baytarlar gönderilmiştir.¹⁶⁹

1902 yılında Osmanlı baytarlarından sığır vebasına karşı kullanılan aşığı bulan kişi Binbaşı Adil Bey'dir. Adil Bey, Bakteriyolojihane'de yaptığı çalışmalarla

¹⁶⁵ Ak, "a.g.m.", s.223-225.

¹⁶⁶ Abdullah Özen, "Osmanlı Devleti'nde Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Faaliyetleri", *Osmanlı*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.625.

¹⁶⁷ Atilla Özgür- Abdullah Özen, "Türkiye'de Bilimsel Veteriner Hekimliği Eğitiminden Önce Hayvan Hastalıklarında Kullanılan İlaçlar", *IV. Türk Eczacılık Toplantısı*, Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, İstanbul 2000, s.334-336.

¹⁶⁸ Zeynel Özlü, "Osmanlı Devleti'nde Veterinerlik Mesleği", *Belleten*, C.LXXVI/275, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.243.

¹⁶⁹ Ak, "a.g.m.", s.227.

bilinmektedir.¹⁷⁰ 1904 yılında Kastamonu, Bolu ve Kocaeli’nde büyük bir salgın görülmüş olup hayvanların %40’ı ölmüştür.¹⁷¹ Veba-i bakari Birinci Dünya Savaşı yıllarında 1917’de Kafkasya’dan Karadeniz yoluyla Rusya’yı sarmıştır. Komşu ülkelere yayılmış olan hastalıktan 5-6 milyon hayvan yok olmuştur.¹⁷² Sığır vebası hücre kültürü aşısı ile durdurulabilmiştir. Hastalık yok olana kadar ciddi ekonomik zararlar vermiştir.¹⁷³

¹⁷⁰Kasım Kırbıyık, “Baytarlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.278-281.

¹⁷¹ Erk, “a.g.m.”, s.233.

¹⁷²Erk, “a.g.m.”, s.229.

¹⁷³S.Gürtürk- E.Finci-İ.Burgu, “Yurdumuz Sığırlarında Sığır Vebası Üzerine Araştırmalar”, *A.Ü. Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, C.22/3-4, Ankara 1975, s.103.

İKİNCİ BÖLÜM

2. XIX. YÜZYILDA KASTAMONU VİLAYETİ'NDE SALGIN

HASTALIKLAR

2.1. Kastamonu Vilayeti'nde Frengi Salgınları İle Mücadele

Frenginin en çok görüldüğü ve hastalıkla en geniş mücadelenin verildiği yer XIX. yüzyılda Kastamonu Vilayeti olarak bilinmektedir. Hastalık bir salgın haline dönüşmüştür.¹⁷⁴ Frengi Kastamonu'da “emraz”, “perhiz”, “çiçek” ve “kötü hastalık” olarak adlandırılmış olup, hastalığın vilayete gelişi farklı yollarla olmuştur.¹⁷⁵ Vilayette farklı yollarla bulaşan bu hastalık “masum frengi” olarak adlandırılmıştır. Kastamonu'da bulunan Dr. Düring masum frengiyi; “*Bir köyde, bir mıntıkadaki bütün mektep çocuklarını muayene edince bütün mıntıkanın 140 çocuğundan 100 den fazlasında taze bir frenginin en göze çarpan bulgularını görmek, bir de bunların tenasül uzuvlarının herhangi birinde giriş yeri bulamamak, bunun tenasül uzvu dışarisından geldiğine karar vermek icap eder. Meğer bu nasıl olmuş biliyor musunu? İlk mektepteki çocukların hepsi bir teneke ibrikten su içerlermiş. İbriğin iki parçanın birleştiği yer birbirinden açılmış. Başta ağızda frengi yarası olan bir çocuk bundan su içerken salyası tenekenin o kısmına bulaşmış. Ondan sonra su içenler dudaklarını keskin tenekeye yırttırmışlar, taze yere frengili salya bulaşmak suretiyle bütün çocuklar enfekte olmuşlardır. Buna fen dilinde ‘innocente’ (masun frengi derler.*”diyerek açıklamıştır.¹⁷⁶ XIX. yüzyılda askerler İstanbul'a gittiklerinde hastalığa yakalanmışlar ve tezkerelerini alıp memleketlerine frengi mikrobuyla dönmüşlerdir.¹⁷⁷ Vilayette salgın olarak yayılmasındaki diğer bir neden ise Kastamonu'dan, İstanbul ve Rusya'ya yapılan işçi göçüdür. Kasaba ve köylerde yaşayan halkın eşyaları ortak kullanmaları temizlik ve altyapı yetersizliği frenginin yayılmasına neden olmuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Şenel, “a.g.m.”, s. 260; Rüya Kılıç, “Türkiye’de Frenginin Tarihi”, *Kebikeç*, 2014, S.38, s.292.

¹⁷⁵ Necati Çavdar-Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.11/2, Tokat 2016, s.161.

¹⁷⁶ Coşkun Genç, “Batı Karadeniz’de Frengi Hastalığıyla Mücadele”, (Karabük Üniversitesi, Tarih Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2019, s.58.

¹⁷⁷ Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanin*, C.1, (Hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi), TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 416-417.

¹⁷⁸ Çavdar-Karcı, “a.g.m.”, s. 161-162.

XIX. yüzyılda Kastamonu bölgesinde halk iş için gittikleri İstanbul'da ailelerini geçindirememiş bekar ve sefil hayatlarının sonucunda hastalığa yakalanıp mikrobu taşımışlardır.¹⁷⁹ Arşiv belgelerine bakıldığında Tıbbiye Nezareti'nden yazılan 12 Cemaziyevvel 1293/15 Temmuz 1875 tarihinde tezkerede Üçüncü Samsun Redif Alayı'nın Üçüncü İnebolu Taburu Dairesi olan Cide ve Hoşalay kazalarında bulunan ahali ve 150 nefer frengiye yakalandığı Şura-yı Devlet'e havale edilmiştir. Bu kazalarda doktor bulunmamasından dolayı hastalık diğer mahallelere kadar yayılmıştır.¹⁸⁰ Bu arşiv belgesinde Kastamonu Vilayeti'nin hangi kazalarında frengi görüldüğü bilgisi verilmiştir.

Kastamonu'da 28 Rebiülevvel 1298/28 Şubat 1881 tarihli arşiv belgesine göre Kastamonu'da frengi görülen kazalar İnebolu ve Taşköprü'dür.¹⁸¹ 25 Rebiülahir 1301/ 23 Şubat 1884 tarihli belgeye göre Kastamonu'ya bağlı Bartın, Ereğli, Azdavay, Cide ve Araç kazalarında frengi görülmüştür. 1884 tarihinde Safranbolu, Düzce, Gerece, Göynük, Tosya, İskilip, Kengri, Çerkeş, Taşköprü, Bolu, İstefan ve Sinop taraflarında da hastalık görülmüş ve önlemler alınmaya çalışılmıştır.¹⁸² Kastamonu'dan İstanbul'a deniz yolu ulaşımı kolay olduğundan sıkça tercih edilmiş bu nedenle hastalık sahillere ve merkeze doğru yayılma göstermiştir.¹⁸³

Safranbolu, İnebolu ve Sinop XIX. yüzyılda frenginin en çok görüldüğü yerlerdir.¹⁸⁴ Frengi Kastamonu Vilayeti'nde 1885 ve 1886 yıllarında salgın haline gelmiştir.¹⁸⁵

13 Zilkade 1311/18 Mayıs 1894 tarihli belgeye göre işçiler gittikleri memleketlerde ara sıra frengili kadınlarla münasebette bulunmalarından dolayı frenginin yayılmasına sebep olmuşlardır. Cide'de hastalığın yaklaşık yüzde bir derecede görüldüğü raporda bildirilmiş ve bunların çoğunun cild hastalığı olduğu görülmüş, gerekli tedavileri yapılarak birçoğu hastalıktan kurtulmuştur. Mahallelerde baş göstermiş olan frengi gün be gün azalmıştır. Hastanelerde de hastalığın

¹⁷⁹ Hot, "a.g.m.", s.39.

¹⁸⁰ COA, ŞD., 2412/42.

¹⁸¹ COA, ŞD., 2439/15. S.5.

¹⁸² COA, ŞD., 2474/9, s.3.

¹⁸³ Barlas, "a.g.m.", s.197.

¹⁸⁴ Şenel, "a.g.m.", s.261.

¹⁸⁵ Esin Kahya, "Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesine Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", *Prof. Dr. Ali Baydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Kurumları Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi , İstanbul, 2008, s.144-145.

azalmasından dolayı hastalığın ortadan kaldırılmasının mümkün olabileceği görülmüştür.¹⁸⁶ Bu hastalığın eskiden beri sürdüğü yerler Taşköprü Kazası'nın Gökçeğaç Nahiyesi'yle Safranbolu Kazası'nın nahiyeleri ve Cide Kazası'dır. Buralarda nüfusun yüzde biri hasta bulunmakta hatta bu oranın belki daha düşük derecede olduğu Kastamonu'nun bazı mahallelerinde görülmüştür.¹⁸⁷

03 Muharrem 1317/24 Mayıs 1898 tarihli belgeye göre bazı rençberler ile kendi paralarını kazanmak için amelik, hamallık, gemicilik, kerestecilik, madencilik, turşuculuk, helvacılık ve hizmetçilik gibi işler için gidip gelmişler ve frengiye yakalanmışlardır. Hastalığı döndüklerinde memleketlerine taşımışlardır. Hastalık daha çok Kastamonu Taşköprü, Safranbolu ve Daday sahil kazalarında oturanların bulunduğu yerlerde görülmüştür. Bin altı yüz elli frengilin bir misli hastaneye müracaat etmeksizin hanelerinde tedavi edilmişlerdir. Yüz bin nüfusun yaklaşık yüzde altı buçuğu Kastamonu, Safranbolu, Daday ve Taşköprü kazalarında, başka kazalarda da yüzde dördü ve vilayette yüzde beşi geçmemektedir.¹⁸⁸ Bu belgede frenginin Kastamonu'ya yayılma yollarından ve nerelerde görüldüğünden bahsedilmiştir. Dere Kasabası'nda görülen frenginin yok edilmesi için 20 Mart 1313/1 Nisan 1897 tarihli 34 numaralı tezkerede hastalık hakkında alınacak kararlar ifade edilmiştir.¹⁸⁹

2.1.2. Doktor, Eczacı ve İlaç Gönderilmesi

Kastamonu'da frengiyle mücadele için hastalığın görüldüğü yerlere ve açılan hastanelere işinin uzmanı doktor ve eczacılar gönderilmesi önem arz etmekteydi. 30 Ramazan 90/21 Kasım 1873 tarihli belgeye göre Kastamonu ve bağlı olan ilçelerde yayılan frenginin durdurulması için tabib vesaire gerekli olduğu Şura-yı Devlet'e gönderilen telgrafnamede bildirilmiştir.¹⁹⁰ Gönderilen bu tezkereye cevap gelmemiş doktor gerektiği için frengi günden güne yayılmaya devam etmiş ve bir an evvel tedbirlerin alınması ve hemen gerekli hususların yapılması talep edilmiştir.¹⁹¹ 12 Cemaziyyevvel 1293/15 Temmuz 1875 tarihli belgeye göre Kastamonu Hoşalay ve

¹⁸⁶ COA, *DH. MKT.*, 237/60.

¹⁸⁷ COA, *DH. MKT.*, 237/60.

¹⁸⁸ COA, *ŞD.*, 639/46, s. 12.

¹⁸⁹ COA, *ŞD.*, 639/46, s. 20.

¹⁹⁰ COA, *ŞD.*, 1643/52.

¹⁹¹ COA, *ŞD.*, 1643/38; *ŞD.*, 1643/48, s.1

Cide Kazası'nda doktor bulunmamasından dolayı doktor ve eczacı gönderilmesi gerekli görülmüştür.¹⁹²

10 Kanunusani 1294/22 Ocak 1879 tarihli belgeye göre Şura-yı Devlet'e havale edilen yazıda Kastamonu ve komşu nahiyelerde hastaneler için tabib ve eczacı istihdam edildiği ancak bu mahallelerin 20 bin nüfustan fazla olmasından dolayı bir tabibin yetersiz geldiği ve bunların çeşitli tedavi yöntemlerinden yoksun yeni tabib ve eczacı oldukları belirtilmiştir. Gureba ve evsiz olup hasta olan kişilerin onda biri ümitsizlik içinde kaldıkları ve tedavi imkânları bulunmadığı da tezkerede yazılmıştır. Sıhiyye-i Umumiye bir yol göstererek çaresiz olan hastaları tedavi etme olanağı sunmuştur. Kastamonu'da elli yataklı bir Gureba Hastanesi tesisine ihtiyacı olduğu söylenmiştir. Diplomalı eczacılara ihtiyaç olduğu, bunların maaşları için belediye geliri az olacağından hastane inşasının ve döşemesinin sonra yapılıp bir tabib ve eczacı tayin edilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁹³ Eczacının, vilayetten gönderilmesi daha sonra kararlaştırılmış olup hemen bir doktor seçilip tayin edildiği ve maaşının mal sandığından verilmesi gerektiği Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁹⁴ Bu belgelerden frenginin ortadan kaldırılması için doktor ve eczacıların salgın bölgelerine gönderildiği anlaşılmaktadır.

Kastamonu ve kazalarında görülen frenginin ortadan kaldırılması için 29 Muharrem 1296/23 Ocak 1879'da bölgede bulunan Doktor Kemal Efendi tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda hastalığın def'i için diplomalı doktorlar ve ilaçlar gönderilmesi gerekli olduğu yazılmıştır.¹⁹⁵

Kastamonu'ya 25 Rebiülahir 1301/ 23 Şubat 1884 tarihli belgeye göre yeniden beşer yüz kuruş maaşla dört doktor ve sekizer kuruş maaşla iki eczacı gönderilmiştir. Doktor Pol Gazaryan, Agop Manukyan, Eczacı Aleksan, Manuk Efendiler ve Doktor İstambul ile Antasyadis, Eczacı Markindis Efendiler tayin edilmiştir. İşe başladıkları tarihten itibaren çıkan hadiseleri neticeye bağlamak için maaş ve yol masrafları verildiği 8 Ağustos 1299/20 Ağustos 1883 tarihinde 68 numaraları yazıda beyan edilmiştir. Bu hastalık vilayetin her yerine yayıldığından, mecliste vilayetin her tarafında muayene yürütülmesi ve mümkün olduğunca hastalığı ortadan kaldırmak için

¹⁹² COA, ŞD., 2412/42.

¹⁹³ COA, ŞD., 1644/5, s.1.

¹⁹⁴ COA, ŞD., 1644/5, s.2.

¹⁹⁵ COA, ŞD., 1643/48, s.1.

tedavilerin yapılması düşünölmüştür. Sağlık hizmetlerinin neticelerine göre faydası göröldüğünde, devamlı bir şekilde yapılması gerektiği anlaşılmıştır. İki doktor birbirinden ayrılmayıp daima birlikte bulunduğunda muayene hizmetlerinin uzadığı görölmüştür. Muayene hizmetlerinin iki kişiye verilmesi faydasız görölmüştür. Bu esnada fazla masraf yapılmış olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda eczacısız iş göremeyeceklerini açıklamışlar ve dört doktordan eczacısız kalan ikisi için iki eczacı tedariki gerekli görölmüştür. Doktor Andaşın, Bartın, Ereğli, Azdavay, Cide ve Araç taraflarına tayin edilmiştir. İnebolu'da ise hastane açılmadığından orada eczacıya gerek görölmemiştir. İnebolu'daki Eczacı Gazaryan Efendi'nin eski maaşıyla yanına Safranbolu, Düzce, Gerede ve Göynük taraflarına Pol Karsiyas tayin edilmiştir. Doktor ve eczacıların yol masrafları da eklenerek Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. 500 kuruş maaşla Tosya, İskilip, Kengri, Çerkeş ve Kal'acık taraflarına Doktor Agop Manukyan ve yanına Eczacı Osyodiyos, Taşköprü, Bolu, İstefan ve Sinop taraflarına Doktor İstanbullu Derfaktane ve Eczacı Vinço Markinonus tayin edilmiştir. Doktorlar hastaları tedavi etmiş ve raporlarını gönderdikten sonra hastalığın nerelerde ne derece etkili olduğu hakkında bilgi vermişlerdir. Komisyonda nerelerde hastaneler inşa edilmesi gerektiği, hastalığın ortadan kaldırılması için ne yapılması gerektiği etraflıca düşünölüp yazı ile bildirilmiştir. Yol masrafları Kastamonu'ya kadar verilmiştir. Bunların memuriyetleri seyyar olması bakımından dolaşacakları mahalleler için yol masrafı verilmesi Tıbbiye Nezareti'nce 26 Teşrinievvel 1299/7 Kasım 1883 tarihli yazıda açıklanmıştır. Maaşları önceden dolgun olmayıp, tayinlerinde yol masrafı sözü konulmasından dolayı 1 Teşrinisani 1299/13 Kasım 1883 tarihinde telgrafla padişahdan izin istenilmiş fakat buna cevap alınamamıştır. Yol masrafları verilmemiş olan doktorlar uğradıkları kasabalarda muayene hizmetlerini yapmamışlardır. Vilayetin kazalarıyla nahiye, köy ve kasabalarında dolaşmadıklarından ve hastalığın ne kadar miktarda olduğunu yazmadıklarında harcanan sermaye boşa gitmiştir. Bundan dolayı memurlara ya düzenli olarak yol masrafı verilmesi gerektiği ya da Kastamonu ve İnebolu'daki hastane doktorlarının sancaklara gönderilecekleri kararı alınmıştır. Oralarda birer hastane açılacak ve hastane inşasından ayrılan para ile doktor tayin edilerek başvuran hastalara baktırılmıştır. Yol masrafları istenildiğinde gerektiği zaman gönderileceği ve hastaneler için ayrılan paradan verileceği bildirilmiştir.¹⁹⁶ Bu

¹⁹⁶ COA, ŞD., 2474/9, s.3.

belgeden hastalığın önlenmesi için harcanan masraflardan ve doktorların memurluk hizmetlerinin nasıl olduğu konusunda bilgi verilmiştir.

Doktorlar 1303/1886 yılı Ağustos'una kadar vilayetteki yerleşim yerlerini gezip frengi olanların muayene ve tedavisini yapmışlar hastaların isimlerini, köylerini bir deftere yazmışlardır. 1886 Ağustosunun üçüncü gününden itibaren 1304/1887 yılı Şubat sonuna kadar Safranbolu'da 1305/1888 yılı Mart başından itibaren 22 Haziran 1312/4 Temmuz 1896'ya kadar İnebolu Frengi Hastanesi hekimleri hizmet vermişlerdir. On üç senelik sürede memuriyet hizmetinde vilayette bulunan frengi için araştırmalarını sadakatle yerine getirmişlerdir.¹⁹⁷

Kastamonu'daki frengi hastanelerine seyyar eczacılar tayin edilmiştir. 01 Rebiülevvel 1303/8 Aralık 1885 tarihli belgeye göre Seyyar Eczacılığa Kastidanil Efendi tayin edilmiş ve doktor sayısına denk iki eczacı daha ilave edilmiştir. İstifa eden iki eczacıdan Vinço Efendinin yerine Kastamonu Eczacılığı'na yeniden gerekli görülen seyyar eczacılıkların birisine Ferdinand Efendi'nin ve diğerine İnebolu Hastanesi Eczacısı Atranik Efendi tayin edilmiştir. Kastamonu Eczacılığı'na uygun bir seyyar memur tayin edilmiş olup, gelen iki eczacıdan Osyodiyos zaten burada mevcut olduğundan İstavri Efendi tayin edilmiş olup hizmetlerini yerine getirmişlerdir. Kastamonu Eczacılığı'na Beras Vaniye ve İnebolu Hastanesi Eczacılığı'na Agob Efendi tayin edildiği gibi Ferdinand Efendi'nin hizmetinde mahzur olmadığı bildirilmiştir. Kastidanil Efendi ve Ferdinand Efendilerin maaşları ayrılan para dışından verilmiştir. Beras Vani Efendi'nin eczacılık hizmeti yeterli olmadığı doktorlar tarafından anlaşılmış ve işine son verilmiştir. İnebolu Hastanesi için tayin edilen Agob Efendi Kastamonu'ya, Kastidanil Efendi İnebolu'ya gönderilmiştir.¹⁹⁸

Kastamonu ve çevresindeki frengi için 19 Rebiülahir 1303/25 Ocak 1886'da dört doktor ve iki eczacı tayin olunmuştur. Maaş ve yol masraflarının mal sandığından verilmesi Şura-yı Devlet kararıyla 20 Rebiülahir 1301/ 18 Şubat 1884 senesinde izin verilmiş ayrıca iki eczacı daha gönderilmiştir.¹⁹⁹ 04 Şevval 1304/ 26 Haziran 1887

¹⁹⁷ COA, *BEO.*, 824/61790, s.2; *BEO.*, 827/61790.

¹⁹⁸ COA, *ŞD.*, 2498/11.

¹⁹⁹ COA, *İ.ŞD.*, 79/4675.

tarıhli belgede ise Kastamonu'nun bazı mahallelerinde yayılan frenginin engellenmesi için eczacı gönderilmesi gerekli olmuş fakat bu talebe cevap alınmamıştır.²⁰⁰

27 Şevval 1304/19 Temmuz 1887 tarihli belgedeki bilgiye göre Kastamonu'da frengiye yakalanan ve hasta olanların tedavisi için vilayette bulunan dört sancağın kazaları ile köylerinde dolaşmak için iki tabib iki eczacı gönderilmiştir.²⁰¹ Doktor Hulki Bey tarafından 20 Zilhicce 1305/ 28 Ağustos 1888'de frengiye yakalananların tedavileri için Tarik Gazetesi'nde gerekli ilaçlar ve aletler için ayrılan bütçe ilan edilmiştir. Kullanılacak ilaçların miktarları ve kullanımlarına dair bir tarifname ile bunların açıklamasını içeren bir yazı Kastamonu'ya gönderilmiştir.²⁰²

Kastamonu'da 2 Zilhicce 1313/15 Mayıs 1896 yılında görülen frengi için Meclis-i Mahsusa'dan gerekli mahallelere doktor tayin edilmesi kararı alınmıştır. Hastalığın ortadan kaldırılması için Mekteb-i Tıbbiye Muallimlerinden Doktor Düring Kastamonu bölgesine gönderilmiş ve mahalleleri dört ay gezmiştir. Doktor Düring'in yol masrafları için askeriyeden ayrılan paradan başka Dahiliye Nezareti tarafından 30 lira verilmesi Kastamonu'ya bildirilmiştir.²⁰³ 29 Zilhicce 1313/11 Haziran 1896 tarihli belgeye göre Dr. Düring yanına gerekli olduğunda Tıbbiye-i Askeriye'den biri yanına katılmış ve gerekli mahallelere gönderilmiştir. Dr. Düring hastalığın tamamen yayılmasını önlemek için Kastamonu'ya gönderilmiş ve orada üç ay kalmıştır.²⁰⁴ Düring Paşa 1896 yılında Kastamonu'da frengi ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur.²⁰⁵

Dr. Düring'in yanına 1896 yılında bir-iki doktor gönderilmesi Kastamonu'ya bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti buna cevap olarak 26 Rebiülevvel 1314/4 Eylül 1896 tarihinde 2819 numaralı tezkerede vilayette bulunan refakat doktorlarından gönderilecek kimse olmadığından Dr. Düring, Yüzbaşı Mehmed Efendi ile Çorum'a gitmiştir.²⁰⁶

Doktor Düring Anadolu'da bulunduğu 1889-1902 yıllarında gözlemler yaparak değerlendirmeler yapmıştır.²⁰⁷ Frenginin Karadeniz sahili boyunca yaygın olduğu

²⁰⁰ COA, *DH.MKT.*, 1427/22.

²⁰¹ COA, *ŞD.*, 1433/25.

²⁰² COA, *DH.MKT.*, 1536/118.

²⁰³ COA, *İ.HUS.*, 47/6; BEO, 781/58525.

²⁰⁴ COA, *BEO.*, 792/59393; *ŞD.*, 639/46, s.11.

²⁰⁵ İnci Hot, "Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi*, C.12, S.1, Ankara Ortadoğu Reklam ve Yayıncılığı, Ankara, 2004, s.38.

²⁰⁶ COA, *BEO.*, 849/63669.

²⁰⁷ Hot, "*a.g.m.*", s.38.

görülmüş ve Kastamonu'da nüfusun %70-80'nin frengiye yakalandığını tespit etmiştir.²⁰⁸ Kastamonu'da bulunan Dr. Düring 1896 yılında yazdığı mektupta hastalığın yayılmasına etken olanların fahişelerin neden olduğunu bildirmiştir. 3-4 haneli köylerde de frengili olup tedavi için hastanelerden faydalanılmadığı görülmüştür.²⁰⁹

Doktor Düring 19 Mayıs 313 tarihli/31 Mayıs 1897 tarihli iki numaralı tezkerede, Kaymakam Celal Bey ve Tıbbiye-i Mülkiye'den Agop Manukyan Efendi tarafından raporlar verilmiştir.²¹⁰ 03 Muharrem 1316/24 Mayıs 1898 tarihli belgeye göre Kastamonu'da bulunan Dr. Düring ve İnebolu tabiblerinden Agop Efendi, frenginin önlenmesi için hazırladıkları raporlar Şuray-ı Devlet'e gönderilmiştir.²¹¹

Frengi illetinin diğer vilayetlerde de az çok tahribi görülmüş ve çoğu kaza, liva ve merkezlerde doktorlar bulunmamasından dolayı gerekli tedbirler alınamamıştır. Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Ahmet, Askeri Sıhhiye Dairesi İkinci Şube Müdürü Halim ve Müfettiş Rasim Paşa ve Sıhhiye Müfettişi Ömer Paşa oluşturulan komisyonda gerekli tedbirleri müzakere etmişlerdir. Defterlerde gösterildiği surette Tıbbiye Nezareti'nce maaş ve masraflardan senelik 203.280 kuruş tasarruf edilebilmiştir. Tabib bulunmayan vilayet, liva ve mahallelerde doktor bulundurulmuştur. Memuriyetin devamı süresince bir misli zam verilmiş ve bir de seyyar müfettiş gerekli görülmüştür. Kastamonu'ya gönderilen Tıbbiye Heyeti'nden, Tıbbiye Nezareti'ne ait maaş ve masraflardan tasarruf etmeleri istenmiştir.²¹² Belediye dairesinden kırk iki, Tıbbiye Nezareti'ne bağlı dört nefer, hıfzıssıhha ve seyyar müfettişlerinden on nefer ile her daireye bir müfettiş ve taşra belediye dairesi tabiblerinden memurlar alınmıştır. Hazinece verilecek olan para memuriyet devam ettiği sürece maaşları bir misli zamlı verilecektir.²¹³

²⁰⁸ Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Konya Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, Konya 2006, s.212.

²⁰⁹ COA, *BEO.*, 824/61790, s.2; *BEO.*, 827/61790.

²¹⁰ COA, *ŞD.*, 639/46, s. 18.

²¹¹ COA, *ŞD.*, 639/46, s.14.

²¹² COA, *ŞD.*, 2678/16; *BEO.*, 1036/77640.

²¹³ COA, *ŞD.*, 2678/16.

03 Muharrem 1316/24 Mayıs 1898 tarihli belgeye göre Kastamonu Sinop Sancağı'nda iki tabib bulunmaktadır. Bunlardan birisi Tabib Yüzbaşı Hüseyin Şükrü Efendi diğeri de Dahiliye Nezareti'nden Doktor Kemal Efendi'dir.²¹⁴

Kastamonu'da 19 Zilhicce 1314/30 Nisan 1899 tarihinde dört liva dahilinde on sekiz kazanın her birinde gerekli tabib ve eczacılar askeriye dairesinden tayin edilmiş ve paraları ayrılmıştır. Yalnız ilaç ve muayene için birer hastane tesis edilmiş ve hangi kazada hasta görülürse hastanelere gönderilerek tedavi edilmesi zorunlu tutulmuştur.²¹⁵

Vilayette 19 Zilhicce 1316/30 Nisan 1899 tarihli arşiv belgesine göre gerek hastanelerde gerek seyyar muayenede gerekli olan doktorların sayısı on dokuzdur. Şimdiki halde beş kişi Kastamonu'da, altı kişi de Haydarpaşa Hastanesi'nde olmak üzere on bir tabib bulunmaktadır. Hastanelerin inşasına ve tamamlanmasına kadar dört seyyar muayene kolu, sekiz doktor ve dört eczacı tedarik edilmesi bu sene için yeterli olduğu bildirilmiştir. Vilayetin sıhhiye hizmeti için doktor elde edilinceye kadar hastanelerde hizmet eden doktorlar mülkiye vazifelerine devam edebilmişlerdir. Vilayet dahilindeki tabiblerden İnebolu'da Kol Ağası Rıfat Efendi bulunduğu bilgisi verilmiştir.²¹⁶

Mirliva Halim Paşa 12 Ekim 1899'da Kastamonu frenginin tedbirine karıştırıldığıında istifa edeceğini bildirmiştir. Kastamonu'da bulunan Düring Paşa tarafından yazılan telgrafnâme 1315/1898 yılında yazılan tezkere bildirilmiştir. Aynı mealde yazılan telgrafnâmede vilayette frenginin tedavisinde Halim Paşa'nın memuriyeti bulunmadığı ancak vazifeyi yerine getirmek için çaba sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir.²¹⁷

Kastamonu'da 19 Rebiülevvel 1319/6 Temmuz 1901 tarihli belgede verilen bilgiye göre frengiye yakalananların tedavisi için Tabib Sol Kolağası Hüseyin Bedri, Yüzbaşı Mustafa Hayrullah, Halil ve Ahmed Efendiler tayin edilmiştir. 6 Haziran 1317/19 Haziran 1901 tarihli 114 numaralı tezkerede bunların Kastamonu'ya ulaşım ulaşamadığı bildirilmiştir.²¹⁸ 5 Kasım 1901 yılında Kastamonu köylerinde görülen

²¹⁴ COA, ŞD., 639/46, s.8.

²¹⁵ COA, YA.RES., 99/32, s.2.

²¹⁶ COA, YA.RES., 99/32, s.8.

²¹⁷ COA, DH.MKT., 2256/61.

²¹⁸ COA, DH.MKT., 2506/103.

frengi büyük bir dehşet saçmıştır. Birçok tabib ve eczacı kasaba ve köylerde hastalığın men'i için hizmette bulunmuştur. Bolu Belediye Tabibi Nuri Ömer Efendi maaş ve yol masrafları karşılanarak bölgeye gönderilmiştir.²¹⁹

Kastamonu'da 27 Safer 1319/15 Haziran 1901 tarihli belgeye göre hastalığın önlenmesi için tıbbiye heyeti gönderilmiş olup doktorların maaş ve yevmiyelerinden senede 203 bin 200 kuruş tasarruf edilmiştir. Belediye dairesi doktorlarının kırk iki ve hıfzıssıhha seyyar müfettişlerinden on nefer gönderilmesiyle her daireye bir müfettiş tayin edildiği bilgisi verilmiştir.²²⁰

2.1.3. Hastanelerin İnşası

Kastamonu'da XIX. yüzyılda frengililerin tedavisi için frengi hastaneleri de kurulmuştur. 29 Muharrem 1296/23 Ocak 1879 tarihli arşiv belgesine göre Kastamonu ve bağlı ilçelerde görülen frenginin def'i için Doktor Kemal Efendi tarafından kaleme alınan raporda tedavisi mümkün olmayan çaresiz hastalar için Gureba Hastanesi yapılması düşünülmüştür. Mülkiye Dairesi'nden oradaki kışlanın uygun bir yeri tamir ve tahsis edilmesi izni vilayetten talep edilmiştir. Cevap olarak frenginin gerçekten ortadan kaldırılması çaresine bakılmadığı zaman ileride çok fazla yayılacağı bildirilmiştir. Bu zikr edilen Gureba Hastanesi için ne kadar masraf olacağı, masrafın belediye tarafından karşılanıp karşılanmayacağı ve frengi için tayin edilen eczacı ve doktorların maaşlarının ne kadar akçe olacağı hakkında vilayetten bilgi istenmiştir.²²¹ 1887 yılında hastalığa yakalananlar için kadın ve erkeklere ayrı ayrı hastaneler yapılması gerektiği vilayete bildirilmiştir.²²²

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren frenginin en çok görüldüğü yer olan Kastamonu'da frengi ile mücadelede, Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi etkili olmuştur.²²³ Hastaneler, 1897'de Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi mücadelesi nizamnamesine göre zührevi ve cerrahiye olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.²²⁴ Bu nizamname ile Kastamonu, Bolu, Bartın, Düzce ve Cide frengi hastaneleri açılmıştır.²²⁵

²¹⁹ COA, *Y.PRK.SGE.*, 9/49.

²²⁰ COA, *DH.MKT.*, 2489/57.

²²¹ COA, *ŞD.*, 1644/5, s.3; *ŞD.*, 1643/48.

²²² COA, *DH.MKT.*, 1401/25.

²²³ Şener, "a.g.m.", s.271.

²²⁴ Temel, "a.g.m.", s. 171.

²²⁵ Akın, "a.g.m.", s. 1623.

2.1.3.1. Kastamonu Frengi Hastanesi

Kastamonu'da görülen frenginin men'i için beş hastane açılmış olup, bu hastanelerden biri Merkez Frengi Hastanesi'dir.²²⁶ Kastamonu'dan yazılan 14 Ramazan 1297/20 Ağustos 1880 tarihli 10 numaralı tezkere Şura-yı Devlet'e havale edilmiş ve Şevval 1297/28 Eylül 1880 tarihinde Dahiliye Dairesi'ne gönderilen tezkerede Kastamonu'da görülen frengi hakkında tedbirlerin alınması için Tabib Kemal Efendi, Mekteb-i Tıbbiye'den gönderilen Ahmet Muhtar ve Ahmet Cevdet efendilerin verdikleri raporda frenginin ortadan kaldırılması için ellerindeki talimat gereğince bir hastane yapılmasının gerekli olduğu yazılmıştır. Hastanenin masrafları için 2.397,5 kuruş ve döşeme masrafları için 17.585 kuruşun mal sandığından karşılanması ifade edilmiştir. Dahiliye Nezareti'nin cevabında taşrada bulunan halk ve gureba hastalarına mahsus hastanelerin masrafları belediye tarafından karşılanmıştır. Gerekli olan acil masraflar için ahalinin üstüne yüklenilmemiş belediye gelirleri de yeterli olmayacağından açığın kapatılması gerekmiştir. Hastanenin hemen açılması için vilayete izin belgesi gönderilmesi hususu Dahiliye Nezareti'ne havaleyle Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.²²⁷

Kastamonu Frengi Hastanesi 1881 yılında açılmış olup hastanede 45 yatak, bir doktor, bir eczacı bir de cerrahdan oluşan dört nefer memur, bir müdür, bir kâtip, bir hizmetçi, üç erkek ve iki kadın hizmetçi bulunmaktadır. Kastamonu Hastanesi merkezde bulunup hastanede bazen boş yatak bulunmaması yüzünden hastalar kabul edilmemiş ve bu hastaların isimleri tutulmuştur. Boş yatak bulununcaya kadar geçen zamanda bunların geri dönecekleri frenginin yayılmasına sebep olacağından Merkez Frengi Hastanesi'nin yüz yatağı ve sekiz bin kuruşla senede bine yakın frengili hasta tedavi edilecektir. Şehirde fahişeler ile bütün esnaf her dört beş ayda bir kere muayene edilmiştir.²²⁸

03 Cemaziyevvel 1298/3 Nisan 1881 tarihli belgede Kastamonu ve bağlı yerlerde görülen frenginin tedavisi için kurulan bu hastanenin 2.397,5 kuruşun mal sandığından alınması için izin istenildiği bilgisi verilmiştir ve 17.500 kuruş masraf cetveline dahil edilmiştir.²²⁹

²²⁶ COA, *Y.PRK.UM.*, 45/45.

²²⁷ COA, *İ.ŞD.*, 53/2972.

²²⁸ COA, *Y.PRK.UM.*, 45/45.

²²⁹ COA, *DH.MKT.*, 1334/65.

Kastamonu Frengi Hastanesi'ne 19 Nisan 310/1 Mayıs 1894'te para gönderilmiş ve bu ayrılan para ile hasta tedavi edilmiştir. Hastaların ileri derecede olmadığı görülmüş ve tedavi sayısı da azalmıştır.²³⁰

Kastamonu Hastanesi 3 Muharrem 1316/24 Mayıs 1898 tarihli belgeye göre vilayet merkezi için küçük görünmüştür. 250 hastayı içine almakta güçlük çekmiş ve yeni bir hastane tesis edilene kadar bu hastaneye 70 hasta için 7 bin kuruş ulaştırılması uygun görülmüştür. Hastanede Uzman Doktor Nikolaki Efendi görev yapmıştır.²³¹ Kastamonu'da görülen frengi için 8 Nisan 1899 tarihli arşiv belgesine göre hastane doktorları altı sene hizmet etmiş ve masrafları arttığından Nikola Efendi tarafından düzenlenen rapor vilayete bildirilmiştir.²³² Frengiye karşı 24 Mayıs 1898 tarihinde tedbir alınması için bir an evvel harekete geçilmiştir. Kastamonu merkez hastanesine 5.720 kuruş yardım edilmiştir. Hastane için 1.000'er kuruş doktora, 125 kuruş eczacılara, biner kuruş müdür, cerrah, işçi ve hizmetçilere maaş olarak verilmiştir. Hastane masrafların için de 200 kuruş gönderilmiştir.²³³

Kastamonu Merkez Hastanesi'nde 27 Şubat 314/11 Mart 1899 tarihli belgeye göre memur istihdamlarının sıkıntısı son derece artmış ve maaşsız memur istihdamı mümkün olmadığından memurların maaşlarının düzenlenmesi Kastamonu Vilayeti'ne bildirilmiştir. Bu hastanede bulunan bir nefer tabib, eczacılara 900 kuruş toplamda aylık 2.060 kuruş, maaşlar ve masrafları için 17.720 kuruş para ayrılmıştır. İdare memurlarına hizmeti için ayda 4.420 kuruş ayrılmış veya eskisi gibi hastane tahsisatından düzenlenmesinin gerekli olduğu 14 Mart 1315/24 Mart 1899 tarihinde vilayete bildirilmiştir.²³⁴ On üç aydan beri maaşları verilmeyen Kastamonu Frengi Hastanesi memurları, maaşlarının birikmesi ve idareyi kötüye kullanma sonucunda ortaya çıkan uygunsuzluklara son verilmesi 2 Haziran 1315/14 Haziran 1899 tarihinde padişaha ve Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Kastamonu Frengi Hastanesi istihdamı için ayda 4.400 kuruş maaş veya bunun için ayrıca havâlenâme verilmesi için vilayete haber verilmiştir. 7 Şubat 1314/19 Şubat 1899, 16 Mart 1315/28 Mart 1899 ve 4

²³⁰ COA, *DH.MKT.*, 237/60.

²³¹ COA, *ŞD.*, 639/46, s.4; *İ.DH.*, 1366/56.

²³² COA, *Y.PRK.UM.*, 45/45.

²³³ COA, *ŞD.*, 639/46, s.12.

²³⁴ COA, *DH.MKT.*, 2222/30.

Temmuz 1315/16 Temmuz 1899 tarihinde Meclis-i Mahsusa'ya havale edilmiş olduğu halde bir netice alınamamıştır.²³⁵

Kastamonu Merkez Frengi Hastanesi'ne 8 Nisan 1899'da aylık 3.740 kuruştan 1420 kuruş müdür, cerrah, kâtip ve hizmetçi maaşlarına ve geri kalan kısmı 2.320 kuruş da hastaların tayin masraflarına harcanmıştır. Doktor ve eczacı maaşları ise hastaneden kalan paradan hariç Dahiliye'den ödenmiştir. Hastanenin açılışından itibaren merkez hastanesi, Kastamonu kazası halkına has iken faydası halk tarafından anlaşıldığından Taşköprü, Daday, Araç ve Cide kazalarından da tedavi için müracaatlar gelmiştir. Hastaneden aylık 2.320 kuruş ayrılmış ve senede iki yüzden iki yüz elliye kadar frengi hastası tedavi edilmiştir.²³⁶

Kastamonu Vilayeti ve diğer mahallelerde 3 Eylül 1899'da artan frengi hastalığının acilen önlenmesi bakımından Kastamonu Frengi Hastanesi'nin tamamlanması gerekli olduğu Kastamonu'ya bildirilmiştir.²³⁷

Kastamonu Frengi Hastanesine başhekim olarak 1888 yılında Anastas Efendi tayin edilmiş, eczacı olarak ise Liyonida Efendi tayin edilmiştir. Hastane genel müdürlüğüne Mehmet Efendi ve cerrah olarak ise Ahmet Efendi görev yapmıştır. Bu hastaneye Frengi ve Gureba Hastanesi adı verilmiştir.²³⁸

2.1.3.2. İnebolu Hastanesi

Kastamonu Frengi Hastanesi artan frengiden dolayı yetersiz kalmıştır. Eylül 1299/1881 başlarından itibaren İnebolu'da hastane inşasına başlanmıştır. Bu hastane iki katlı seksen yataklı olup kadın hastalar için özel daire ve eczane bulunmaktadır. Aynı zamanda mutfak, muayene, doktor, müdür, hademe odaları ve hastalar için dört büyük koğuş vardır.²³⁹

Dâhiliye Muhasebesi tarafından 21 Muharrem 1302/10 Kasım 1884 tarihinde yazılan frenginin defî için İnebolu Kasabası'nda hastane erkek ve kadınlar için iki tane inşa edilmiştir. Frenginin tamamen def edilmesi için evlenecek kişilerin belediye doktorlarınca muayene edilmesi mecbur tutulmuştur. Bu kişilere frengiye yakalanmadıklarına dair ruhsat verilmedikçe evlenmelerine izin verilmemiştir.

²³⁵ COA, *DH.MKT.*, 2222/30.

²³⁶ COA, *Y.PRK.UM.*, 45/45; *DH.MKT.*, 2222/30.

²³⁷ COA, *BEO.*, 1364/102292. s.3.

²³⁸ Kahya, "*a.g.m.*", s.145.

²³⁹ COA, *ŞD.*, 2491/8.

Muayene edildikten sonra frengili olanların memleketlerine gönderilmeleri meselesi ve 8 Rebiülahir 1302/24 Ocak 1885 senesinde hastanelerde tedavi edilmiş tamamıyla iyileşmedikçe ruhsat verilmemesi uygun görülmüştür.²⁴⁰

İnebolu Hastanesi'nin kereste ihtiyacı için 7 Nisan 1885 tarihli belgeye göre 10.000 kuruş lazım olduğundan vilayet halkı yardım etmişlerdir. Hastaneye zamanla ilaveler yapılmış olup İnebolu Kazası, nahiyeleri ve belediye daireleri hasılatından inşaatın giderlerine ayrılan 40 akçe 63.969 kuruş yetmemiştir. Sıva ve camlar için 5.640 kuruş gerekli olmuş tamamlandıktan sonra karyola, yatak, yorgan takımı, elbise, bakır aletleri ve tıbbiye eczaları için 27.715 kuruş ile toplamda 43 bin kuruşa ihtiyaç olmuştur. Bu masraflardan İnebolu, komşu mahalleler ve belediye dairelerinin yetersizliği anlaşılmış olduğundan hastane ile hastaların masrafları ve zaruri gıdalar için padişah tarafından tahsis olunmuştur. İki senede 72.000 kuruştan 43.000 küsür kuruş harcanmış ve 1300/1883 senesinden itibaren üç bin kuruş para ayrılması talep edilmiştir.²⁴¹

İnebolu Hastanesi belli bir kapasiteye sahip olup elliden fazla hastayı kaldırarak kapasitede değildir. 120 yatak içine alacak şekilde genişletilmesi gerekli olmuş 40 demir karyola ve 5 bin kuruş gönderilmesi gerekmiştir. Hastane tabibi istifa edip gittiğinden belediye tabibi vekaleten vazifeyi yerine getirebilmiştir. Belediye tabibi frengiyi çok fazla bilinmediğinden yardım istenmiş ve hastanede beraber olduğu tabiblerden birine havale edilmiştir. Bu hastane için Doktor Ahmed Reşid Efendi'nin tayin edilmesi beklenmiştir.²⁴² İnebolu Hastanesi yetersiz olduğundan Cide'de de bir hastane tesis uygun görülmüş fakat Cide'de hastaneye gerek olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü en çok hastalığın yayıldığı Hoşalay Nahiyesi olup Cide'den çok İnebolu'ya yakın olduğundan İnebolu'ya gidilmesi daha kolay olduğu bilgisi verilmiştir.²⁴³ Bu belgede İnebolu Hastanesinin yetersizliğinden bahsedilmiş olup kazalara yakınlığı bakımından yeni bir hastaneye gerek olmadığı açıklanmıştır.

Vilayete 12 Kanunuevvel 1312/24 Aralık 1896 tarihinde yazılan 357 numaralı yazıda doktorlardan oluşturulan komisyon tarafından derin bir şekilde incelemeler yapıldığı anlatılmıştır. Otuzu Gureba Hastanesi'nde kırk beşi ise frengi hastanesinde

²⁴⁰ COA, ŞD., 2491/8.

²⁴¹ COA, ŞD., 2491/8.

²⁴² COA, ŞD., 639/46, s.4; İ.DH., 1366/56.

²⁴³ COA, ŞD., 639/46, s.4; İ.DH., 1366/56.

olmak üzere yetmiş beş yatak içine alan Frengi Hastanesi Gureba Hastanesi'ne devredilmiştir. 1896'da frengiye has 150 yatak içine alan yeniden bir hastane inşa edilmiş ve Sinop'ta bulunan hastanenin 100 hasta kapasitede olup ve İnebolu Hastanesi yeniden yapılarak 50 yatak alma kapasitesine sahip olmuştur.²⁴⁴

İnebolu Hastanesi'ne 24 Mayıs 1898 tarihli belgeye göre için 4.120 kuruş yardım yapılmış olup 1.000'er kuruş doktorlara, 125 kuruş eczacılara ve 1.000'er kuruş müdür, cerrah, işçi, hizmetçilere verilmiştir. Hastane tamirat masrafı için 1.400 kuruş gönderilmiştir.²⁴⁵

2.1.3.3. Safranbolu Frengi Hastanesi

Kastamonu Vilayeti'nde frengi 1885 ve 1886 yıllarında salgın haline geldiğinden vilayet meclisi Kastamonu ilçesi olan Safranbolu'da birer tane bulaşıcı hastalıklar hastanesi kurulması kararını almıştır.²⁴⁶

Safranbolu Hastanesi'ne 1303/1886 senesi Ağustos'un üçünden itibaren tayin edilen Agop Efendi hastanenin açılışından kanunuevvel başlangıcına kadar dört ay Araç Kazası'nda tabiblik yapmıştır. Bu zaman zarfında maaşının 1.500 kuruş olarak verilmesini istemiş ise de 1.500 kuruş verilmeyip padişah tarafından 1.250'şer kuruş verilmesi uygun görülmüştür.²⁴⁷

Frengi Bartın, Daday, Araç ve Çerkeş kazalarında devam ettiği anlaşılan 27 Şevval 1304/ 19 Temmuz 1887 tarihli belgeye göre Safranbolu Kasabası'nda Frengi Hastanesi açılmıştır.²⁴⁸ Safranbolu Hastanesi 1887 yılında açılmış olup buraya gönderilen eczacılara 600 kuruş maaş verilmiştir.²⁴⁹

Safranbolu Hastanesi 1304/1887 yılında alınan kararlara göre açılmıştır. Hastanenin mimari özelliklerine bakılırsa ahşap kısımları az olup XIX. yüzyıl mimarisini taşımaktadır. Hastane iki katlıdır ve girişte bir koridor, otopsi odası, eczane ve koğuşlar yer almaktadır.²⁵⁰ Binanın üst katında üç hasta koğuşu ile bir personel

²⁴⁴ COA, *Y.MTV.*, 165/122; *İ.DH.*, 1366/56.

²⁴⁵ COA, *ŞD.*, 639/46, s.12.

²⁴⁶ Esin Kahya, "Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesine Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", *Prof. Dr. Ali Baydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Kurumları Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 2008, s.144-145.

²⁴⁷ COA, *DH.MKT.*, 1668/99.

²⁴⁸ COA, *ŞD.*, 1433/25; *DH.MKT.*, 1447/66; *MV.*, 22/78.

²⁴⁹ COA., *MV.*, 22/78.

²⁵⁰ Kahya, "*a.g.m.*", s.145.

odası vardır. Kadınlar için ayrı bir koğuşta bu katta yer almakta olup, hastane binasının yan tarafında çamaşırhane ve mutfak bulunmaktadır.²⁵¹

Safranbolu Kazası Frengi Hastanesi'nin ıslahı için 04 Muharrem 1310/29 Temmuz 1892 tarihinde belediye dairesi tarafından düzenlenen kararname ile Kastamonu Vilayetince maliye hazinesinin 40 bin kuruş zarar olduğuna dair yazı Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Yazılan yazıda hastane doktorlarının maaşından 400 kuruşu memleket tabibi maaşına zam yapılmış ve eczacı maaşından 300 kuruşu cerrah maaşına zam yapılmasıyla cerrah düzenlemesi yapılmıştır. Hastane müdüriyeti tarafından belediye başkanlığına emanet edilen maaşlardan hazine 16.800 kuruş tasarruf etmiştir. Frenginin tedavisi için sıhhat-i umumiye temin edilmiş ancak inşa edilen hastanede muayene için seyyar hastane tabibleri, eczacılık ve müdüriyetin hizmetlerinin uygun olmadığı beyan edilmiştir. Bu hastanenin tabibleri ve icracısı vilayet de bulunan diğer hastanelere benzer olduğu anlaşıldığından hastanenin değişmesi ve düzenlenmesine gerek olmadığı Dahiliye Dairesi'ne yazılmıştır.²⁵² Bu hastanede yedi sekiz hasta için daimi surette bulunan hastanedeki tabiblerden 400 kuruş cerrah maaşına zammı yapılmıştır. Hastane müdüriyeti vazifesi belediye başkanlığına verilmiştir. Hastane tabibleri ve müdüriyet maaşından 1.400 kuruştan senede 16.800 kuruş hazinece tasarruf edilmiştir. Gerekli olduğunda 7-8 hatta 30-40 nefer vekil belki daha fazla hastanın mevcut bulunması gerekli olmuştur.²⁵³ 14 Ocak 1893'te maaştan tasarruf olunan paralar ile masrafların düzenlenmesi ile ilgili meclis-i vilayette 21 Teşrinievvel 1308/2 Kasım 1892 tarihinde kararname gönderilmiştir. Ancak zikr olunan eczacı maaşı 1305/1888'den 1309/1892 eylülüne kadar masraflar toplanmış 24.000 kuruşun tamire ve edevata harcanacağı belirtilmiştir. Hastanenin nizamnamesine uygun, masraflar vilayete bildirilmiştir. Hastane için ayrılan 4 bin kuruş masraf padişaha bildirilmiştir.²⁵⁴

Safranbolu Frengi Hastanesi'nde 08 Safer 1311/13 Ağustos 1893 bulunan tabibin iktidarsızlığından hastalara verimsiz olduğundan tabibin değiştirilmesi

²⁵¹ Kahya, "a.g.m.", s.145.

²⁵² COA, *BEO.*, 41/3012.

²⁵³ COA, *BEO.*, 41/3012, s.2.

²⁵⁴ COA, *DH.MKT.*, 2042/49.

gerektiği aynı zamanda hastanenin ıslahı meselesini Safranbolu Kazası'nın önde gelenlerinden Süleyman Efendi Kastamonu Vilayeti'ne bildirmiştir.²⁵⁵

Vilayete 12 Kanunuevvel 1312/24 Aralık 1896 tarihinde yazılan 357 numaralı yazıda Safranbolu Hastanesi'nin yenilenip 50 yataklı olarak genişletildiği bilgisi verilmiştir. Doktor Düring'in raporunda mevcut hastanenin 100 yataklı bir hastane haline getirilmesi, gerekli olan tamiratın yürütülmesi, frengiye tutulan 30 hastanın tedavisine yetecek şekilde Cide, Ereğli, Bartın ve Düzce kazalarında 50'şer yataklı yeni bir hastanenin yapılması gerekli olduğu söylenmiştir.²⁵⁶ 03 Muharrem 1316/24 Mayıs 1898 tarihli belgeye göre Safranbolu Hastanesi için 2.160 kuruş yardım yapılmıştır. Aynı zamanda hastaneye beş yüz kuruş masraflar için gönderilmiştir.²⁵⁷

Safranbolu Hastanesi'ne verilen maaşlardan 1.000'er kuruş doktora, 600'er eczacıya ve 1.000 kuruşa yakın miktar müdüre, cerraha ve hizmetçiye verilmiştir. Safranbolu Hastanesi noksanlıkları olduğu için ayda 6.000 kuruş gönderilmiştir.²⁵⁸

Safranbolu Hastanesi'nin tamamlanması ve masrafları için gerekli olan 15.600 lira kara ve kasabalardan peşin verilecek olan 1.000 lira mahallelerden gelecek defter üzerine yazılmıştır. 27 Haziran 1315/9 Temmuz 1899 yılında 1.000 lira olarak açıklanan askeri doktorların maaşları askeri daireden düzenlenmiştir. Bunların dolaşacakları mahalleler için yol masrafları için de 16.000 lira olarak düzenlenmiştir.²⁵⁹

Seyyar muayene doktorları tarafından hastanede ücretsiz tedavi ve ilaçlar için 1.000 kuruş verilmiş olup toplamda 1.600 kuruş gerekli olmuştur. Köy ve kasabalılar hastanede kayıt edilerek ilaçlar verilmiştir. Her sene köy ve kasabaları dolaşıp herkes muayene edilerek ve hastaneye kayıt edilerek hastalık tehlikesi olmayanların evlerinde tedavi olması için ilaç verilmiştir. Bunların isimleri açıkça yazılan bir cetvel bağlı buldukları hastanenin doktoruna gönderilmiştir. Gerek hastaneler için gerek seyyar muayene memurları için 19 doktor tayin edilmesi gereklidir. Kastamonu'da beş hastane ve toplamda 15 doktor mevcut olup hastanelerin tamamlanmasına kadar dört

²⁵⁵ COA, *DH.MKT.*, 116/48.

²⁵⁶ COA, *Y.MTV.*, 165/122; *İ.DH.*, 1366/56.

²⁵⁷ COA, *ŞD.*, 639/46, s.12.

²⁵⁸ COA, *ŞD.*, 639/46, s.4; *İ.DH.*, 1366/56.

²⁵⁹ COA, *BEO.*, 1364/102292, s.3.

seyyar muayene kolu için sekiz doktor dört eczacının bu sene için yeterli bulunduğu açıklanmıştır.²⁶⁰

Safranbolu Frengi Hastanesi Kıranköy ve Gümüşköy mevkiisinde yer almaktadır. Hastaneye Gureba Hastanesi adı da verildiği bilinmektedir. 1888’de Tabib Kemal Efendi, eczacı Hacı Ali Efendi, cerrah Nazmi Efendi ve hastane müdürü Salih Efendi Safranbolu Frengi Hastanesi’nde görevlendirilmişlerdir.²⁶¹

Safranbolu Frengi Hastanesi daha sonra Devlet Hastanesi olarak Kastamonu kaza ve köylerinde bulunan hastalara hizmet vermiştir. Hastanede çeşitli hastalıklar da tedavi edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nden sonra eski önemini yitirmiş ve halk tedavi için modern sağlık kuruluşlarının bulunduğu Ankara’ya gitmişlerdir.²⁶²

2.1.3.4. Sinop Hastanesi

Frengi tedavisi için 27 Şevval 1304/ 19 Temmuz 1887 tarihli belgeye göre İstefan ve Boyabad kazalarında görülen frengi için Sinop Frengi Hastanesi açılmıştır.²⁶³ Sinop Hastanesi 1887 yılında açılmış olup buraya gönderilen eczacılara 50 kuruş maaş verilmiştir.²⁶⁴ Sinop Hastanesi ıslahı için 24 Mayıs 1898 tarihli belgeye göre 2.160 kuruş gönderilmiştir.²⁶⁵ Safranbolu ve Sinop Hastanesi’nin tamamlanması için 12 Eylül 1899’da bir defaya mahsus masraflarına karşılık 6.960 kuruş ve senede masraflarına karşılık 1.640 kuruş verilmiştir.²⁶⁶

2.1.4. Kastamonu Vilayeti’nde Açılan Diğer Hastaneler ve Islahı

03 Muharrem 1316/24 Mayıs 1898 tarihli belgeye göre vilayette açılan beş frengi hastanesinden biri olan Bolu Frengi Hastanesi için 2.400 kuruş yardım yapılmıştır.²⁶⁷ Merkez livanın Dere Kasabası’nda 24 Mayıs 1898 tarihli belgeye göre görülen frenginin defî için belediye hastanesi inşa edilmiştir. Erkek ve kadınlara has iki dairesel on beş yataklı hastane açılmıştır.²⁶⁸

²⁶⁰ COA, *DH.MKT.*, 2245/87.

²⁶¹ Esin Kahya, “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu’da Frengi Hastanesi”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, C.3, Ankara 1989, s. 1295.

²⁶² Kahya, “*a.g.m.*”, s.1295-1296.

²⁶³ COA, *ŞD.*, 1433/25; *DH.MKT.*, 1447/66; *MV.*, 22/78.

²⁶⁴ COA., *MV.*, 22/78.

²⁶⁵ COA, *ŞD.*, 639/46, s.12.

²⁶⁶ COA, *DH.MKT.*, 2245/87.

²⁶⁷ COA, *ŞD.*, 639/46, s.12.

²⁶⁸ COA, *ŞD.*, 639/46, s.12-21.

Kastamonu'da bulunan hastaneler 31 Ağustos 1898 tarihinde ıslah edilmiştir. Bu, askeri idare ve mülkiye arasında ihtilafa yol açacağından askeriye'ye bağlı ve Tıbbiye-i Mülkiye'den dört azadan oluşan bir komisyon oluşturulmuş ve Düring Paşa komisyonunda durumu ifade etmiştir. Yazı Nezaret-i Tıbbiye'ye bildirilmiş ve 8 Ağustos 1314/20 Ağustos 1898 tarihinde 314 numaralı tezkere ile cevap gönderilmiştir.²⁶⁹ Emrazı Cildiye hocası olan Düring Paşa bir komisyonunda İnebolu, Sinop, Kastamonu ve Safranbolu'da bulunan hastanelerinin ıslahı kararında bulunmuştur.²⁷⁰

Kastamonu'daki hastaneler için 29 Eylül 1899'da 16.000 kuruş harcanmıştır. Düring Paşa hastalığı def etmek için son derece gayret göstermiş tedavi için hastaneye alınamayanlar dahi bütün hastanelere kabul edilerek tedavileri yapılmıştır. Düring Paşa ile hastanelerin ıslah ve tamamlanması için müzakere edilmiş olup hastanelerin inşa ve tamamlanmasında Düring Paşa'nın bulunması gerekli görünmüştür.²⁷¹ Kastamonu Vilayeti'nde hastaneler Dr. Düring Paşa tarafından denetlenerek daha iyi hale getirilmiştir.²⁷²

Bölgedeki hastanelerde XIX. yüzyıldan sonra da frengililerin tedavi edildiği görülmektedir. 08 Cemaziyelevvel 1318/26 Ağustos 1900 tarihli belgeye göre Kastamonu'da frenginin önlenmesi için önceki hastanelerin noksanları ve tamamlanması için gerekleri masraflar hazine bütçesinden karşılanacaktır. 8.640 lira olan masrafların 1.000 lirası doktorlara verilecek, ilaçlar ise ücretsiz verilecektir. Tamir edilecek hastanelerin masrafları toplamda 16.100 lira olup, 1315/1900 yılında hastanelerin inşasına başlanılacağı bilgileri yer almaktadır.²⁷³

Kastamonu'da 1914 yılında mevcut olan hastanelere ek beş hastane daha eklenmiştir. 1916 yılında Kastamonu, İnebolu, Sinop, Safranbolu, Bolu hastanelerine ek olarak Çankırı, Cide, Boyabat, Ayancık, Bolu, Bartın ve Ereğli frengi hastaneleri hizmet vermiştir.²⁷⁴

²⁶⁹ COA, *DH.MKT.*, 2099/14.

²⁷⁰ Uğuroğlu Barlas, *Safranbolu Tıp Tarihi Araştırmaları*, Senfoni Matbaası, İstanbul 2004, s.13.

²⁷¹ COA, *Y.PRK.UM.*, 48/3.

²⁷² Genç, *a.g.t.*, s.58.

²⁷³ COA, *DH.MKT.*, 2398/79.

²⁷⁴ Hot, "*a.g.m.*", s.39.

2.1.5. Kastamonu'ya Gönderilen Doktor, Eczacılara verilen Maaşlar ve Yol Masrafları

Kastamonu'ya gönderilen doktor ve eczacıların maaşlarının ödenmesinde zaman zaman sıkıntılar yaşanmıştır. 12 Cemaziyelevvel 1293/15 Temmuz 1875 tarihli belgeye göre doktorlara 2.000, eczacılara 1.000 kuruş verilmiş ve ecza için 2.700 kuruş gerekli olduğu nezarete bildirilmiştir.²⁷⁵ Kastamonu Mutasarrıflığı'ndan hastaların tedavisi için alınacak tedbirler hakkında 29 Muharrem 1296/23 Ocak 1879'da yazı Şura-yı Devlet'e gönderilmiştir. Kemal Efendi tarafından Mülkiye Tıbbiyesi'ne gönderilen yazıda hastalığın çaresine bakılmadığı takdirde gelecek nesillere çok zararı olacağını açıkça bildirmiştir. Tedavinin gecikmesine mani olan sebep para olduğundan bu meselenin dikkate alınmasını gerektiğini ifade etmiştir.²⁷⁶

Frenji görülen İnebolu ve Taşköprü kazalarında 28 Rebiülevvel 1298/28 Şubat 1881 tarihli belgeye göre tedavi için 2.000 kuruş maaşlı tabib ve 1.000 kuruş maaşlı eczacı gönderilmiştir.²⁷⁷

28 Rebiülevvel 1298/ 8 Aralık 1881 tarihli belgede Sinop, İnebolu ve Taşköprü kazalarında halk arasında çoğunlukla frenji görüldüğü Dahiliye Dairesi'ne bildirilmiştir. Aynı zamanda buralarda hastalığın yayılmasını engellemek için tabib, eczacı ve cerrah gönderilmesi bilgisi Dahiliye Dairesi'ne gönderilmiştir. Ayrıca doktor tayin edilmesine lüzum görülmediği Tıbbiye Nezareti'ne bildirilmiştir.²⁷⁸

Kastamonu'da 25 Rebiülahir 1301/ 23 Şubat 1884 tarihli belgeye göre frengiden dolayı yeniden 1.500'er kuruş maaşla dört doktor ve 800 kuruş maaşla iki eczacı gönderilmiştir. Bu iki takımın toplamda maaş ve yol masrafları 12.000 kuruş olup bunların gönderilmesi 1299/1883 senesinde bildirilmiştir.²⁷⁹

Kastamonu Vilayeti'nde görülen frenginin def edilmesi için seyyar doktor ve eczacıya has maaşlarının miktarı isimleriyle kaydedilmiş ve maaşlarının miktarı gösterilmiştir. 8 Receb 1302/23 Nisan 1885 tarihinde yazılan mazbatanın Şura-yı Devlet evrak odasında olduğu anlaşılmış olup karşılıksız maaş verilmesi hükmü kanuna aykırı bulunmuş ve bu evrak Şura-yı Devlet'e 9 Muharrem 1303/18 Ekim

²⁷⁵ COA, ŞD., 2412/42.

²⁷⁶ COA, ŞD., 1644/5, s.8.

²⁷⁷ COA, ŞD., 2439/15. s.5.

²⁷⁸ COA, ŞD., 2439/15. s.4.

²⁷⁹ COA, ŞD., 2474/9, s.3.

1885/17 Ekim 1885 tarihinde havale edilmiştir.²⁸⁰ Kastamonu'ya 01 Rebiülevvel 1303/8 Aralık 1885 tarihinde gönderilen doktor ve eczacı maaşları hakkında izne dair Tıbbiye Nezareti ve Dahiliye Nezareti'nin muhasebe tezkeresi dahiliye evrak müdürlüğüne gönderilmiştir.²⁸¹

Taşköprü ve Kastamonu'ya gönderilen Doktor Pol Gazaryan ve Agop Manukyan ve Eczacı Aleksan Manuk Efendilere yol masrafı memuriyetlerine başladıkları tarihten itibaren 2.699 kuruş verilmiştir. 1299/1883 senesinde dahiliyeden rakamlar düzenlenerek doktorlara 1.500, eczacılara 800 kuruş maaş verilmesi Kastamonu'ya 17 Şevval 1300/19 Temmuz 1886 tarihinde gönderilmiştir. Doktorların ve eczacıların maaşlarıyla yol masraflarının belediye dairesinden verileceği ifade edilmiş olup, maaşlarının fazlalığı mal sandığından tahsis edilmiştir. Taşköprü taraflarına tayin edilen memurların dolaşacakları mahalleler için yol masrafları belediye dairesinden karşılanacağı hususu bildirilmiştir.²⁸²

27 Şevval 1304/19 Temmuz 1887 tarihli belgeye göre tabiplere 1.500 eczacılara 800 kuruş aylık verilmiş olup, dört tabib ile iki eczacının maaşları toplamı 7.600 kuruş olarak hesaplanmıştır. Ancak bunlardan hakkıyla faydalanılamamıştır.²⁸³

Kastamonu'da 22 Rebiülevvel 1305/8 Aralık 1887 tarihli belgeye göre bazı mahallelerde yayılan frenginin durdurulması için hizmet eden tıbbiyenin yanına 800 kuruş maaşla iki eczacı daha tayin edilmiştir. Bunların maaşlarının düzenlenmesi hakkında 18 Kanunuevvel 1301/30 Aralık 1885 tarihinde padişaha gerekli bilgi verilmiştir. Orada bulunan doktor sayısını artırmak gerektiği ve tayin edilmemiş eczacıların 800 kuruş olan maaşlarının yıllık 19.200 kuruş olduğu 1302/1885 ve 1303/1886 senelerinde muhasebeden bildirilmiştir.²⁸⁴

Kastamonu'ya 11 Haziran 1896 tarihinde gönderilen Mekteb-i Tıbbiye Muallimi Mösyö Düring, yol masrafının verilmesi için müracaat etmiştir. Ancak yol masrafı verilmeyeceği cevabı verilmiş olup kendisi vilayete bağlı frengi bulunan yerlerde gezmiştir.²⁸⁵ Kastamonu'da görülen frenginin tamamen def edilmesi için gönderilen Mösyö Düring ile onun yanında bulunan tabiplerin maaşlarının mal sandığından

²⁸⁰ COA, ŞD., 2498/11.

²⁸¹ COA, ŞD., 2498/11, s.1.

²⁸² COA, ŞD., 2474/9, s.5.

²⁸³ COA, ŞD., 1433/25; *DH.MKT.*, 1447/66; *MV.*, 22/78.

²⁸⁴ COA, *DH.MKT.*, 1468/87.

²⁸⁵ COA, *BEO.*, 792/59393.

düzenlenmesi 18 Temmuz 1312/ 30 Temmuz 1896 telgrafla bildirilmiştir. Bunların yol masrafları verilmiş ise de maaşları henüz düzenlenmemiştir.²⁸⁶

Dr. Düring frengi ile ilgili araştırmalarını yapmak için 1896 yılında, sekiz hekim ve iki eczacıdan oluşan ekiple Kastamonu ve Ankara'da geziye çıkmıştır. Bu bölgelerde üç yılda 12 hastane yapılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda uzak köyler içinde sağlık hizmetlerinin yürütülebilmesi için gezici sağlık ekiplerinin kurmuştur.²⁸⁷

Ernst Von Düring ve yanındaki doktorların maaşlarını redif taburlarından almaları Kastamonu Redif Fırkası'nca düzenlenmiştir. Maaşlar için gerekli havalenâme 27 Rebiülevvel 1314/5 Eylül 1896 tarihli 19 numaralı yazı gönderilmiştir.²⁸⁸ 30 Temmuz 1896 yılında düzenlenmeyen maaşlarının düzenlendiği görülmüştür. Kastamonu vilayetine yazılan yazıda Doktor Düring'e dört ay için yol masrafı olarak 3.000 kuruş tahsis edilmiştir.²⁸⁹

Dr. Düring hastaların tedavisinde her saat için bir mecdiye masraf talep etmiş ve bunu Kastamonu'ya bildirmiştir. 26 Rebiülevvel 1314/4 Eylül 1896 senesinde 2719 numaralı tezkerede Seraskeri'den alınan cevapta istediği her saat için bir mecdiye verilmesi zaruri olup, refakatinde bulunan Mehmed Seyyid Efendi'nin de maaşının aynı şekilde verilmesi Kastamonu kumandanlığına bildirilmiştir.²⁹⁰ 21 Teşrinievvel 1312/ 2 Kasım 1896 tarihinde Ankara, Çorum ve İnebolu'da bulunan Doktor Düring ve Mehmet Reşid Efendi'nin yol masraflarının verilmesi hakkında telgraf gönderilmiştir.²⁹¹ 20 Cemaziyelahir 1314/26 Kasım 1896 tarihli belgede ise Kastamonu'dan Çorum'a gönderilen Doktor Düring ve yanında bulunan Yüzbaşı Mehmed Reşid Efendi'nin yol masrafları karşılanmamıştır. Bundan dolayı ait olduğu o senenin makbuzunun düzenlenmesi muhasebe nezaretine bildirilmiştir.²⁹² 21 Şaban 1314/25 Ocak 1897 tarihli belgeye göre defterde tıbbiye memurlarına maaş ve yevmiyelerine ayrılan maaşlar açıklanmış, defterin bir nüshası hızlı bir şekilde nezarete gönderilmiştir.²⁹³

²⁸⁶ COA, *BEO.*, 824/61790; *BEO.*, 827/61790; *BEO.*, 837/62756.

²⁸⁷ Terzioğlu, "a.g.m.", s.51-52.

²⁸⁸ COA, *BEO.*, 837/62756.

²⁸⁹ COA, *BEO.*, 849/63669.

²⁹⁰ COA, *BEO.*, 856/64166.

²⁹¹ COA, *BEO.*, 857/64225.

²⁹² COA, *BEO.*, 872/65398.

²⁹³ COA, *BEO.*, 899/67380.

Tıbbiye Heyeti için 14 Şevval 1314/18 Mart 1897 tarihinde ayrıca para ayrılması gerekli olmuş olup, askeriyeden gönderilmiştir. Maaş ve başka yevmiye alan memurların isimleri ve maaş miktarını gösteren defter gönderilmiş ve dahiliye tezkeresi okunmuştur. Bu tezkerede frenginin dehşeti günden güne genişlemekte ve bunun tedavisi için gerekli ilaçlar tedarik edilmiştir. Maaş ve başka yevmiye alan birçok kişi olup tekrar aldıkları maaş ve yevmiyelerinden tasarruf edilmiştir. Bu defterde yazılan isimlerden hangilerinin istihdamına ihtiyaç olup olmadığı aynı zamanda doktorların yevmiye ve maaş miktarı belirtilmiştir.²⁹⁴

Kastamonu ve Ankara Vilayeti'nde görülen frenginin tedavisi için gönderilen Tıbbiye Heyeti için gerekli olan para dahiliye ve şehir emanetinden verilmiştir. Maaş ve yevmiyelerinden senede 203.000 kuruş tasarruf edilmektedir. Belediye doktorları askeriye ihale olunur ve buradan sağlanan akçe ile doktorsuz mahallelere yeni belediye doktoru tayin edilir ise vilayetler ve merkezleriyle birlikte 180 kazada doktor bulundurulmuş olacaktır. Vilayette görülen hastalığın sebepleri ve mevcut yerlerde bulunan sıhhiyenin incelenecek ve hazine tarafından masraflar karşılanacaktır. Kastamonu Vilayeti'nde görülen frengi Ankara ve diğer mahallelerde de görülmüş tedavisi için Doktor Halim Paşa müfettiş olarak gönderilmiştir. Düring Paşa'nın da gönderilmesi ve eczacı gönderilmesi hususu 2 Kanunuevvel 1313/14 Aralık 1897 tarihinde padişaha sunulmuştur.²⁹⁵ 14 Teşrinisani 1313 /26 Kasım 1897 yılında yazılan tezkerede de Kastamonu'da görülen frenginin yayılmasını engellemek için bir sıhhiye heyeti gönderildiği bildirilmiştir. Ve bu heyet için ayrıca para ayrılması gerekli olduğundan bazı masraflar ve maaşlardan tasarruf edilerek tedarik edilmiştir.²⁹⁶

Tıbbiye Nezareti'nce maaş ve yevmiye alan memurların maaşlarının miktarlarının bildirilmesi üzerine Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'nden 25 Teşrinisani 1312/7 Aralık 1896 tarihli tezkerede ile emanet edilen defter sunulmuştur. 17 Kanunuevvel 1313/29 Aralık 1897 tarihinde toplamda memurların yaklaşık 53.795 kuruş maaşları olduğu anlaşılmıştır.²⁹⁷

Kastamonu'da 06 Cemaziyelahir 1317/12 Eylül 1899 tarihindeki belgeye göre doktorlara verilen yevmiyenin iki güne bölünmesi hakkında düzenleme 21 Ağustos

²⁹⁴ COA, *MV.*, 91/12; *BEO.*, 899/67380.

²⁹⁵ COA, *DH.MKT.*, 2245/87.

²⁹⁶ COA, *DH.MKT.*, 2087/47.

²⁹⁷ COA, *BEO.*, 899/67380, s.3.

1315/2 Eylül 1899 yılında askeri mecliste alınan karar padişaha bildirilmiş olup Kastamonu Vilayeti bu düzenlemeyi yerine getirmiştir.²⁹⁸ 18 Cemaziyevvel 1317/ 25 Eylül 1899 tarihli belgede Kastamonu ve bazı mahallelerde görülen frenginin tedavisi için teftişe gönderilen Düring Paşa ve Haydarpaşa Hastanesi doktorlarından Binbaşı Ali ve Sol Kol Ağası Hüseyin Efendilere yol masrafları 2.047 kuruş verilmiş, buraya ilave olarak 16.200 lira nezaret veznesine gönderilmiştir.²⁹⁹

Kastamonu bölgesinde hastalığın tedbiri için 17 Cemaziyelahir 1317/ 23 Ekim 1899 tarihli belgede verilen bilgiye göre 16.000 para gönderileceği Kastamonu ve Ankara defterdarlıklarına telgrafla bildirilmiştir. Meblağın ne kadarının Kastamonu ne kadarının Ankara vilayetlerince harcanacağı 2 Teşrinievvel 1315/14 Ekim 1899 tarihli tezkerede açıklanmıştır. Bu meblağdan Şimdilik 3.000 liradan 6.000 liraya kadar verilmesi uygun görülmüştür.³⁰⁰

Frengiye karşı 24 Mayıs 1898 tarihinde açılan beş frengi hastanesinde maaşları fazla verilmek üzere birer tabib tayin edilmiştir. 600 kuruş maaş verilerek, ikinci kez birer tabib tayin edilmiş ve senede iki ay rençberlik yapılan mart ve eylül aylarında kasaba ve köyleri dolaşarak hemen hastanede tedavi edilmiştir. Hastalar ve ailesi sıhhiyece teftiş edilmiş muayene edilen insanların isimleri bir deftere kayıt edilmiştir. Defterin biri tâbi olduğu mahallenin vali, mutasarrıf veya kaymakamlarına diğer bir nüshasının hastane tabiblerine verilmesi gerektiği bildirilmiştir.³⁰¹

2.1.6. Hastane ve Eczanelere Yapılan Masraflar

Frengi bulunanların tedavisi mühim olduğundan frengili hastalara mahsus hastane ve masrafları belediyeden 23 Ocak 1879 tarihinde alınmıştır. Hastane için ne kadar masraf harcanacağı ve bu masrafların belediye gelirinde olup olmadığı belediye kanunu hükümlerinde bulunmaktadır.³⁰²

28 Rebiülevvel 1298/28 Şubat 1881 tarihli belgeye göre eczane masrafları için 5.000 kuruş Dahiliye Nezareti veznesinde olmadığından Maliye Nezareti'nden karşılandığı bilgisi verilmiştir.³⁰³

²⁹⁸ COA, *DH.MKT.*, 2245/87.

²⁹⁹ COA, *DH.MKT.*, 2250/8.

³⁰⁰ COA, *DH.MKT.*, 2260/46.

³⁰¹ COA, *ŞD.*, 639/46, s.12.

³⁰² COA, *ŞD.*, 1644/5, s.6.

³⁰³ COA, *ŞD.*, 2439/15. s.5.

Kastamonu'dan yazılan 14 şaban 1301/ 11 Haziran 1884 tarihli yazı Dahili'ye Nezareti'ne gönderilmiştir. Vilayetin çoğu mahallelerinde görülen frenginin ortadan kaldırılması için yapılacak hastanenin inşaat masrafları 50.000 kuruş kadardır. Bundan faydalanacak kazalar, belediye daireleri gelirinden karşılanacak ve hastanenin devamlı masrafı olan 3.000 kuruşun mart 1298/1880 senesinden itibaren Şura-yı Devlet kararıyla mal sandığından düzenlenmiştir.³⁰⁴

Kastamonu, İnebolu ve Bolu kasabalarında açılan frengi hastanesi masrafları 27 Şevval 1304/19 Temmuz 1887'de belediye tarafından karşılanmıştır. Doktor ve eczacıların maaşlarından kalan 3.900 kuruş ile de Safranbolu ve Sinop hastanelerinin masrafları kararlaştırılmıştır.³⁰⁵

Kastamonu'da 22 Ağustos 1897'de merkez ve bağlı kazalarda mevcut bulunan hastanelerin masrafları ve doktorların maaşları senede 187.460 kuruş olup, komisyondan cetvel ile bildirilmiştir. İnşa edilmesi acil görünen hastanelerin maaş ve masrafları senede 1.254.240 kuruş olduğu gösterilmiştir. Kastamonu ile Cide, Bartın, Ereğli ve Düzce kazalarında yeniden inşası gerekli olan hastanelerin masrafları yaklaşık 3.079 lira olup bir milyon nüfusa yakın olan vilayet ahalisinin sıhhatlerinin korunması ve teminlerine olan masraflarının düzenlenmesi ve zaruri olduğu bildirilmiştir.³⁰⁶ 1897'de Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi mücadelesi nizamnamesine göre hastane genel müfettişine 4.000 kuruş, birinci sınıf baştabibe 2.500 kuruş, ikinci sınıf baştabibe 2.000 kuruş ve seyyar doktorlara 2.500 kuruş küçük sıhhiye memurlarına da 1.000 kuruş maaş verilecektir. Bu nizamnamede alınan idari ve tıbbi önlemler hastalığın önlenmesi bakımından önemli olmuştur.³⁰⁷

Frengi 09 Rebiülahir 1316/19 Ağustos 1898 tarihli belgeye göre en çok Kastamonu Vilayeti'nde görülmekte olup, inşa edilen hastanelerde bulunan doktorlar yeterli görülmemiş ve devamlı doktor tayini yapılmıştır. Masraflar komisyonca düzenlenmiş ve bu cetvelin gönderilmesine dair nezaretten tezkere gelmiştir. Kastamonu Vilayeti'nce üç hastane inşa edilmesi ve mevcut bulunan hastanelerin

³⁰⁴ COA, ŞD., 2491/8.

³⁰⁵ COA, ŞD., 1433/25; DH.MKT., 1447/66; MV., 22/78.

³⁰⁶ COA, Y.MTV., 165/122.

³⁰⁷ Temel, "a.g.m.", s. 171.

tamiri için 3.079 kuruş ile hastanelerce gerekli görülen eşyalar için 218.500 kuruş harcanmıştır.³⁰⁸

Vilayete 23 Ekim 1900 yılında 10.000 lira gönderilerek hastane inşaatına başlanılmış yapılacak hastanelere gerekli olan karyolalar için 60.000 kuruş gönderilmiştir. Düring Paşa birçok sene masrafları verilmek suretiyle vilayette kalmıştır.³⁰⁹

2.1.7. Sıhhiye-i Umumiye'nin Korunması

Kastamonu Tabibliği'ne ve Eczacılığı'na 29 Muharrem 1296/23 Ocak 1879'da Tıbbiye Nezareti tarafından gönderilen yazıda, memuriyetini yerine getirirken sıhhiye kanunlarına aykırı görünen bazı durumlar tespit edilmiş ve sıhhiye-i umumiyesinin korunması için bazı önemli bilgilendirmeler yapılmıştır. Bunlar;

- Birinci madde: Vilayette 3.500 hane ve 10.500 nüfus bulunmaktadır. Bir doktor ve bir eczacı yeterli olmuştur. Livalarda birer doktor ve eczacı, kazalarda da iki memur hizmetini yerine getirince liva ve kazalarda vakalar görüldüğü zaman her ay sonunda merkez vilayet komisyonuna rapor gönderildikten sonra Sıhhiye Nezareti'ne gönderilmiştir.

Memleketin temizlik işleri ve imaretleri için merkez vilayet, liva ve kazalar için tayin ve istihdam edilecek eczacı ve doktorların maaşları belediye sandığından verilmiştir.

- İkinci madde: Vilayette oturanların çoğu frengiye yakalanmış ve araştırmalarda bulaşıcı bir hastalık olduğu görülmüştür. Ortadan kaldırılması için merkezde 35 yataklık bir Gureba Hastanesi açılmış ve bu hastaneye bir tabib ve bir eczacı yeterli görülmüştür. Gureba Hastanesi yapılmıyorsa hastalığa yakalananlar iyileşemez frengi gibi bulaşıcı hastalıklar daha da fazla artış gösterirdi. 1293-1294/1876-1877 senelerinde hastalıklar çok hızlı yayıldığından kazalar ve rediflerde muayeneler yapılarak önlem alınmaya çalışılmıştır.

- Üçüncü madde: vilayet eczanesi mükemmel olmadığı gibi mevcut eczanelerin tesiri kalmamış ve çoğu reçeteye yazılan ilaçlar dahi bulunamadığından gerekli olan ilaçların listeye yazılarak hemen getirilmesi istenmiştir. Memleket yakınlarında nehir

³⁰⁸ COA, *DH.MKT.*, 2096/39.

³⁰⁹ COA, *DH.MKT.*, 2418/39.

yakınında bulunan hıfsızsihhanın memleketin dışında olan mezbaha tarafına kaldırılması tıbbiye kaidelerindedir.

•Dördüncü madde: vilayetin hapishane hastanesi dört koğuştan oluşup suçlulara has olup hapishaneye ilave yapılmış olsa da noksan olan aletler ve eşyalar şimdiye kadar tamamlanmadığından suçlu hastalar başka odalarda tedavi olmaktadır. Suçlular için imarhane bir an önce noksanları tamamlanması ve kadınlara has hapishane için iki koğuş olup, kadınlar bunların içlerinde tedavi olmaktadır. İkinci madde de açıklanan Gureba Hastanesi'nde 15 yataklı koğuş kadınlara tahsis edilmiş ve tedavilerinin muhafazası için çaresine bakılmıştır.

•Beşinci madde: İkinci madde de açıklanan Gureba Hastanesi'ne gelir olması için hükümet yakınlarında uygun bir mahalle de bir eczane, karantinahane ve bir lokanta inşa ettirilerek hastane masraflarına fayda sağlayacaktır.³¹⁰ Bu belgedeki maddelerden anlaşılacağı üzere frengi hastalığı için bir takım tedbirler alındığı görülmektedir.

2.1.8. 1898 Tarihinde Frenginin Tedavisi İçin Çıkarılan Nizamname

Kastamonu'da yayılan frenginin ortadan kaldırılması için konulacak tedbirler için 24 Mayıs 1898 tarihinde iki nizamname yazılmıştır. Mevcut hastanelerin gerekli düzenlemelerin yapılması bildirilmiştir. Nizamname Doktor Rıfat Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

Nizamnamede;

•Hastanede mevcut defterlerden başka her frengi hastası için iki defter tutulacaktır. Birine hastaların düzeni kaydedilecek diğerine her köyde mevcut olan hastalık için köy tertibi kaydedilecektir.

•Frengi alameti ve hamile olan hastalar hemen hastaneye alınacak ve hastalık def edilene kadar tedavi edileceklerdir.

•Frengiye yakalanan hastalar hastaneden çıktıklarından sonra üç sene nezaret altında tutulacaklar her iki ayda bir defa hastane doktoruna kendilerini göstereceklerdir. Hastanede veya evlerinde tedaviye muhtaç olanlara doktor tayin edilecektir. Kendini göstermeye gelmeyen hastalar cezalandırılacaktır ve hastaneye getirilecektir.

³¹⁰ COA, ŞD., 1644/5, s.10.

• Her sene muayeden geçecekler ve hastane tabibi hastanede bir vekil bırakarak köyleri teftiş edecektir. Köylerin kayıt edildiği defterde her köyde frengili şahısların muayeneye tabi tutulacağı seyyar tabibler tarafından hastanelere gönderilecektir. Veya gerekli aletler verilip köylerinde tedavi olacaklardır.

• Hastalık def edildikten sonra iki sene daha nezaret altında bulundurulup altı ayda bir defa doktora müracaat edeceklerdir.

• Frengililer evlenmek için tabibden izinname almalıdırlar. Köylerin imam ve muhtarlarına hastaların isimleri verilecek ve bunlardan biri evlenmek isterse imam veya muhtar tabibden izin kağıdı aldıktan sonra gönderecektir. Frengili bir kimse sağlam biri ile evlenmek isterse hastalıktan beş sene geçmedikçe ve üzerinde hala frengi hastalığı varsa müsaade edilmeyecektir. İki frengili şahsın evlenmesine izin verilmemesi aksi halde bu vasıta ile frenginin yayılmasına sebep olmuş olur.

• Kastamonu Vilayeti'nde askeri hizmetini yerine getirip iskelelerin yahut tabiblerin bulunduğu mahallelerde muayene edilip frengili oldukları tespit edilenler nizamname hükmünce muamele göreceklendir.

• Her ay hastane tabibleri hastaların isimlerini ve köylerini bir cetvel düzenleyip sıhhiye müfettişliğine göndereceklerdir.

• Belediye tabibleri veya şehir esnafları frengilileri sıhhiye müfettişine bildirecektir. Aile ve akraba fertleri kendi hanesinde tedavi olabilecektir.³¹¹

Hükümetin 1897'de Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi mücadelesi nizamnamesine göre 11 hastane, 25 gezici doktor ve 25 küçük sıhhiye memuru görevlendirilmiştir.³¹²

Doktor Düring Kastamonu'ya frengi ile mücadele için 1896 yılında gönderilmiştir. Bölgeye Düring ile beraber gelen doktorların maaşlarının eksiksiz yatırılması istenmiştir. Doktor Düring'e yardım edilmesi ve hastalığa karşı mücadelede Mekteb-i Askeriye-i Şahane Nezareti sorumlu tutulmuştur.³¹³

Kastamonu'ya frengi ile mücadele için gönderilmiş olan Doktor Düring İnebolu'da doktorluk yapmış olan Agop Efendi tarafından Mekteb-i Askeriye-i Şahane'ye ayrıca rapor gönderilmiştir. Rapora 20 Zilkade 1314/22 Nisan 1897

³¹¹ COA, ŞD., 639/46, s.5.

³¹² Temel, "a.g.m.", s. 171.

³¹³ Genç, a.g.t., s.65-66.

tarihinde Mekteb-i Askeriye-i Şahane'den cevap alınmıştır. Dahiliye Nezareti'nden Şura-yı Devlet'e 7 Zilhicce 1314/9 Mayıs 1897 tarihinde havale edilen bu tezkerede Kastamonu Dere Kasabası'nda görülen frenginin vilayete yayıldığı bildirilmiştir. Kastamonu Vilayeti için alınan kararlar 13 Muharrem 1315/14 Haziran 1897 tarihinde 1234 numaralı tezkerede açıklanmıştır. Açıklanan tezkerede frengi hastanelerinin ıslahı ve eczaneleri bir hâle sokmak gerektiğinden bahsedilmiştir. Dr. Düring Kastamonu'da devam etmekte olan frenginin yok edilmesi hususunu incelemiş, doktorlar tarafından her ay gönderilecek raporları incelemiştir.³¹⁴ Dr. Düring'in Mekteb-i Tıbbiye'den ayrılması halinde Emrazı Cildiye ve Efrinciye'de kendisinden ders almakta olan öğrencilerin tahsillerinde sorun yaratacağından ve iyi doktor yetişemeyeceğinden ayrılması uygun görülmemiştir. Fahişe kadınların bir takım defterlerde resmi kayıtları tutulmuş, ellerine kağıt verilmiş ruhsatları olmadığından izin verilmemiş ve kadınlarda frengi görüldüğü zaman belediye doktorları tarafından muayene edilmişlerdir. Tedbir için hastanelerde tedavi edilmelerinin daha uygun görüldüğü meclisten ifade edilmiştir. Kastamonu ahalisinde görülen frengi günden güne yayılmakta ve tamamen defî için alınan tedbirlerin yetersiz olduğu anlaşılrsa bile konulan tedbirlerin dereceleri bilinmeksizin Şura-yı Devlet tarafından bir fayda sağlanamamıştır. Yeniden tedbir almak için ne gerekli ise Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'ye aittir. Ne yapılması gerekiyorsa kararlaştırılarak bir rapor düzenlenmiştir.³¹⁵

16 Recep 315/11 Aralık 1897 tarihli tezkereyle gönderilen talimat raporunu Mektebi Tıbbiye-i Şahane Nazırı Mahmut Paşa'nın incelemesi uygun görülmüştür. Raporun yedinci maddesinde tedavisi olmayan frengililer ve bulaşıcı olan hastalığın ikinci devrinde bulunan hastalar acilen hastaneye gönderilmeleri istenmiştir. Tedavi için hastaneye gitmek istemeyenler yazılmış, tedavilerinin Tıbbiye Heyeti tarafından yürütülmesi için hükümetten yardım alınması maddeye ilave edilmiştir. On beşinci maddede memleketlerine gitmek isteyen bekarlara muayeneleri edilmedikçe izin verilmeyeceği yazılmıştır. On altıncı maddede; frengi bulunan kişilerin ailelerinden bulaşıp bulaşmadığı inceleneceği yazılmıştır. On iki ve on üçüncü maddelerde; imam ve muhtarlar köylerinde bulunan frengililerin doktora görünmeye mecbur olmaları gibi imamların da doktorun izni bulunmadan nikah kıymaları yasaklanmıştır. Frengilileri

³¹⁴ COA, Y.A.RES., 99/32, s.3.

³¹⁵ COA, Y.A.RES., 99/32, s.3.

ihbar etmeyenlerin ve nikahlarını kıyan imam ve muhtarlardan 1.000 kuruş ceza alınmıştır. Fuhuş yapan kadınlar hükümet dairesinde fahişe olarak ifade edilmiş ve kadınlara tarih kaydı, sağlık durumları, isimleri ve ikametlerini gösteren bir defter verilmiştir. Yirminci maddede; fuhuş yapan kadınların, mensup buldukları belediye dairesi tarafından nezaret altında bulundurulması istenmiştir. Yirmi altıncı maddede; muayeneye gelmeyenler veya hastaneye girmeyenlere izin verilmeyecek ve hastaneden çıkanlardan ve yardımda bulunanlardan para cezası alınmıştır.³¹⁶

2.1.9. 23 Kanunuevvel 313/4 Ocak 1898 Tarihinde Alınan Kararlar

23 Kanunuevvel 313/4 Ocak 1898 tarihli tezkere Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Mahmud Paşa'ya bildirilmiştir.³¹⁷

Raporda Kastamonu'da Frengi ile mücadele kapsamında alınan tedbirler şunlardır;

- Kastamonu'da mevcut bulunan frengi hastanelerinde memuriyetinden fayda edilemeyen kişiler doktorlar tarafından bildirilmiş ve bu memurların paraları hastaneye harcanması istenmiştir.

- Gerekli mahallelerde Frengi Hastanesi açılması yeterli olmayacağından sıhhiye müfettişiyle seyyar doktor uygun görülerek bazı kazalarda tedavileri dışarıda olabilecek frengili hastalara ücretsiz ilaç dağıtılması masrafı az eczaneler açılması veya harcanacak meblağlar doktorlara verilerek eczacılık görevlerini yerine getireceklerdir.

- Mahallelerde bulunan hastanelere doktor gönderilecektir.

- Hastalık yayılan köylerde doktorlar tarafından hastalıklı olan aileler yardımıyla muayene edilecektir.

- Hastanelerde frengililere mahsus iki defter tutulacak birine hastalar kaydedilecek diğerine her gün hastalar köy tertibiyle kaydedilecektir.

- Frengiye yakalananlar sadece dışarıda tedavi olamayacakları doktorlar tarafından bildirilen bu hastalığın ikinci derecesinde bulunanlar hastanelere nakil edilecektir. Bu kişiler hastaneden kaçmak veyahut ilaç almamak isterlerse hapis edilerek tedavi edileceklerdir.

³¹⁶ COA, *Y.A.RES.*, 99/32, s.3.

³¹⁷ COA, *ŞD.*, 639/46.

•Frengililer hastanelerde üç sene nezaret altında kalacaklar ve senede dört defa tabibler tarafından muayene edileceklerdir.

•Frengiye yakalananlar tabiplere başvurmayarak hastalıklarını gizledikleri ortaya çıktığında hemen hastaneye sevk edilecektir.

•Yılın uygun zamanlarında köy ve nahiyeleri teftiş etmek için hastane ve belediye tabiblerinden memur tayin edilecek ve masrafları verilecektir. Köylerde tedavileri mümkün olmayanlar hastaneye gönderilecektir. Buna hükümet meclisi dikkat edecektir.

•İmam, muhtar ve ihtiyar meclisleri frengiye tutulanların seyyar tabiplere görülmelerini sağlayacaklardır.

•Frengili hastalar tabiblerin izniyle evlenebileceklerdir. İmam ve muhtarlar köylerinde bulunan hastaların isimlerini bildirecek ve bunlardan biri evlenmek arzusunda ise tabipten izin belgesi almadıkça evlenemeyecektir.

•İmamlar ve muhtarlar hastalıktan şüphe ettiklerini muayeneye göndereceklerdir.

•Frengili bir kişi hastalığın iyileşme süresinden beş sene geçmedikçe evlenemeyecektir.

•Memleketlerine gitmek isteyen bekarlara muayeneleri yapılmadıkça izin verilmeyecektir. Ticaret ve sıla maksadıyla gidecek bekar kişiler frengiden sağlam bulunduğu dair rapor verilmedikçe iskelelerde veya tabib bulunan mahallelerde muayene edilecektir. Frengi olduklarından şüphe edilenler hakkında bu talimat yerine getirilecektir.

•Kişinin aile ferdlerine frengi bulaşıp bulaşmadığı araştırılacak ve müşahede altına alınacaktır.

•Hastaneye giren hastaların açıklandığı bir defter Sıhhiye Müfettişliği'ne gönderilecektir. Frengilileri ihbar etmeyen tabibler mesul tutulacaktır.

•Berber, kahveci, hamamcı ve esnafların kullandıkları eşya ve aletlerin temiz olması mecbur tutulacak ve dükkânlarında bulunan şahıslar ayda bir defa tabib tarafından muayene edilecektir.

•Gerek hastanede gerek dışarıda tedavi edilen hastaların cinsiyetleri, hastalıklarının derecesi ve hastalığa ne suretle yakalandığına dair bilgi her ay tıbbiye bir rapor halinde gönderilecektir.

• Memurlar tarafından fahiş kadınlar nezaret altına alınacak ve bu kadınlardan frengiye yakalanmış olanlar kayıt altına alınacaktır.

• Deftere kaydedilen her kadının ismini, ikametini, tarih kaydını ve sağlığını gösterir defter verilecektir.

• Fahişelerin muayenesini yapan tabibler muayenede fahişeleri muayene iskemlesine oturarak bütün azalarını muayene edeceklerdir.

• Fahişeler hamile oldukları zaman 15 günde bir doktora müracaat edecek ve zabıta dairesinde kayıtlı bulunacaktır. Muayene eden doktor muayene tarihini ve sağlık durumunu deftere kaydedecektir.

• Tabib, hasta fahişeyi hastaneye gönderecek ve göndereceği izin kağıdında fahişenin ismini defter numarası ve hastalıkta şüphe edilenler yazılacaktır ve hastane tabibi tarafından belediye tabibine verilecektir.

• Fahişe hastalandığında hastanede kalacaktır ve hastane tabibi hastaneden çıkarken bir izin belgesi ile belediye tabibine gönderecektir. Daha sonra her 15 günde bir tabibe görünmesi gerekecektir.

• Muayene olmaya gelmeyenler ve hastaneye girmeyenler hastane para cezası veya hapis cezası ile cezalandırılacaktır.

• Frenginin tedavisini kaleme alanlar marifet gibi iddia eden yalancılar hizmetten men edilecektir.

• Tedbirlerden ikinci defa taviz veren memurlar bir aylık maaş miktarı kesilerek cezalandırılacaktır. Üçüncü kez taviz verilerse memurluklarından azledilecektir.

• Frenginin yayılmaması için gerekli tedbirler alınmak üzere tabib tayin edilecek ve bunlar Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den frengi ve cildiye tasdiknamelerini almaları şartı aranacaktır.³¹⁸

Kastamonu'da frengi için 03 Muharrem 1316/24 Mayıs 1898 tarihinde bir an evvel tedbirler alınması gerekli görülmüştür. Alınacak olan tedbirler şu şekilde belirtilmiştir;

• İlk olarak Cide, Düzce, Mudurnu, Çerkeş, Daday, Araç ve Taşköprü kazaları için maaşları mal sandığından verilmek üzere tabib tayin edilmelidir.

• Doktorların her sekiz günde bir kere buldukları kasabalarda hamam, berber, kahvehane, ekmekçi, aşçı arasında frengili bulunduğu zaman ailelerini teftiş ederek

³¹⁸ COA, ŞD., 639/46, s.3; İ.DH.,1366/56.

hastalığın bir sonraki sirayetine izin vermeden birinci derecedeki hastaların hemen tedavi etmeleri istenmiştir. Hastalar yakın hastanelerden birine sevk edilerek raporları hükümete bildirilmelidir. Belediye eczanesi bulunan kazalarda eczane olmadığı zaman ilaçlar belediye sandığından hastalara ücretsiz verilmelidir.

•Gemici, vapur, kayık, araba vs. polis ve zabıta memurları belediye doktorlarına görünerek doktorlar tarafından dönüş tezkereleri için sağlamdır raporu almadıkça köylerine gönderilmemelidir. Doktorlar muayene ettikleri şahıslarda frengiye yakalananları tespit ettikten sonra bulunduğu kaza sancak hastanesine gönderilmişler askerler dahi tabur doktorları tarafından muayene edilerek frengiye yakalananlar görüldüğünde asker hastanesinde tedavi olunmadıkça memleketlerine sevk edilmemelidir. Bir de evlenecek olan hastalık şüphesi bulunan erkeklerin nikah muayenesiyle frengi görülenler bir müddet tedavi olana kadar izin verilmemiştir.

•Üçüncü tedavilerinden sonra müsamaha gösteren memurlara vazifelerine muhalefet eden hasta veya şüpheli insanlara uygun bir ceza verilecektir.³¹⁹

2.1.10. Frenginin Tedavisi İçin Alınan Önlemler

Frenginin tedavisi için 22 Teşrinisani 1299 / 4 Aralık 1883 tarihinde yazılan kararnâmeye göre Kastamonu'ya gönderilen doktor heyeti tarafından rapor hazırlanmıştır. Raporda doktor ve eczacıların her zaman görevlerini yerine getirdikleri, bir mahalleden başka mahalleye gezmeye mecbur oldukları ve aldıkları maaşların kendilerine yeterli gelmediği görülmüştür. Maaşları yol masrafını karşılamaya mecbur olduğundan bu durum hallerinin perişanlığına sebep olmaktadır.³²⁰ Vilayetin bazı mahallelerinde yayılan frenginin engellenmesi için tayin edilen doktor ve eczacıların yol masraflarının Kastamonu'ya kadar verileceği 18 Ağustos 1299/3 Eylül 1883 tarihinde gönderilmiştir. Bu memurların görevleri seyyar olmasından dolayı dolaşacakları mahalleler için yol masrafı verilmesi gerekli görülmüş, yazı 16 Teşrinievvel 1299/28 Ekim 1883'te Sinop Mutasarrıflığı Muhasebesi'ne gönderilmiştir.³²¹ Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın girişimleriyle Kastamonu Vilayeti'nde hastalığa karşı tedbirler alınmıştır. Hastaneler açmak için hazırlıklara başlanmış ve mevcut olan hastanelerin bazı koğuşları frengi hastaları için

³¹⁹ COA, ŞD., 639/46, s. 12.

³²⁰ COA, ŞD., 2474/9, s.9.

³²¹ COA, ŞD., 2474/9, s.11.

ayrılmıştır.³²² Frengi vilayetin büyük bir kısmını istila etmiş olduğundan Kastamonu'da bulunan tabibler ve eczacılar yetersiz kalmış bu sebepten her kazaya tabib ve eczacı tayin edilmiştir.³²³

Kastamonu Vilayeti'nde 21 Cemaziyelahir 1302/7 Nisan 1885 tarihindeki belgeye göre yayılmış olan frengiye mani olacak tedbirler alınmış frengililerin tedavisi için doktorlar gönderilmiş birkaç sene orada bulunmuşlardır. Vilayete Abdurrahman Paşa frengi ile ilgili raporunu 5 Kanunusani 1299/17 Ocak 1884 tarihinde Nezaret-i Umur-u Tıbbiye'ye rapor göndermiştir.

Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa tıbbiye tekliflerini birkaç cümleyle toplamıştır. Bu cümleler;

1. Belediye doktorları Kastamonu'da frengi hastalığı görülen ve doktor olmayan mahallelere gönderilmiştir.
2. Yeniden birkaç hastane daha açılması, hastaneyi elverişli mahallelere ve maaş masraflarının belediye gelirlerinden düzenlenmesi, frengiye tutulanların muayene ve tedavilerinin gerekli olması
3. Gerekli mahallelere seyyar doktor gönderilmesi
4. Frengiye yakalananların muayene edilmesi
5. Evlenmek isteyen gençlerin muayene edilmesi ve frengiye tutulanların evlenmelerine izin verilmemesi sağlam olanların imam ve muhtarların vereceği resmi ilmuhaberden izin verilmedikçe izinnamesinin verilmemesi
6. Askeriyede hizmette bulunan ve memleketlerine bu hastalığı taşıyanların taburlar tarafından muayene edildikten sonra hasta oldukları anlaşılır ise hastanelerde tedavi olmadıkça memleketlerine gönderilmesine ruhsat verilememesi
7. Amelelik ve hamallık gibi işlerle uğraşanların memleketleri olan Kastamonu ve civarında bahs edilen illete yakalananların zabıta ve belediye yardımlarıyla memleket doktorları tarafından hastanede muayene edilmeleri ve orada hastane bulunmadığı takdirde hükümet tarafından doktor gönderilip tedavi ettirilmesi

³²² Şenel, "a.g.m.", s.261.

³²³ Esat Aktaş, "18 Eylül 1880 tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.54, Erzurum 2015, s.231-232.

8. Cahillik sebebiyle askeri hizmetten kurtulmak için hastalığın tedavisinden uzak duranların gönderilmeyip askere alınarak tabur hastanelerinde tedavi olunması
9. Hazine-i Celile'den bir miktar ayrılarak Bolu, Ereğli veya Bartın kasabalarının birinde merkez hastanesinin açılması
10. Mevcut bulunan dört seyyar doktor ve iki eczacıya daha ilave edilmesi için Hazine-i Celile'den yardım istenmesi
11. Vilayet dört daireye bölünerek her daireye bir doktor ve eczacı tayin edilmesi
12. Seyyar doktorların muayene vazifeleri sırasında belediye doktorlarının hastanelerin teftiş edilmesi³²⁴ teklifleri yapılmıştır.

Kastamonu'da görülen frengi için bazı tedbirlerin alınması 23 Cemaziyelahir 303/26 Mart 1886 tarihli tezkere ile bildirilmiştir.³²⁵

Vilayette frenginin yayılmasını engellemek için bir komisyon oluşturulması gerekli olduğuna dair bilgi Safranbolu belediye tabiblerinden bildirilmiştir. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye kararıyla 12 Temmuz 1309/24 Temmuz 1893 tarihli 714 numaralı yazıda frenginin yayılmaması için gönderilen seyyar tabib ve eczacıların tedavilerinden sonuç alınmadığı bilgisi verilmiştir. Bu yüzden Kastamonu, Bolu, Sinop, Safranbolu ve İnebolu merkezlerinde birer hastane inşa edilmiştir. Bu hastanelerin inşa edilmesinden şimdiye kadar hastaların hallerini ve sayılarını frenginin artma veya çoğalma durumu olup olmadığına dair tam bir bilgi alınamamıştır. Hastalığın eskisi gibi devam etmekte ve genişlemekte olduğu derin bir şekilde incelenip bu durum vilayet müfettişliğince bir yazı ile gönderilmiştir.³²⁶

Ahalinin çoğu 18 Mayıs 1894 yılında tedavi için kendilerinin buldukları yöntemi uygulamışlardır. Bir çeşit cıva ile tütsüleme yaparak kırk gün pirinç çorbası ve mayasız ekmek yiyerek “saparne” kaynatıp içerek tedavi uygulamışlar ve tedaviden fayda gördükleri görülmüştür. Bazıları hastaneye gitmek istemeseler de hükümetin mahalli vasıtasıyla azar azar hastanelere gönderilmişlerdir.³²⁷

³²⁴ COA, *ŞD.*, 2491/8, s.7.

³²⁵ COA, *DH.MKT.*, 1410/112.

³²⁶ COA, *DH.MKT.*, 237/60, s.2.

³²⁷ COA, *ŞD.*, 237/60.

Kastamonu’da 14 Şevval 1314/18 Mart 1897 tarihli belgeye göre frenginin tedavisi için vilayette bulunan Doktor Düring’in nezaretinde bir Tıbbiye Heyeti gönderilmiştir. Ancak hastaları yine belediye doktorları tedavi etmiş bu durumda istenilen fayda sağlanamadığı anlaşılmıştır.³²⁸

Anadolu’daki bazı vilayetlere bağlı merkezlerde ve Kastamonu Vilayeti’nde görülen frenginin tedavisi için 21 Şevval 1314/25 Mart 1897 tarihili belgede beş tane hastane açılmış olduğu bilgisi verilmiştir. Yine bu belgeden alınan bilgilere göre müracaat edenlerin tedavisine özen gösterilmiş fakat frenginin oralarda devam etmesinden dolayı yeterli gelmemiştir. Hastalığın zararları büyük olduğundan nüfus kaybına sebep olacağından hızlı tedbir alınması gerekli olduğu açıklanmış, hasta olanlar tedavi olmak için askeriye dairesine gönderilmişlerdir. İkinci olarak Kastamonu’da bulunan dört liva dahil 18 kazanın her birinde gerekli doktor ve eczacılar askeriye dairesinden tayin edilmiş ve paraları gönderilmiştir. Sadece ilaçlar ve muayene Dahiliye Nezareti’nce düzenlenerek birer hastane kurulmuştur. Üçüncü olarak herhangi bir kazada frengi görülür ise hastanelere gönderilip tedavi olmaları mecbur edilmiştir. Dördüncü olarak hasta olanların tedavilerde fayda görmedikçe memleketlerine iade edilmemeleri hususu Meclis-i Vükela kararıyla 11 Cemaziyelevvel 1313/30 Ekim 1895 tarihinde padişaha sunulmuştur. Dahiliye Nezareti’nden alınan tezkerede hem mevcut hastanelerin memuriyet ve istihdamları hakkında ne gibi eksiklikleri bulunduğuna hem de yeni hastanelerin kaideleri ve gerekli ilim için güçlü birinin tayin edilmesi gerekli olduğu bildirilmiştir. Frengi için iki seneden beri Haydarpaşa Hastanesi frengi ile ilgili ilmi görüşler ve ameliyat ile meşgul olmuştur. Kastamonu’ya tıbbiyeden dokuz nefer doktor ile iki nefer eczacı seçilmiştir.³²⁹

Vilayette 18 Ağustos 1313/30 Ağustos 1897’de Celal Bey, meclisce düzenlenen frengi için talimat raporuna neler ilave edileceğini açıklamış, Dahiliye Nezareti’ne verilmiş fakat Celal Bey’in talimatları kararsız kalmıştır.³³⁰ Yine 24 Safer 1316/14 Temmuz 1898 tarihli belgeye göre Kastamonu’da görülen frenginin tedavisi için Dr. Düring’e burada çalışmalara devam edilmesini bildirmiştir.³³¹

³²⁸ COA, *MV.*, 91/12; *BEO.*, 899/67380.

³²⁹ COA, *BEO.*, 899/67380.

³³⁰ COA, *ŞD.*, 639/46, s. 16.

³³¹ COA, *BEO.*, 1158/86825.

Kastamonu’da görülen frengi için 13 Rebiülahir 1316/ 31 Ağustos 1898 tarihli belgede gerekli olan tedbirleri içine alan raporlardan henüz bir sonuca varamadığı açıklanmıştır. Kastamonu’ya ilaçlar gönderilmemiş, vilayette yeniden hastane tesis olunmamış mevcut hastaneler ıslah edilmiştir. Bu, askeri idare ve mülkiye arasında ihtilafa yol açacağından askeriyeye bağlı ve Tıbbiye-i Mülkiye’den dört azadan bir komisyon oluşturulmuş olan yazı Düring Paşa tarafından Nezaret-i Tıbbiye’ye bildirilmiş ve 8 Ağustos 1314/20 Ağustos 1898 tarihinde 314 numaralı tezkerede cevap gönderilmiştir.³³²

Kastamonu’da 19 Zilhicce 1899/30 Nisan 1899 tarihinde görülen frenginin defii için tedbirler alınması padişah tarafından bildirilmiştir. Şura-yı Devlet, Maliye ve Tanzimat Dairelerinden önce ve sonra kaleme alınmış olan kararlar ve Mekteb-i Tıbbiye Muallimi Düring Paşa tarafından verilen raporlar birleştirilerek mecliste tedbirler alınması konuşulmuştur. Düzenlenen kararlar Tanzimat dairesinin kararıyla beraber takdim edilmiştir.³³³

Frenginin tedavisi için 30 Nisan 1899 tarihinde tedavi için bir eczacı iki doktordan oluşan seyyar muayene kolları oluşturulmuştur. Halk hastanelere alışık olmadığından kasabalarda gizlenip diplomalı doktorlardan çok diplomasız doktorluk iddiasında bulunan bir takım kimselere müracaat etmişler ve bu yüzden seyyar muayene kollarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu seyyar muayene heyetleri hastanelere bağlı olduğundan hastanelerden hastaları her sene muayene etmek için kasaba ve köylere gönderilmiştir. Bu muayenelerde memurlar tarafından hastaların kayıtları tutulmuş ve tekrar hastalık sirayet ettiğinde hastaların hastaneye gönderilmesi istenmiştir. Bulaşma tehlikesi olmadığı anlaşıldığında hanelerinden ilaç alabilmişlerdir. Hastaların isimlerinin bulunduğu cetvel hastayı tedavi eden hastane doktoruna verilmiştir.³³⁴ 19 Zilhicce 1316/30 Nisan 1899 tarihli belgeye göre frenginin bulunduğu yerlerin teftişi sadece Kastamonu Vilayeti’nde yapılması yeterli gelmemiş diğer yerlerde de bu teftiş yapılmıştır. Dr. Düring biri Haydarpaşa Hastanesi’nde bulunan Hüseyin Paşa ve İnebolu Kol Ağası Rıfat Efendi ile bu seyahat teftişini yapacaklarını bildirmişlerdir.³³⁵

³³² COA, *DH.MKT.*, 2099/14.

³³³ COA, *Y.A.RES.*, 99/32.

³³⁴ COA, *Y.A.RES.*, 99/32, s.7.

³³⁵ COA, *Y.A.RES.*, 99/32, s.9.

Kastamonu'da 14 Zilhicce 1318/4 Nisan 1901'de 12 ayda üç bin hasta tedavi edilmiş ve gelecek sene tüm vilayette tedavi olunanların miktarının üç misli artacağı Dr. Düring tarafından bildirilmiştir.³³⁶

Frenginin önlenmesi için XIX. yüzyıldan sonra da tedbirler alınmaya devam edilmiştir. 27 Safer 1319/15 Haziran 1901 tarihli belgeye göre Kastamonu'da hastalığın önlenmesi için tıbbiye heyeti gönderilmiş, doktorların maaş ve yevmiyelerinden senede 203.200 kuruş tasarruf edilmiştir. Belediye dairesi doktorlarının 42 ve hıfzıssıhha seyyar müfettişlerinin 10 nefer gönderilmesiyle her daireye bir müfettiş tayin edilmiştir.³³⁷

Frengi ile mücadele için kurulan 1897 nizamnamesi 1921 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1921 yılında nizamname kaldırılmış ve hastaneler sıhhiye müdürlüklerine bağlanmıştır.³³⁸

2.2. Cüzzam

Kastamonu Vilayeti'nde XIX. yüzyılın ilk yarısında cüzzama rastlanmıştır. 28 Safer 1217/30 Haziran 1802 tarihli belgede Kastamonu'nun Daday Kazası'nda bulunan Hoca oğlu Hüseyin'in cüzzama yakalandığı bilgisi verilmiştir. Kendi köyünün dışında köyüne yakın uygun bir mahalleye yerleştirilmesi talep edilmiştir.³³⁹ Bu belgede cüzzamlı bir kişinin kendi köyüne hastalığı bulaştırmaması için ayrı yerde tutulması gerektiği belirtilmiştir.

29 Şevval 1224/7 Aralık 1809 tarihli belgeye göre Taykırak Köyü sakinlerinden eş ve evlad sahibi olan ahalide cüzzam görülmüştür. Bu kişilerin eş ve evladları uzaklaştırılmıştır. Köy dışına çıkarmayıp önce hastalık olmadığına dair hükümler getirilmesi gerektiği belirtilmiştir. 9 Kasım 1809'da cüzzama yakalanan kişinin mahalleye karışmadan hastalığın def edilmesi gerektiği açıklanmıştır.³⁴⁰

Kastamonu Sancağı'nın 2 Zilkade 1237/21 Temmuz 1822 tarihinde Azdavay Kazası'nın Morluvad Köyü sakinlerinden biri cüzzama yakalanmıştır. Kendi eş ve çocuklarıyla evinde kalmış, kimse düşmanlık etmemiştir. Ancak köy ahalisi köyümüzde istemiyoruz diyerek cüzzamlıyı çıkarmak istedikleri meselesi kadı

³³⁶ COA, *BEO.*, 1639/122909.

³³⁷ COA, *DH.MKT.*, 2489/57.

³³⁸ Şenel, "*a.g.m.*", s. 268-271.

³³⁹ COA, *C.SH.*, 23/1110.

³⁴⁰ COA, *C.SH.*, 1/18.

huzurunda halledilmiştir.³⁴¹ Bu belgede cüzzamlı bir kişi görüldüğünde halkın, köyde bulundurmamak istemediği görülmektedir. 22 Cemaziyelevvel 1229 /12 Mayıs 1814 tarihli belgeye göre Kastamonu Sancağı Azdavay Kazası Elviran Köyü fukaralarından Murtaza oğlu Ahmed cüzzama yakalanmış, ahali cüzzamlıyı köyden çıkarmak istemiştir. Hasta Kastamonu'da cüzzam hastanesine gönderilmiştir.³⁴²

1250/1836 tarihinde cüzzamlılara hazine-i maliyeden 150 kuruş kadar maaş tahsis edildiği bilgisi verilmiştir. Maaşları geciktiğinden ihtiyaçlarını karşılamaları için 86 kuruş verilmiştir. Hastaların tedavisi ve iaşelerinin karşılanması belediyelerin görevleri arasındadır. Bunun için her hane halkına verilen 50 kuruştan toplamda 10 haneye 500 kuruşun belediye gelirlerinden tedarik edilmesi uygun görülmüştür.³⁴³

Kastamonu Sancağı'nın Boyalı Kazası İndimas Köyü sakinlerinden Kırmancıoğlu İbrahim 7 Şevval 1266/16 Ağustos 1850'de cüzzama yakalanmıştır. Divan-ı Hümayun kaleminden alınan yazıya göre hastalığın yayılmasını önlemek için insanlar içine karışmadan kendi hanesinde yaşaması bildirilmiştir.³⁴⁴ Yine bu belgede de görüldüğü gibi cüzzamlı bir kişinin ahaliden uzak tutulması gerektiği belirtilmiştir.

2.2.1. Cüzzamlıların İskânı

Kastamonu Vilayeti'nden 28 Safer 324/23 Nisan 1906 tarihli belgeye göre Şurayı Devlet'e havale edilen yazıda 15 kadar hanede cüzzamlılar bulunduğu ve hastaların Cüzzam Deresi denilen yerde iskân edildiği bilinmektedir.³⁴⁵

Kastamonu'da 15 Cemaziyelevvel 1324/ 7 Temmuz 1906 tarihli belgeye göre sağlam olanlarla hasta olanların bir arada mahalle veya sokakta münasebet de bulunmaları hastalığın yayılmasına sebep olmuştur. Merkezde dört hane halkı ve dağılan altı hanede cüzzamlılar için mülkiye ve askeriye tarafından bir komisyon oluşturulmuş bunların uygun bir yere iskânları edilip cüzzamlılara yapılacak hanelerin masrafları belediye tarafından karşılanacağı bilgisi verilmiştir.³⁴⁶

Cüzzamlı hastalar yaşadıkları çevrede büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Cüzzamlılar ayrı yerde yaşasalar da civarda yaşayan halk tarafından istenmemişler ve

³⁴¹ COA, C.SH., 13/628.

³⁴² COA, C.SH., 21/1001.

³⁴³ COA, BEO., 2870/215183; ŞD., 1676/7.

³⁴⁴ COA, A.DVN., 61/77.

³⁴⁵ COA, A.DVN., 61/77.

³⁴⁶ COA, ŞD., 1676/5.

kovulmuşlardır. Fakat Osmanlı Devleti cüzzamlının yaşam hakları konusunda bu duruma kayıtsız kalmamıştır.³⁴⁷

Kastamonu'nun Safranbolu Kazası'nda da cüzzam görülmüştür. Safranbolulular cüzzamlıların yerini Dedeler Oturağı olarak adlandırmışlardır. Kadın ve erkek cüzzamlılar ayrı yerlerde yaşamışlardır. Kastamonu'da Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar cüzzam hastalığı görülmüştür.³⁴⁸

2.3. Kolera

Kastamonu'da XIX. yüzyılda kolera salgını çok fazla görülmemiştir. 17 Recep 1264/19 Haziran 1848 tarihli belgeye göre tabiblerden, kolera görülen mahallelerden hastalığın tamamen def edilmesi istenmiştir. Koleranın tedavisi hakkında doktorlar tarafından hazırlanan risalelerden birer nüshası mahalle ve kaymakamlara gönderilmiştir.³⁴⁹ 18 Ağustos 1893 tarihli belgede Hopa, Kerç ve Rusya sahillerinde görülen kolera hastalığının Trabzon ve Sinop sahillerinden hastalığın bulaşmasına engel olmak için gemilerin sahile yaklaştırılmaması meselesi Kastamonu Vilayeti'ne tebliğ edilmiştir.³⁵⁰

Kastamonu Vilayeti 1893 ve 1894 tarihlerinde görülen salgından en az etkilenen bölge olmuştur. 1893'te Kastamonu genelinde Amasra, Bolu ve Boyabat köylerinde birkaç kolera vakası görülmüştür. 1894 yılındaki büyük salgından da bütün vilayette görülmemiş, birkaç kaza ve köyde şiddetli salgın görülmüştür. Kastamonu'nun koleradan korunması için Ilgaz Tahaffuzhane'sinde tedbirler alınmıştır. 1894 yılında kolera Boyabat, Tosya, Ilgaz ve Çerkeş gibi İskilip'in çevre kasabalarında görülmemiştir. Bu durum Kastamonu'da kolera salgınının daha az olduğunu göstermektedir.³⁵¹

2.3.1. Koleraya Karşı Alınan Önlemler

Kastamonu'da ciddi oranda kolera salgını görülmemiştir. Kolera görülen yerlere doktorlar gönderilmiş ve tahaffuzhanelerde tedavileri yapıldığı bilinmektedir. 6 Ağustos 1309/18 Ağustos 1893 tarihli 37 numaralı tezkerede Kastamonu'da kolera

³⁴⁷ Özlem Dikeçligil, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s.69-70.

³⁴⁸ Barlas, *a.g.e.*, s.18-20.

³⁴⁹ COA, A. *MKT.*, 135/42.

³⁵⁰ COA, *BEO.*, 259/19422.

³⁵¹ Ayar, *a.g.e.*, s.112-113.

ileti görüldüğü andan itibaren merkez vilayet ve bağlı yerlerde gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir.³⁵² 19 Ağustos 1893'te Trabzon vapuruyla Kastamonu'ya bağlı Sinop Tahaffuzhanesi'ne getirilen yolcular arasında koleraya yakalanan otuzdan fazla yolcu görülmüştür. Bunların hiçbirinin kaçmasına izin verilmemiş hastalığın yayılması önlenmek istenmiştir.³⁵³

Kastamonu merkezde olmasa da kazalarda bazı kolera salgınlarına rastlanmıştır. Taşköprü semtinde görülen kolera için kordonlarda zabtiyelere gerek olduğundan, vilayetteki zabtiyeler yetersiz gelmiş ve 20 zabtiyenin gönderilmesi hakkında telgrafnâme Kastamonu Vilayeti'nden 9 Teşrinisani 1309/21 Kasım 1893 tarihinde bildirilmiştir.³⁵⁴ 12 Mayıs 1894'te İskilip'te görülen hastalık için merkez vilayetten oraya Tabib Bazarban Efendi ile mahalli belediye tabibi gönderilmiş, kaymakamlıktan açıklanan raporda hastanede de kolera alametinin görüldüğü ve Kastamonu Vilayeti'nde hastalık görülmediği Sıhhiye Komisyonu tarafından açıklanmıştır.³⁵⁵

Kastamonu Vilayet Azasından Salim Efendi'nin 07 Safer 1312/10 Ağustos 1894 tarihli belgeye göre İskilip ve Çankırı'da görülen koleradan dolayı oluşturulan komisyonda bulunarak gösterdiği gayretlerden dolayı kendisine yedi sene önce verilen rütbesinden terfi ederek birinci sınıfa yükseltilmesi Kastamonu Vilayeti'nden talep edilmiştir.³⁵⁶

Kolera için 21 Ağustos 1894'te Beyrut Valisi Halid Efendi tayin edilmiştir. Halid Efendi yeni memuriyetine iskelelerde hastalık bulunmasından dolayı Kastamonu'ya bir an evvel ulaşması bildirilmiştir.³⁵⁷ Kastamonu Vilayeti'ne bağlı İskilip'te 21 Cemaziyelevvel 1312/20 Kasım 1894'te görülen koleradan dolayı civar bölgelerde oluşturulan tahaffuzhanelere doktor, memur ve gardiyan maaşı ve harcanacak masrafların belediye gelirlerinden verilmesi istenilmiştir. Ancak buna karşılık olmadığından 50.000 kuruşun vilayet mallarından karşılanması telgrafla emredilmiştir.³⁵⁸ 20 Kasım 1894'te Kastamonu'ya bağlı Akçeşehir Kasabası beylerinden kusma ve ishal belirtisi olan biri hastalanarak vefat etmiştir. Evlatlarında

³⁵² COA, *DH.MKT.*, 118/50.

³⁵³ COA, *BEO.*, 260/19426.

³⁵⁴ COA, *DH.MKT.*, 118/50.

³⁵⁵ COA, *DH.MKT.*, 2067/23.

³⁵⁶ COA, *DH.MKT.*, 270/22.

³⁵⁷ COA, *BEO.*, 460/34466.

³⁵⁸ COA, *İ.DH.*, 1312/52.

kusma ishal belirtisi görülerek hasta olduğu Ereğli Belediye Tabibliği'ne bildirilmiştir. Sahilden gelecek gemi Kavak Tahaffuzhanesi'nde 24 saat karantinaya alınmıştır. Buraya iskelelerden geleceklerin Sinop Tahaffuzhanesi'nde karantinaya alınacakları 6 Teşrinisani 1310/18 Kasım 1894 tarihinde nezarete bildirilmiştir.³⁵⁹ Kastamonu'ya kolera sirayetini engellemek amacıyla çevre kaza ve yerleşim yerlerinde de tedbirler alınmıştır.

Adapazarı karşısında Mudurnu Kazası'nda oluşturulacak iki adet tahaffuzhane için bir tabib istenilmiştir. Adapazarı ve civarında kolera hastalığı kalmadığı ve gönderilen tabibin orada kalmasına gerek kalmadığının Kastamonu Vilayeti'ne sorulması gerektiği 13 Teşrinisani 310/25 Kasım 1894 tarihinde ifade edilmiştir.³⁶⁰

Kastamonu'nun koleradan korunması için, Çankırı'da alınan tedbirler Ilgaz Tahaffuzhanesi'nde de kullanılmıştır. Kolera genel olarak görülmediğinden burada uygulanan karantina süresi önce 24 saate indirilmiştir. Daha sonra 20 Haziran 1894'te de tamamen kaldırılmıştır. Ilgaz Tahaffuzhanesi'ne ihtiyaç kalmamış ve feshedilmiştir.³⁶¹ Böylece Kastamonu vilayeti genel olarak büyük bir kolera salgınına uğramamış, civar bölgelerde görüldüğü zamanlarda tahaffuz tedbirleri alınmak suretiyle bölgede sıhhiye tedbirleri uygulanmıştır.

2.4. Çiçek

Kastamonu'da XIX. yüzyılda çiçek hastalığının görüldüğüne dair kaynak çok fazla bulunmamaktadır. 30 Mayıs 1891 tarihinde Çankırı ve köyleriyle İskilip Kazası, Tokat ve Koçhisar nahiyelerinde çiçek aşısı yapılan çocukların adedini gösteren defter Kastamonu Valiliği'nden Tıbbiye Nezareti'ne gönderilmiştir.³⁶²

Kastamonu dahilindeki kazalarda 17 Nisan 1893 tarihinde çiçek aşısı yapılan erkek ve kadınlardan üç bin beş yüz doksan altısının isimlerinin açıklandığı defter Askeri Nezaret'e gönderilmiştir.³⁶³ Bu belgeden Kastamonu Vilayeti'nin bazı kazalarında çiçek hastalığının görüldüğü sonucu anlaşılmaktadır.

³⁵⁹ COA, *A.MKT.MHM.*, 555/3.

³⁶⁰ COA, *DH.MKT.*, 2069/1.

³⁶¹ Ayar, *a.g.e.*, s.112-113.

³⁶² COA, *DH.MKT.*, 1837/107.

³⁶³ COA, *DH.MKT.*, 21/42.

2.4.1. Gönderilen Çiçek Aşları

Kastamonu'da 14 Şevval 1312/10 Nisan 1895 tarihinde göre her yerde çiçek hastalığı yayılmaya devam ettiğinden 300 aşı tüpünün gönderilmesi 26 Mart 311/7 Nisan 1895 yılında talep edilmiştir.³⁶⁴ 300 adet aşı tüpü hızla Kastamonu'ya yetiştirilmiştir.³⁶⁵ Vilayette 22 Şevval 1312/18 Nisan 1895 tarihli belgede çiçek hastalığı görülmeye devam ettiğinden istenilen 300 adet aşı tüpünün acilen gönderildiği Kastamonu'dan çekilen telgrafnâmede bildirilmiştir.³⁶⁶ Yine 23 Nisan 1895'te Kastamonu'da görülen çiçek hastalığının tedavisi için aşı tüpleri istenildiği bilgisine yer verilmiştir.³⁶⁷

Kastamonu'da 6 Teşrinievvel 1317/19 Ekim 1901 tarihli belgede Müslüman ve Gayrimüslim erkek ve kadınların aşı haberi Vilayet-i Sıhhiye Müfettişliği'nden gelmiş ve dokuz kıta aşı cetveli ile aşı izinlerini gösteren belgelerin gönderildiği bilgisine yer verilmiştir.³⁶⁸

Kastamonu Vilayeti'ne 50 adet tüp ücretsiz gönderilmiş kalan tüpler de yavaş yavaş 25 Şubat 311/8 Mart 1896'da gönderileceği bildirilmiştir.³⁶⁹ 05 Zilhicce 1319/15 Mart 1902 tarihli belgede Merkez vilayet, Bolu, Çankırı ve Sinop sancaklarıyla bazı kazalarda toplamda 6.044 Müslüman ve Gayrimüslim erkek, kadın ve çocukların ücretsiz aşı yapıldığı görülmektedir. Kastamonu'dan gelen Şubat 1317/1902 tarihli 396 numaralı yazıda açıklanmıştır.³⁷⁰

2.5.Tifo

Kastamonu Vilayeti'nde görülen hastalıklardan biri de tifodur. 26 Receb 1306/28 Mart 1889 tarihli belgede Kastamonu'ya bağlı İstefan Kazası'nın Sazlı Köyü'nde tifo görüldüğü bilgisi verilmektedir. Tifodan sekiz kişi vefat etmiş ve hastalıktan eser kalmadığı Kastamonu Vilayeti'ne telgraf ile bildirilmiştir.³⁷¹ Kastamonu merkez vilayet hapishanesinde suçlular arasında tifoya yakalananlar görülmüştür. Hastalığa yakalananların hastanede korunması için 100 kuruş maaşla

³⁶⁴ COA, *DH.MKT.*, 361/20; BEO, 602/45106; 613/45942.

³⁶⁵ COA, *DH.MKT.*, 361/20.

³⁶⁶ COA, *BEO.*, 602/45106.

³⁶⁷ COA, *BEO.*, 613/45942.

³⁶⁸ COA, *DH.MKT.*, 2570/52.

³⁶⁹ COA, *DH.MKT.*, 361/20.

³⁷⁰ COA, *DH.MKT.*, 442/40.

³⁷¹ COA, *DH.MKT.*, 1611/1.

gardiyan istihdam olunmuştur. Beş gardiyana 313/1898 tarihinden 500 kuruş ve 799 kuruş tahsis edilmiş olup toplamda 1.299 kuruş verilmiştir.³⁷²

Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen 13 Şubat 1321/26 Şubat 1906 tarihli telgrafta hapishaneler masrafı senede 163.200 kuruş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kastamonu'ya bağlı olan Bolu Gerede'de tifo görülmüştür. Gerede Hapishanesi'nde tifo hastalığı görülmüş hastaların tedavileri için harcanacak masraflar hapishanelerin tahsisatından düzenlendiği bilgisi verilmiştir.³⁷³ Kastamonu bölgesinde tifo salgını bazı kazalarda yerel düzeyde ortaya çıkmış bütün vilayeti etkileyen ciddi salgınlar ortaya çıkmamıştır.

2.6. Kuduz

Kastamonu'da kuduz salgınlarının görüldüğü bilinmekle birlikte XIX. yüzyılda kuduz rastlanmamıştır. XX. yüzyıl başlarında Kastamonu'da görülen kuduz vakaları arşiv belgelerine yansımıştır. 12 Nisan 1323/25 Nisan 1907 tarihli arşiv belgesine göre Kastamonu'nun Hacı Hamza Mahallesi'nden Atiye ve Mustafa adlı kişilerin çocuklarıyla İstanbul'daki Darülkelb Tedavihanesi'ne tedavi için gönderilmesi gerekli olduğu bildirilmiştir.³⁷⁴ Hastalığa yakalananlar kuduz tedavisi için Cide Kaymakamlığı'ndan Darülkelb Tedavihanesi'ne gönderilmişler. 11 Haziran 1324/24 Haziran 1908 tarihli 36 numaralı tezkerede Mustafa, Havva ve Ayşe 17 Mayıs tarihinde tedavihaneye İstanbul'a gönderilmişlerdir. 14 Haziran tarihinde Üsküdar polisi meclisine teslim edilmişler 40 gün sonra sıhhat durumları bildirilmiştir.³⁷⁵

Başka bir belgede ise kuduz köpek tarafından ısırılan Vasilaki Efendi'nin tedavisi yapılarak Kastamonu'ya gönderildiği bilgisine yer verilmiştir. 40 gün sonra sıhhatinin ne derecede olduğu 21 Şubat 1323/5 Mart 1908 tarihinde Kastamonu Vilayeti'ne bildirilmiştir. Kastamonu Kasabası Ak Mescid Mahallesi'nden Rum milletinden Petro oğlu ve Vasilaki Efendi'nin memlekete gitmeyip Dersaadet'te Mekteb-i Mülkiye-i Şahane talebesinden biraderi Hristaki Efendinin yanında bulunduğu bildirilmiştir.³⁷⁶ Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Kastamonu Vilayetinde kuduz hastalığına yakalananların İstanbul'da tedavileri yapılmıştır.

³⁷² COA, *BEO.*, 1068/85.

³⁷³ COA, *DH.MKT.*, 1059/9.

³⁷⁴ COA, *ZB.*, 439/9.

³⁷⁵ COA, *ZB.*, 41/40.

³⁷⁶ COA, *ZB.*, 41/31; 349/35.

2.7. Hayvan Hastalıkları

2.7.1. Veba-i Bakari

Kastamonu bölgesinde XIX. yüzyılda görülen hayvan hastalığı sığır vebasıdır. Kastamonu, İzmit Sancağı'nın Taraklı Köyü'nde sığırlarda dizanteri denilen kanlı ishal hastalığı görülmüştür. Bu salgın Kastamonu'nun köylerine de yayılmış bir hayli hayvan telef olmuştur.³⁷⁷

Kastamonu'ya bağlı Yarımca Köyü'nde veba-i bakari hastalığı görüldüğü 12 Şubat 1890 tarihli belgede ifade edilmiştir. Hassa Birinci Alayı Baytar Yüzbaşı Şemsi Efendi İzmit'e, Baytar Sol Kol Ağası Mustafa Efendi Kastamonu Vilayeti'ne gönderilmiştir.³⁷⁸ 25 Şubat 1890 tarihli belgede ise İzmit'te görülen veba-i bakari hastalığının Kastamonu'nun Göynük Kazası köylerindeki hayvanlara da bulaştığı bilgisine yer verilmiştir.³⁷⁹

Kastamonu'ya bağlı Çankırı Sancağı'na tabi Çerkeş Kazası'nda görülen veba-i bakari hastalığından çift hayvanı telef olduğu 30 Eylül 1906 tarihli belgede bildirilmiştir. Hane başına 300 kuruş verilmek üzere 51.000 kuruşun borçlanması hususu Ziraat Bankası'ndan ifade edilmiştir.³⁸⁰ 14 Aralık 1905 tarihli belgede ise Kastamonu Vilayeti'ne yazılan yazıda Bolu'da veba-i bakarinin görüldüğü bilgisi bulunmaktadır. Tayin edilen kordon nöbetçileri darp edilmiş ve 300 araba Düzce Kazası'na geçirilerek hastalığın oralara yayılmasına da sebep olmuş olup 15.000 hayvan telef olduğu bildirilmiştir.³⁸¹

Hastalığa karşı vilayette askeri ve mülkiye baytarı bulundurulması gerekli olmuştur. Hayvanların muayenesi için İnebolu, Sinop ve Trabzon'da birer baytar bulundurulması gerekli olmuş olup fakat yol masrafları ve maaşlarının ödenememesinden dolayı bu talep karşılanamamıştır. Veba-i bakari hastalığının tedavisi için ekonomik sıkıntılar baytarları olumsuz etkilemiştir. Baytarların masraflarının belediye ve mal sandıklarından karşılanması talep edilmiştir.³⁸²

³⁷⁷ COA, *DH.MKT.*, 1690/78.

³⁷⁸ COA, *DH.MKT.*, 1698/47.

³⁷⁹ COA, *DH.MKT.*, 1702/104.

³⁸⁰ COA, *BEO.*, 2918/218796.

³⁸¹ COA, *DH.MKT.*, 1032/18.

³⁸² Ak, " *a.g.m.* ", s.228.

2.7.2. Veba-i Bakari için Alınan Önlemler

Kastamonu Vilayeti'ne tedavi için baytar gönderilmesi İzmit Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Baytar komisyonu oluşturulmuş Tıbbiye Nezareti'nden alınan raporda dizanterinin veba-i bakariye benzediği yazmaktadır. İzmit civarında yayılan veba-i bakari teşhisi için baytar gönderilmemiş, salgın Kastamonu Vilayeti'ne de yayılmıştır. Mekteb-i Harbiye Baytar Muallimi Yüzbaşı Yusuf Ziya Efendi'nin gönderilmesi gerekli görülerek vilayete bildirilmiştir. Cevap olarak veba-i bakarinin tamamen defi için liva baytar müfettişi ile beraber köyleri dolaşan memurlara masrafları liva mallarından verileceği bildirilmiştir. Cerrahi Baytar Yüzbaşı Mesud ve Yusuf Ziya Efendiler tayin olunmuşlar Kastamonu'ya Süvari Ertuğrul Alayı Baytar Sağ Kol Ağası Faik Efendi gönderilmiştir. Baytarların masraflarının belediye gelirlerinden karşılanacağı ifade edilmiştir.³⁸³

Vilayetin Göynük Kazası'na baytar komisyonunun kararıyla Baytar Yusuf Ziya Efendi'nin tayin edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Baytar tayin edilmemiş ve hastalık genişlemeye devam ettiğinden 14 Teşrinisani 1305/26 Kasım 1889 tarihinde İzmit Sancağı'nda görülen veba-i bakari için Baytar Yüzbaşı Şemsi Efendi ve Mesud Efendi'nin tayin edilmesi istenmiştir ve masraflarının karşılanacağı bildirilmiştir.³⁸⁴

Veba-i bakari için 2 Haziran 1890'da gerekli tedbir ve tedaviler hakkında risaleler yazılmıştır. 140 adet risale askeri baytarlığa her 10 adedi Sıhhiye ve Ticaret Nezaretine ve 40 tane de Mekteb-i Askeriye'ye gönderilmiştir. Kastamonu Vilayeti için Topçu İkinci Alayı Baytarı Hüseyin Efendi tayin edilmiş ve açıklanan risalelerin 500 adedi teslim edilmiştir.³⁸⁵ 1305/1890 senesinde Kastamonu'da görülen veba-i bakarinin ortaya çıkışından yayılmasına, telef hayvan miktarı ve hastalığın nerelere yayıldığına dair yazı Kastamonu Vilayeti'nden Tıbbiye Nezareti'ne gönderilmiştir.³⁸⁶

Veba-i bakarinin yayılmasının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması 1 Zilkade 1324/17 Aralık 1906 tarihli 70 numaralı yazı ile Kastamonu'ya gönderilmiştir.³⁸⁷ 5 Şubat 1907'de veba-i bakari görülen bir mahallede zabıta sıhhiyelerinin görevinin yerine getirememiş olup ne kadar hayvan varsa telef olmuştur. Mahallede hastalığın yayılmasının engellenmesi için hastalığın başlangıcında

³⁸³ COA, *DH.MKT.*, 1690/78.

³⁸⁴ COA, *DH.MKT.*, 1702/104.

³⁸⁵ COA, *DH.MKT.*, 1728/34.

³⁸⁶ COA, *DH.MKT.*, 1808/61.

³⁸⁷ COA, *BEO.*, 2967/222490.

müracaat edilmelidir. Tedavi edilmeden aradan 10-15 gün geçince hayvanların tamamına bulaşmasına yol açmıştır. Yalnızca belirti gösteren telef olan hayvanlardan fayda görülmeyeceği hepsinin telefine gidilmesi kabul edilse bile doğru olmayacağı zabıta sıhhiye talimatnamesinde telef meselesinden bahs edilmiştir. Hastalık gizli tutulmayarak görüldüğü vakit hükümete ihbar edilerek sıhhiye zabtiyesiyle kontrol edilmesi istenmiştir.³⁸⁸

³⁸⁸ COA, *BEO.*, 2989/224137.

SONUÇ

Salgın hastalıkların tarih boyunca her dönemde görüldüğü bilinmektedir. Frengi, çiçek, kolera, cüzzam ve tifo gibi hastalıklardan birçok insan hayatını kaybetmiştir. Hastalıkların tedavileri yöntemleri bulunamadığından dolayı yıkıcı etkileri görülmüştür. Sağlıksız ortamlar, açlık ve savaşlar toplumları salgınlara karşı savunmasız hale getirmiştir. Hastalıkların ciddi nüfusu kaybına yol açtığı bilinmekle birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel olarak da olumsuz etkiler yaratmıştır.

Tarih boyunca tedavi yöntemleri bulunamayan hastalıklar dini inançlara göre tedavi edilmeye çalışılmıştır. Avrupa'da yayılan hastalıklar XIX. yüzyılda Anadolu'da da görülmüş olup büyük ölümlere yol açmıştır. XIX. yüzyıldaki bu hastalıklar veba, cüzzam kolera, çiçek, tifo ve frengidir.

Kastamonu bölgesi XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önemli vilayetlerinden biridir. Coğrafi konum olarak liman kentlerine yakınlığıyla bilinmektedir. Liman kentlerine yakın olması hastalıkların yayılmasına yol açmış olup salgınların çoğu Karadeniz yoluyla Rusya'dan gelmiştir. Hastalıklar daha çok 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yayılmıştır. Kastamonu'da hastalıkların yayılmasındaki en büyük etkenler işsizlik ve ekonomik sıkıntılar olmuştur. Frengi, Anadolu'da XIX. yüzyılda görülmeye başlamış olup Kastamonu'da XIX. yüzyılda en yaygın ve tehlikeli olan hastalıktır. Vilayette görülen cüzzam, çiçek, tifo ve kolera salgınları frengi kadar etkili olmamıştır. Rusya'ya fırıncılık yapmaya gidenler Kastamonu'da frenginin yayılmasına sebep olmuşlardır. Kastamonu'da görülen frengi ile mücadele için Dr. Düring getirilmiştir. 1889-1902 yıllarında frengi ile ilgili ciddi çalışmalarda bulunmuştur.

Frengi ile mücadelede fuhuş yapan kadınlar gözetim altında tutulmuştur. Hastalığın tedavisi için vilayete bağlı bölgelerde hastaneler açılmıştır. Çalışmada arşiv belgeleri doğrultusunda bu hastaneler için harcanan masraflardan bahsedilmiştir. Kurulan Gureba Hastanesi ve Safranbolu Hastanesi tedavi için halka hizmet vermiştir. Kastamonu'da cinsel yolla bulaşan frengiye yakalanan bazı insanlar, utandığı için hastalığını gizlemişlerdir ve bu durum hastalığın yayılmasına sebep olmuştur. Salgınlar için karantinahaneler açılmış ve tedbirler alınmıştır. Bölgeye gerekli doktor ve ilaçlar gönderilmiştir. Gönderilen doktorların ve eczacıların masrafları karşılanmıştır. Kastamonu kazalarında doktorlar belli süreyle hastalık geçene kadar görevlendirilmiştir. Belediyelerden de tıbbi ve maddi destek alınmıştır.

Kastamonu'da XIX. yüzyılın ilk yarısında cüzzama rastlandığı bilinmektedir. Cüzzamlı kişiler toplumdaki diğerlerinden uzaklaştırılarak belli yerlerde toplanmışlardır. Cüzzamlılar Kastamonu'da Cüzzam Deresi denilen yerde iskân edilmiştir.

Kastamonu'da XIX. yüzyılda görülen hastalıklardan bir diğeri de kolera olup 1893 ve 1894 yılında birkaç kolera salgını görülmüştür. Karadeniz sahili üzerinden bulaşan kolera salgını için Tahaffuzhane'lerden yararlanılmıştır. 1893-1894 yıllarındaki kolera salgınlarından en az etkilenen yer Kastamonu olmuştur. Alınan tedbirler salgının etkisini azaltmıştır.

Kastamonu Vilayeti'nde çiçek hastalığı görülen yerlere aşı tüplerinin gönderildiği bilinmektedir. Kastamonu merkez hapisanesinde görülen tifolu hastalar da hastanelerde tedavi edilmiştir ve vilayette tifo yok denecek kadar azdır.

XIX. yüzyılda Kastamonu'da insanlarda görülen hastalıklar olduğu gibi hayvanlarda da görülen hastalıklar vardır. XIX. yüzyılda veba-i bakari (sığırcı vebası) salgınından dolayı birçok hayvanın telef olduğu bilinmektedir. Bu sebeple hayvancılık alanı olumsuz etkilenmiştir. Hayvanların tedavileri için baytarlar görevlendirilmiştir. Veba-i bakari salgınları nüfusu ve ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir.

Avrupa'yı derinden etkileyen frengi, kolera, çiçek ve cüzzam salgınları Osmanlı Devleti'nde de ciddi problemlere yol açmıştır.

Savaşlar ve göçlerden dolayı yayılan salgın hastalıklar Osmanlı Devleti'ne ekonomik ve demografik olarak zararlar vermiştir. Hastalıklar için tedavi yöntemleri Tanzimat'tan sonra başlamıştır. Tedavi yöntemleri XIX. yüzyılda geliştirilmiş olup, salgınların daha geniş alanlara yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Karantina tedbirleri alınmış ve halkı bilinçlendirmek için uğraşmıştır. Devlet hastalıklarla mücadele için bütçe ayırmış ve bu da ekonomiyi ciddi yönde etkilemiştir.

KAYNAKÇA

1.ARŞİV BELGELERİ

Bâb-ı Âsafi Divân Kalemî (A.DVN): 61/77.

Bâb-ı Âsafi Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT): 135/42.

Bâb-ı Âsafi Mektubi Kalemî Mühimme (A.MKT.MHM): 555/3.

Bâb-Ali Evrak Odası (BEO): 781/58525; 792/59393; 824/61790; 827/61790;
837/62756; 849/63669; 856/64166; 857/64225; 872/65398; 899/67380; 1036/77640;
1158/86825; 1639/122909; 41/3012; 1364/102292; 2870/215183; 259/19422;
260/19426; 460/34466; 602/45106; 613/45942; 1068/85; 2918/218796; 2967/222490;
2989/224137.

Cevdet Sıhiyye (C.SH): 23/1110; 1/18; 13/628; 21/1001.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT): 1401/25; 1410/112; 1427/22;
1433/25; 1447/66; 1468/87; 1536/118; 237/60; 2087/47; 2099/14; 2245/87; 2250/8;
2256/61; 2260/46; 2506/103; 1334/65; 1668/99; 1684/48; 2042/49; 116/48; 237/60;
2096/39; 2099/14; 2222/30; 2245/87; 118/50; 2067/23; 270/22; 2069/1; 1837/107;
21/42; 361/20; 2570/52; 361/20; 442/40; 1611/1; 1059/9; 1690/78; 1698/47; 1702/104;
1728/34; 1808/61; 1032/18; 2398/79; 2418/39; 2489/57.

Îrâde Dahiliyye (İ.DH): 1366/56; 1312/52.

Îrâde Hususi (İ.HUS): 47/6.

Îrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD): 44/2385; 79/4675; 53/2972.

Meclis-i Vükela (MV): 91/12; 22/78.

Şurâ-yı Devlet (ŞD): 1643/52; 1643/38; 1643/48; 1644/5; 1648/48; 2439/15;
2474/9; 2491/8; 2498/11; 2678/16; 639/46; 1644/5; 1433/25; 1676/5.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES): 99/32;

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV): 165/122.

Yıldız Perakende Askeri (Y.PRK.UM): 45/45; 48/3.

Yıldız Perakende Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları (Y.PRK.SGE): 9/49.

Zabtiye Nezareti (ZB): 439/9; 41/40; 41/31; 349/35.

2.KİTAPLAR

AYAR, M., *Osmanlı Devleti'nde Kolera (İstanbul Örneği 1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007,

ATALAY, İ-MORTAN, K., *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1997.

BARLAS, U., *Safranbolu Tıp Tarihi Araştırmaları*, Senfoni Matbaası Yay., İstanbul, 2004.

BAYAT, A. H., *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul, 2010.

BEKTAŞOĞLU, M., *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kastamonu Vilayeti*, Öğüd Matbaası, Ankara, 2013.

BERATLI, N., *Kıbrıs Cüzzam ve Kıbrıs Miskinhanesi*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2013.

BRAUN, H., *Bulaşıcı Hastalıklar*, (Çev.: Ziya Öktem), Maarif Vekaleti, Ankara, 1944.

ÇADIRCI, M., *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 2013.

DİKEÇLİĞİL, Ö., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017.

EYÜPGİLLER, K. T., *Bir Kent Tarihi*, Eren yayınları, İstanbul, 1999.

KILIÇ, O., *Eskiçağ'dan Yakınçağ'a Genel Hatlarıyla Dünya'da ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2004.

MACAR, O. D., *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Yayınları, İstanbul, 2012.

MADEN, F., *XVII. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu*, Roza Yayınları, İstanbul, 2012.

NİKİFORUK, A., *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev.: Selahattin ERKANLI), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

OZANOĞLU, İ., *Kastamonu Kütüğü*, Şirket-i Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1952.

ÖKTEM, Z., *Bulaşıcı Hastalıklar*, Maarif Matbaası, Ankara, 1944.

ÖZDEMİR, H., *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

ÖZTÜRK, Ö., *Pontus Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, Enesis Kitap, Ankara, 2011.

PANZAC, D., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

SARIYILDIZ, G., *Hicaz Karantina Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

ŞERİF, A., *Anadolu'da Tanin*, C.1, (Hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi), TTK Yayınları, Ankara, 1999.

ULUDAĞ, O. Ş., *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

YETER, E., *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri Açılış Konuşması I*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu, 2001.

YILDIRIM, N., *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul, 2010.

TEMEL, M., *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008.

TEZ, Z., *Tıbbın Gizemli Tarihi*, Hayy Kitap, İstanbul, 2010.

3. MAKALELER VE TEZLER

AK, M., "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakari (Sığır Vebası)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 39, Ankara, 2016, s.215-237.

AKIN, R., "Birinci Meclis Döneminde Frengi ile Mücadele: Frengi'nin Men'i ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Kanun ve Genel Sağlık Sorunları", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.2, Konya 2008, s. 1619-1620.

AKTAŞ, E., "18 Eylül 1880 tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.54, Erzurum 2015, s.224-239.

AYAR, M., "XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgınları", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015, s.79-112.

ATASOY, Z. B., "Erken Cumhuriyet İstanbul'unda Frengi ve Fuhuşun Mekansal Yansımaları", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s.215-231.

BARLAS, U., “Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s.195-208.

BULUT, F., “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Miras “Frengi” ”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2009, S.3, s. 109-123.

BULDUK, S-BULDUK, E. Ö., “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Balkan Vilayetleri’nde Görülen Bazı Salgın Hastalıklar”, *5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, Nobel Tıp Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 1197-1198.

ÇALIK, R-TEPEKAYA, M., “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, Konya 2006, s.205-218.

ÇAVDAR-KARCI, N. E., “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.11/2, Tokat, 2016, s.157-175.

ÇİFÇİOĞLU, F., *II. Abdülhamid Dönemi İzmir’de Salgın Hastalıklar*, (Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2014.

ERK, N., “Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920’ye Kadar Memleketimizdeki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 21/1-2, Ankara, 1974, s.221-237.

GENÇ, C., “Batı Karadeniz’de Frengi Hastalığıyla Mücadele”, (Karabük Üniversitesi, Tarih Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2019.

GÜL, A., “XIX. yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, Erzurum,2009, s. 239-270.

GÜRTÜRK, S-FİNCİ-BURGU, E. İ., “Yurdumuz Sığırlarında Sığır Vebası Üzerine Araştırmalar”, *A.Ü. Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, C.22/3-4, Ankara, 1975, s.102-113.

GÜN, M., “Cüzzam’a Adanmış Bir Yaşam: Cüzzam Hastalığı ve Türkiye’de Cüzzam’la Mücadelenin Kurumsallaşmasında Öncü Bir Asker Hekim Dr. Ethem

Utku”, 5. *Balkan, Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2011, s. 216-218.

GÜZEY, A. R., “XVII. Yüzyıl Sonu, XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu İl Özel İdare Müdürlüğü, Kastamonu, 2001, s. 121-136.

HAYTA, N-ÜNAL, U., “1312 (1894) Yılı Kastamonu Vilayeti Salnamesine göre Kastamonu Vilayeti”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu, 2001, s.37-40.

HOT, İ. “Tanzimat Sonrası Osmanlı’da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015, s. 113-150.

HOT, İ., “Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi*, C.12, S.1, Ankara Ortadoğu Reklam ve Yayıncılığı, Ankara, 2004, s.36-43.

KAHYA, E., “Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesine Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi”, *Prof. Dr. Ali Baydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Kurumları Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 2008, s.141-146.

KIRBIYIK, K., “Baytarlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s.278-281.

KILIÇ, R., “Türkiye’de Frenginin Tarihi”, *Kebikeç*, S.38, 2014, s.291-305.

KOLOĞLU, O., “XIX. yüzyılda Hac yoluyla Koleranın Yayılması ve Hanikin Karantina Doktorunun Anıları”, *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 61-67.

KOMİSYON, “Kastamonu”, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, MEB Yayınları, İstanbul, 1967, s.399-403.

ORTAYLI, İ., “19. Yüzyıl Kastamonu Vilayeti’ndeki Yapısal Değişim Üzerine”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2000, s. 105-108.

ÖZEN, A., “Osmanlı Devleti’nde Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Faaliyetleri”, *Osmanlı* C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.623-628.

ÖZGÜR, A-ÖZEN, A., “Türkiye’de Bilimsel Veteriner Hekimliği Eğitiminden Önce Hayvan Hastalıklarında Kullanılan İlaçlar”, *IV. Türk Eczacılık Toplantısı*, Marmara Üni. Eczacılık Fakültesi Yayını, İstanbul 2000, s.333-355.

ÖZLÜ, Z., “19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti’nde Hazırlanan İki Risale: Veba-i Bakari ve Zatülcenb”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.12/23, Ankara, 2014, s.99-114.

ÖZLÜ, Z., “Osmanlı Devleti’nde Veterinerlik Mesleği”, *Bellekten*, C.LXXVI/275, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012, s.239-260.

ÖZKAYA, Y., “XVIII. Yüzyılın Ortalarında Kastamonu Sancağı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu, 2001, s. 3-8.

ÖZTUNA, Y., “Kastamonu”, *Büyük Tarih Ansiklopedisi*, C.1, Bateş Yayınları, Ankara, 1992, s. 362.

ÖZTÜRK, H., “Hulusi Behçet-Frenği’nin Tarihi ve Geçirdiği Evreler”, *5.Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2011, s. 147-154.

PAKALIN, M. Z., “Cüzzam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s.150-152.

SARIYILDIZ, G., “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Bellekten*, C.58, S. 222, TTK, Ankara, 1994, s.329-376.

SARIYILDIZ, G., “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İ.Ü E.F Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 309-319.

SARIKÖSE, B., “XIX. Yüzyılda Konya ve Çevresinde Kolera Salgınları”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi (20-24 Mayıs 2008) Bildiri Kitabı*, C.II. Konya 2008, s.1229-1240.

ŞAHİN, İ., “Kastamonu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.585-588.

ŞAHİN, K., “Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Kastamonu’da Tıp Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu, 2001, s. 41-48.

ŞAHİN, B., “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kastamonu Nüfusu”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Kırgızistan, 2009, www.akademikbakis.org , s. 1-10.

ŞAHİN, K., “XIX. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu’da Hastaneler”, *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, G.Ü İletişim Fakültesi, Ankara 2005, s.119-124.

ŞENEL, Ş., “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti’nde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.13, S.1, Manisa, 2015, s. 258-259.

TEMEL, M., “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele”, *Türkler*, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.169-172.

TERZİOĞLU, A., “Prof. Dr. Dr. H.c. Ernst von Düring Paşa (1858-1944) ve Onun Osmanlı Devleti ile Yaptığı iki Orijinal Sözleşme”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.267, İstanbul 2009, s.51-57.

TURAN, R., “ Kastamonu’nun Türkler Tarafından Fethi ve İskanı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü, Kastamonu, 2001, s. 1-2.

TURHAN SARIKÖSE, S.,“XIX. yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar”, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2013.

URMAN-ÖZCAN-BUHARLILAR-TANZER, H. K.-H. C.-N.-F., “Sığır Vebasının Klinik ve Patolojik Yönleri Üzerine Araştırmalar”, *A. Ü. Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, C.20/4, Ankara, 1973, s.586-611.

VARLIK, N.,“Taun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 175-177.

YILDIRIM, Y., “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1322-1338.

YÜCEL, Y., “Çobanoğulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.8, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 354-355.

YÜCEL, Y., “Candarogulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.8, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 146-149.

YÜCEL, C., “Temettuat Defter’lerine Göre Kastamonu Şehri”, (Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2011.

YÜKSEL, A., “ Doğu Karadeniz’de Çiçek Salgını ve Bir Aşı Kampanyası”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklar*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015, s. 209-244.

ÖZGEÇMİŞ

Seda Özdemir 15.03.1993 tarihinde Bolu'da doğdu. İstanbul Üsküdar Yıldırım Bayezit Ortaokulu'nu bitirdi. İstanbul Ataşehir Anadolu İmamhatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü ve Pedagojik Formasyon eğitimini 2016 yılında tamamladı. Şuan İstanbul/Ataşehir'de ikamet etmektedir.